Socialpol. bibl. Kvinnofr.

ELLEN KEY

Kvinno-rörelsen

Stockholm
Albert Bonniers förlag

Pris 3: 50.

KVINNORÖRELSEN

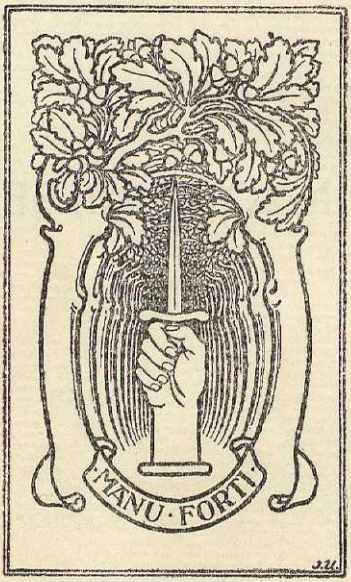
MANU · FORTI

KVINNORÖRELSEN

AF

ELLEN KEY

STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS FÖRLAG

STOCKHOLM 1909
AKTIEBOLAGET FAHLCRANTZ' BOKTRYCKERI.

GÖTEBORGS UNIVERSITETSBIBL.

TILL

JULIA VON VOLLMAR

FÖDD KJELLBERG

I minnet af våra, för fyrtio år sedan började, samtal om kvinnornas frigörelse och i beundran för den frihetsform, du personligen valt.

Es giebt kein Vergangenes, das man zurück sehnen dürfte, es giebt nur ein ewig neues, das sich aus den erweitesten Elementen des Vergangenen gestaltet, und die echte Sehnsucht muss stets produktiv sein, ein neues, besseres erschaffen.

Goethe.

INNEHÅLL.

		Sid.
I.	Inledning	5
II.	Kvinnorörelsens vinningar utåt	23
III.	Kvinnorörelsens riktlinjer	53
IV.	Kvinnorörelsens inverkan på de ensamma kvinnorna	64
V.	Kvinnorörelsens inverkan på döttrarna	80
VI.	Kvinnorörelsens inverkan på förhållandet mellan kvinnor och män i allmänhet	99
VII.	Kvinnorörelsens inverkan på äktenskapet	124
VIII.	Kvinnorörelsens inverkan på moderskapet	149

Förord.

Den redan under medeltiden börjande litteraturen om kvinnans rätt och värde har under den nyaste tiden vuxit så oerhördt, att en fullständig samling af densamma skulle kräfva en biblioteksbyggnad. Denna litteratur representerar hvarje område, från de statistiska verken till skämtbladen. Ej endast de båda könen utan äfven nästan alla åldrar ha bidragit till densamma. Genom att fördjupa sig i denna litteratur — isynnerhet dess skönlitterära och dess polemiska del — kunde man vinna ett rikt stoff för belysning af det område, till hvilket utgifvarens* önskan begränsat min uppgift, nämligen de nya själiska tillstånd, förvandlingar och växelverkningar, som kvinnorörelsen framkallat. Historiska, naturvetenskapliga, nationalekonomiska, juridiska, samhällsfilosofiska, teologiska synpunkter måste således nästan lämnas åsido. Men äfven för min, till det psykologiska området begränsade uppgift, har jag saknat tid, kraft och lust att ånyo fördjupa mig i litteraturen. Jag har därför till stor del nöjt mig med egna iakttagelser såsom stoff.

---

* Denna bok utkom i juni 1909 på tyska i serien Die Gesellschaft, utgifven af Martin Buber.

Det är mer än femtio år sedan jag läste Hertha och lyssnade till »de storas» meningsstrider om denna. Med allt medvetnare intresse har jag sedan dess följt kvinnorörelsens verkningar. Och främst bland dem de nya själiska tillstånd, typer, lifsformer, dem rörelsen medfört, liksom de — för de enskilda som samhället — sålunda uppkomna nya möjligheterna och nya svårigheterna.

Det starkt begränsade utrymmet hindrade mig likaledes att utfylla egna iakttagelser genom jämförelser med äldre tider, jämförelser, som kunnat belysa vissa själiska omdaningar och nybildningar. Mina jämförelser gå sällan längre tillbaka i tiden än dit mina egna äldsta minnen nå. Och dessa omfatta endast svenska förhållanden, medan mina intryck af nutiden blifvit upptagna rundt om i Europa. Men likväl har jag ansett mig kunna sammanfatta de ena som de andra i en helbild. Ty ehuru Sveriges kvinnor redan länge ägt vissa af de rättigheter, dem kvinnorna i många andra land ännu kämpa för, har kvinnorörelsen under de sista årtiondena varit så snabb, att förhållandena till stor del utjämnats. Några af rörelsens gråhade föregångskvinnor fingo under förra seklet bevittna den ena segern efter den andra för kraf, som under 1850- och 60 — flerstädes ännu under 1870- och 80-talet — offentligt och enskildt, äfven i deras egna personer, hånades. Och hos folk, som ännu för tio år sedan voro oberörda af kvinnoemancipationen — t. ex. det kinesiska, det turkiska — är denna redan i gång. Därtill kommer att om än nationella egenarter i lynnen och lagar föranleda olikheter i de kurvor,

rörelsen beskrifver inom de olika landen liksom äfven i rörelsens tempo, så har den dock öfverallt samma orsaker, inslår alltid samma hufvudriktning och får — förr eller senare — allestädes samma verkningar.

* *
*

I Hertha, den svenska kvinnorörelsens programbok, fordras för kvinnorna »frihet, framtid, ett hem för andens lif»; där kräfves att kvinnorna skola få »behålla sin naturs form och ej stöpas i en och samma, ej ledas efter ett snöre, som hade de ej en egen själ att visa dem vägen». Där begäres »lifsluft för kvinnans själ och del i lifvets rikedom». Där klagas öfver att »kvinnans andliga begåfning skall vara en åker, som ligger i träde», att lagen »nekar henne självbestämmelse vid sällhetens sökande». Där fordras myndighet på det att »kvinnan i ädel, självmedveten glädje skall få känna hvad hon kan och förmår», på det hon skall kunna »sträfva till de höjder, hennes ungdomliga kraft och medvetande anvisa henne»; på det hon må »bli fullt sig själf och kunna utöfva ett upplyftande, förädlande inflytande på mannen» till hvilken hon riktar orden: »allt som är mitt skall bli ditt och därigenom skall hvarderas lott fördubblas».

Äfven om alla banor öppnas »skall Guds lag i naturen städse föra flertalet kvinnor till hemmet, till familjelifvets innerlighet, till moderskapets och uppfostrans uppgifter men med ett högre medve-

tande». Att kvinnorna skola bli medborgarinnor betyder att de bli »mänskliga väsen i hvilka hjärtats lif har öfvervikt».

Denna, i så mycket redan verklighet vordna, framtidsbild tecknades under en tid, då ännu otaliga kvinnor nödgades erfara att »ingen tyngre börda är än lifvets tomhet» och då om hvarje kvinna gällde att »dunkel är hennes väg, mörk hennes framtid, inskränkt hennes del».

Men emedan det som är, af massan städse anses vara det som bör vara, så blef författarinnan till den bilden kallad farlig, samhällsupplösande, galen, löjlig! »Mamsell Bremers» namn ägde då en helt annan betoning än nu Fredrika Bremers; det satte strid mellan könen, ja, det hatades af somliga och hånades af många.

Jag skulle vilja anbefalla nutidens unga feminister att läsa Hertha; de skola sålunda erhålla dels ett mått på de framsteg, som ägt rum under det senaste halfseklet, dels en klar syn på halten i det motstånd, som möter nutidens framstegsvilja.

I oktober 1909.

Ellen Key.

I.

Inledning.

Den första »kvinnorörelsen» var Evas åtbörd då hon sträckte handen efter frukten från kunskapens träd — en rörelse, som blef symbolisk för kvinnorörelsen i dess helhet. Ty viljan att öfverträda utifrån satta gränser har städse varit drifkraften i medvetna som omedvetna kvinnorörelser. Hvar tidsålder har kallat öfverträdelsen ett »syndafall», ett brott mot Guds uttryckliga bud, liksom mot den kvinnan en gång för alla gifna naturen. Och dock ha från häfdernas början kvinnor framträdt, som gått långt utom den af deras tid och deras folk för deras kön satta gränsen. De ha sålunda visat, att denna gräns icke alltid sammanföll med hvad flertalet ansåg vara kvinnans »natur». Ena gången t. ex. har en kvinna visat »manliga» regentegenskaper eller utfört en »manlig» bragd; en annan gång utmärkt sig genom »manlig» kunskap eller konst; en tredje gång vågat älska utan lagens eller sedens tillstånd. M. e. o. den enskilda kvinnan har — då hennes hjärna eller hjärta varit starka nog — städse haft möjligheter till personlig kraftutveckling. Men hon har därvid endast haft sin egen kraft och vilja att lita till; hon har icke

blifvit drifven fram af tidsandan, ej heller följd af massan. Dessa enastående hafva af samtid som eftervärld ömsom blifvit förhärligade såsom »naturens under», ömsom framhållna såsom varnande exempel. Sedda i samband med emancipationen äro alla de fall, då en boja blef bruten af kvinnlig tankekraft eller skapargåfva, af ett hjärta eller ett samvete, delar af hvad man kan kalla den förhistoriska kvinnorörelsen. Nyssnämnda personliga frihetsrörelser ha icke varit led i den målmedvetna utvecklingen utan uppträdt enstaka. Lika så att säga anonymt var länge kvinnornas deltagande i de stora frihetsstrider, där de, utan hänsyn för kvinnans »natur», fått blöda på arenor och schavotter, bestiga bål och hissas i galgar. Det var mycket sällan, som dessa kvinnliga martyrer omedelbart ändrade männens — eller ens kvinnornas egen — syn på kvinnans »väsen». Men liksom vissa dofter anses hinna förflyktiga först efter sekler, finnas handlingar, som förbli lika länge verkande.

Betydelsefullast inom den förhistoriska kvinnorörelsen äro dock de otaliga kvinnor, hvilkas själ endast fick uttryck i hvardagslifvets starka eller stilla åtbörder, men likväl förblef lefvande och växande. Som bevis för kvinnans »förslafvande» genom mannen brukas ännu stundom den primitiva arbetsdelningen, som gjorde jakten och kriget till mannens uppgift och som sålunda hos honom utvecklade mod, dådkraft, vågsamhet, medan kvinnan förblef »lastdjur». Men man glömmer då att jordbruket och handtverket, som kvinnan under detta skede uthögre grad än mannen eller åtminstone utvecklade öfvade, gjorde henne till kulturbärerska i nästan

hennes själskraft på ett mångsidigare sätt än hans.

Äfven sedan denna arbetsdelning ändrades återstod — ja återstår ännu i otaliga landtliga hem — i och genom flera af husmoderns viktiga och svåra uppgifter många möjligheter till andlig utveckling. Och det är ej minst i detta afseende, industriarbetet plundrat kvinnorna.

Jämte dessa oräkneliga, namnlösa kvinnor, som sekel efter sekel stegrat sin själskraft i och genom det materiella kulturarbetet, har man att minnas alla de andra onämnda, som med blomlikt stilla åtbörder vändt sina själar mot ljuset.

Antika grafvårdar och Tanagra-figurer säga oss mer om den helleniska kvinnans jämnviktsfulla och förfinade kroppslighet än de berömda Aphrodite- eller Athene-stoderna. På samma sätt är det ej de ryktbara utan de namnlösa kvinnorna, som vittna mest om den forntida kvinnosjälens vilja till ljus och lif.

Sålunda blefvo t. ex. skaror af grekiska kvinnor filosofernas lärjungar, ja, en och annan deras ingifvelse. Oftast hetärer, representera dessa kvinnor den dåtida »emancipationen» från den lagliga hustruns ofria tillvaro, och bevisa att kvinnor redan längta att dela männens intressen och tillägna sig deras kultur. Häfderna ha äfven bevarat ord och handlingar af forntida hustrur och mödrar, som visa att dessa stundom höjde sig till manlig själsstorhet och samfundsanda. Pythian och sibyllan, vestalen och valan äro andra vittnesbörd om att kvinnans själsmakt verkade och var erkänd långt före kristendomen. Äfven hos de rena naturfolken funnos — och finnas — fall,

där kvinnor i makt och rätt ej endast likställas med, nej ställas öfver männen. Och om å ena sidan de stränga kraf, männen tidigt ställde på hustrurnas trohet — medan de själfva ägde full frihet till flergifte — bevisa att hustrun betraktades som mannens egendom, så blef å andra sidan denna uppfattning ett medel att höja kvinnans själslif. Ty den självbehärskning, hon måste ålägga sig, förfinade hennes känsla till den hängifvenhet, som endast omfattade en, den man hon tillhörde. Intet är ytligare än att endast bedöma kvinnans verkliga ställning hos något visst folk efter hvad man vet om folkets lagar. Det är som ville man om några sekler bevisa den europeiska nutidshustruns oerhörda förtryck med hänvisning till våra nu gällande eländiga äktenskapslagar. Denna klyfta mellan lag och sed glömma t. ex. de, som förklara att äktenskaplig hängifvenhet, vördnad för hemmets helgd, aktning för kvinnans andliga varelse först kommit in i världen genom kristendomen.

Det är betydelsefullt nog för kvinnans frigörelse att Jesus höjde alla människors personliga värde genom sin lära att — huru och hvad människan än i yttre afseenden var — hennes själ ägde ett evigt värde, såsom innesluten i Guds kärlek. Betydelsefullt nog är att Jesus själf ur denna synpunkt mötte hvarje kvinna — äfven synderskan — med aktning och godhet. Under den växande ovissheten om Jesu verkliga lära nödgas man antaga att — liksom Veronicas svetteduk bevarade aftrycket af Jesu yttre bild — de äldsta församlingarnas lefnadssätt är det trognaste aftrycket af Jesu lära. Det blir då för denna lära betecknande att inom församlingarna kvinnor och män stodo sida

vid sida i samma tro, samma hopp, samma kärleksverksamhet och samma martyrskap. Här var »icke kvinna eller man» utan alla voro ett i hoppet om Jesu snara återkomst för att upprätta Guds rike. Men allt efter som detta hopp bleknade, framträdde åter den hedniskt-judiska åskådningen af kvinnan. Visserligen sökte kyrkan jämnställa man och kvinna i fråga om en del äktenskapliga plikter och rättigheter; sökte hos båda parterna uppehålla äktenskapets helgd; sökte mot våldet skydda kvinnor och barn. Visserligen motverkade kyrkan den råa sinnligheten, bland annat genom att betona celibatet som uttryck för den högsta andligheten. Men å andra sidan blef denna kyrkans lära det största hindret för kvinnans höjande, emedan den minskade vördnaden för hennes uppgift som könsvarelse. Äktenskapet — hvars enda, erkända ändamål var otuktens förhindrande och släktets förökande — ansågs såsom ett lågt tillstånd i jämförelse med den rena jungfruligheten. Och ju mer denna prisades, dess mer nedsattes kvinnan, mannens värsta frestelse under hans sträfvan efter den högsta heligheten. Inför Gud, så lärde man visserligen, voro man och kvinna likaställda, men icke i mänskliga förhållanden eller egenskaper. Ja, man kom ju med denna tankegång därhän, att på kyrkomöten afhandla frågan om kvinnan öfverhufvud ägde en själ! Men när kyrkan i Jesu moders gestalt dyrkade den rena jungfruligheten, då var det sig själf ovetande kvinnan i hennes högsta skepnad — som lycklig eller lidande moder — den förhärligade. I dômens stoder och altarbilder tillbad mannen under Marias drag den högsta, hulda-

ste kvinnlighet. De af kyrkan framför allt anbefallda dygderna voro Marias, voro de, i hvilka kvinnan i allmänhet ägde försteget. Genom alla dessa intryck danades ett själstillstånd, i hvilket det af religiös extas fyllda hjärtat slutligen med nödvändighet gaf sig hän åt jordiska uppenbarelser af denna samma hulda kvinnlighet. Oftast blef mannens hängifvenhet endast en ihållande dyrkan på afstånd af ett till bragd eller dikt inspirerande ideal. Någon gång sammansmälte extasen man- och kvinnoväsen i den stora kärlekens sinnligt-själfulla enhet. Men äfven när intetdera blef fallet, höjde riddarnes och minnesångarnas kvinnodyrkan andra mäns aktning för kvinnorna och kvinnornas aktning för sig själfva. Till den förra bidrog att de ständigt i vapen stående männen mer sällan hunno tillägna sig de bokliga konster, dem prästerna — och genom dem riddarborgarnas fruar och döttrar — inhämtade. Damernas öfverlägsenhet i detta afseende bidrog till deras förfinande inflytande på skick och sed, liksom på tidens kultur i det hela. Det var ofta genom en kvinnlig lyssnarskara, minnesångarens dikt först fick berömmelse. När man i Mainz ser Heinrich Frauenlobs grafsten, tycker man sig inför de själfullt ädla dragen förstå hvarför — som den lilla reliefen nederst på stenen visar — kvinnor buro honom till grafven: deras sympati gjorde honom till kvinnornas sångare och hans sympati uppenbarade för samtiden och dem själfva deras eget väsen. Det var kvinnans ideal af kärleken, som, genom diktningen och kärlekshofven, äfven blef de högst utvecklade männens. Man står här inför en tidsrörelse, som kvinnorna

redan halfmedvetet bestämt genom sitt känslolif och sin kultur. Den myndighet, hustrun som borgfru utöfvade under mannens ofta mångåriga bortovaro, gaf henne dessutom en ökad makt att omkring sig utbreda den högre kultur, hon själf vunnit. Men när borgherrarna kommit tillbaka och återtagit sin myndighet, då torde hända att deras hustrur fingo underliga tankar, när de under stora hvälfda ögonlock sänkte blicken mot mässboken eller riddarromanen; när de med fina, spetsiga fingrar flyttade schackpjeserna eller lekte på harpan; när de böjde smala, hvita halsar öfver den broderbåge eller knyppeldyna, där de utförde praktstycken af konstslöjd. Ja, kanske rörde sig redan inom en och annan kupig panna aningar om en tid, då förhållandet mellan man och kvinna blifvit ett annat? Sådana tankar uppstodo nog äfven i borgarhusen, när männen började att åt sig förbehålla det ena yrket efter det andra, yrken dem döttrarna tidigare lärt af fäderna, vid hvilkas sida de stundom äfven inträdt i skråen. Månne nunnedoket ens kunde hindra att sådana tankar uppstodo mellan de bleka tinningarna hos några af de kvinnor som — ute i världen lidande eller öfverflödiga — funnit en tillflyktsort i klostret? Inom detta försiggick mest ostördt den tidens »emancipation» af kvinnans intellektuella och konstnärliga gåfvor, för hvilka kultur- och klosterlifvet städse ägde bruk. Var en nunnas själ mer än de öfrigas stor och rik, då tör hända att hon kunde hemfalla åt grubbel öfver om alla Guds afsikter med hennes själsgåfvor verkligen voro uppfyllda? Och detta så mycket mer som redan då vissa kvinnor utanför klostren — kvin-

nor, hvilkas religiösa hänförelse inriktat deras genialitet på stora mål — ute i världen öfvade ett mäktigt inflytande på såväl tankar som tidshändelser och efter döden — som helgon — behöllo makten öfver själarna. Vår Birgitta t. ex. föregriper ju en stor del af »kvinnans rättigheter».

Så betydelsefull hade kvinnans själsmakt under medeltiden visat sig vara, att den framkallat kvinnliga som manliga »feministiska» författare redan under för-renässansen. Och under hög-renässansen har det hunnit uppstå en hel liten emancipationslitteratur om och af kvinnor. Denna litteratur växer under de följande århundradena. Berömda män betona vikten af en höjd kvinnobildning; några bevisa redan i början af 1500-talet kvinnornas absoluta öfverlägsenhet i allt; kvinnans frihet, bildning och rätt — i ett eller annat afseende — yrkas af såväl de kvinnliga som manliga »feministerna». Denna litteratur afser emellertid mindre att ändra några gifna förhållanden än att — med exempel från forntidens berömda kvinnor — bevisa det personliga berättigandet och det samhälleliga gagnet i hvad som redan utan hinder — men under klander från vissa håll — ägde rum: att en del kvinnor framträdde, hvilka genom klassisk bildning, utöfvandet af lärda yrken, politiska eller religiösa, intellektuella eller estetiska intressen stodo vid sidan af humanismens, renässansens och reformationens män. Tidens ideal — den individuellt utpräglade, fullt utvecklade mänskliga personligheten — bestämde kvinnornas lifsförelse lika väl som männens. Båda könen uppskattade det lifsvärde, som den egenartade, ena-

stående, inom sig afslutade personligheten utgör för andra sådana personligheter. Båda könen togo sig rätten att välja det med den egna naturen öfverensstämmande, det som själ eller sinnen, tanke eller känsla kräfde. Med denna åskådning följde att kvinnorna på en gång sökte nå det högsta mått af sitt eget köns skönhet och behag och att bruka hvad naturen gifvit dem af »manligt» mod eller snille, egenskaper, dem männen hos kvinnan beundrade näst efter hennes rent kvinnliga företräden. Ej heller under denna tid är det kvinnornas v e r k, som äga den stora kulturella betydelsen, utan deras i m ä n n e n s verk afspeglade, fullmänskliga väsen. Under antiken visade kvinnor förmåga af manlig själsstorhet och medborgardygd; under medeltiden förmåga af samma helighet och kärleksverksamhet som männen; under renässansen förmågan att som männen till ett lefvande konstverk utdana den egna personligheten. Om renässansens jämlikhetsbegrepp könen emellan fortfarit att ge utvecklingen dess riktning, då skulle en kvinnorörelse aldrig uppstått; då hade det ena efter det andra af dess ännu omstridda mål i sinom tid vunnits såsom naturliga frukter af renässansens blomning. Nu fick denna — och allt mindre ju mer man nalkas norden — en mycket obetydlig, o m e d e l b a r inverkan på kvinnans frigörelse. Motreformationens, religionskrigens och den nya ortodoxiens tidehvarf medförde tvärtom en oerhörd tillbakagång i kvinnans ställning. Den »köttets befrielse», som ägde rum genom protestantismens dom öfver klosterlifvet och dess anbefallande af äktenskapet, hade föga gemensamt med den djupa känsla af kroppslighetens rätt och skönhet, hvari-

genom den lifsberusade renässansen blef den stora pånyttfödelsetiden för konsten. Luthers syn på det af äktenskapet »helgade» könslifvet var så groft utilistisk, att den sänkte kvinnan från den höjd, dit medeltidens och renässansens finaste känslolif och kultur lyft henne. Som husmor behöll hon sin myndighet. Förnuftäktenskapet var det renlärigaste och vanligaste. Åt den man, som valt henne, födde hustrun barn i dussin och tjog. Kyrkan gaf henne själaspis. Sökte en enstaka kvinna bruka sina själsgåfvor i »världslig» riktning, då måste hon äga mäktigt beskydd, annars löpte hon faran att bli bränd som häxa. Men trots allt företer äfven detta tidehvarf ej få kvinnor, som skaffat sig den kunskap, efter hvilken de längtat, som lyckats hålla sin själ lefvande, som midt i stenöknen funno källor. Ju mer de olika lärdomsgrenarna utvecklades — och latinet dessutom förblef de lärdas språk — dess svårare var det emellertid för kvinnor att nå den för deras kön förseglade källan. Ty den klassiska bildningen meddelades nu allt mer sällan åt döttrarna, för hvilka t. o. m. läs- och skrifkunnigheten ansågs kunna innebära frestelser till afvikelser från dygdens vägar.*

Att kvinnor under förföljelsetiden med varm tro omfattat och med styrka lidit för den nya läran; att de under krigstiderna med kraft och förstånd skötte gods och gård — intetdera ändrade tillsvidare

* Ännu i sommar har jag suttit i ett svenskt hem, där mormodern af dessa skäl aldrig fått lära skrifva men där — dotterdottern läste på sin kandidatexamen! Från vissa bond- och prästgårdar hör man än i dag seder och synpunkter berättas, hvilka troget likna reformationstidens.

kvinnans samhälleliga eller äktenskapliga ställning. Mannen var kvinnans hufvud och sålunda Gud ett godt stycke närmare än hon. Inom äktenskapet betraktades kvinnan — enligt ett biskopsord — såsom ett mannens »lösöre»; utom äktenskapet såsom ett djäfvulens redskap. Men huru lågt än kvinnosjälen under detta skede nedpressades, den lefde dock och gick i arf till söner, hos hvilka mödrars starka men obrukade begåfning stegrades till snille; den gick i arf till döttrar, som i hemlighet skaffade sig näring för sin själ och som lämnade sina upprorskänslor i arf till dotter eller dotterdotter. När, vid slutet af ortodoxismens och absolutismens tidsskede, protestantismens stora grundsats — personlighetsprincipen — åter bröt sig väg, då är ett af de betecknande bevisen för detta genombrott, att i England Milton skrifver om rätten till skilsmässa och Defoe om kvinnans rätt till utveckling och bruk af sina själskrafter. I Tyskland hade bland andra Comenius, i Frankrike Fénelon yrkat på ökad bildning åt kvinnorna. Det blef ej i de förstnämnda landen, som den förtryckta kvinnan först återvann sitt stora kulturella inflytande. Detta skedde i det land, där kvinnorna aldrig helt hade förlorat det. I upplysningstidehvarfvets Frankrike blef det de af kvinnor danade salongerna, som omformade den europeiska tidsandan. Bref och memoarer visa till öfverflöd kvinnoinflytandet — på godt som ondt — inom politiken och litteraturen, sederna och smaken. Kvinnorna ombilda medelbart den politiska, filosofiska och vetenskapliga stilen. Ty de fordra att hvarje ämne skall behandlas på ett för dem själfva lättfattligt och

behagligt sätt. Och emedan det var kvinnornas bifall, som afgjorde ryktbarheten, voro männen endast alltför angelägna att uppfylla nämnda kraf. Aldrig har kvinnan fullkomligare fyllt den betydelsefulla uppgiften att förmedla kulturvärden. En mängd skrifter författas, som afse att äfven för »fruntimren» göra det lätt att »frigöras genom förnuftet». Kvinnorna utbredde i vida kretsar männens idéer, dels genom att i stor skala sprida deras skrifter, dels genom sällskapslifvet. Konversationens konst, utvecklad till den högsta fullkomning, var visserligen ofta endast ett fjäderboll-spel med idéerna. Men den fyllde tillika — och på ett elegantare och verkningsfullare sätt — en stor del af den nutida pressens uppgifter. De politiska ledarna, konst- och litteraturkritiken, »kåseriet», »porträttgalleriet» af samtida — allt detta erhöll man under spirituelt samspråk eller i bref. I och genom sin samtalskonst blefvo kvinnorna — näst de filosofer och statsmän, som voro de tongifvande inom den eller den salongen — tidens andliga ledare; de danade den »upplysta opinionen», de medverkade slutligen till revolutionen. Salongernas härskarinnor kände knappast behof af en kvinnokönets frigörelse. Ty de ägde för sig själfva all den möjlighet till bildning, till kraftutveckling, till maktutöfning, som de någonsin kunde önska. Denna deras andliga vetgirighet och kulturella ifver spred sig till större kretsar. Ett utslag af detta allmännare uppvaknande var det 1786 i Paris upprättade kvinnolycéet, bland hvars lärjunger man några år senare finner hänförda anhängarinnor af revolutionen.

Äfven hos de germanska folken framträda under upplysningstiden kvinnor med vittra och vetenskapliga

intressen, några med en ovanlig begåfning, som de äfven utöfva. Men det var oftast under tyngre sällskapsformer — s. k. »akademier» och »samfund» — som kvinnor och män möttes till sina »lärda tidsfördrif». Och ingenstädes — annat än genom några regentinnor — nådde andra europeiska kvinnor under upplysningstidehvarfvet ett inflytande, som kan jämföras med de franska damernas.

Midt under rococosirlighetens och galanteriets, förnuftets och espritens tidehvarf kom det stora genombrottet, den andra renässansen: känslans återuppvaknande. På det religiösa området skedde detta först genom de pietistiska tidsrörelserna. Senare var det Rousseau, som ifråga om religionen, naturen, kärleken, moderskapet blef känslornas befriare och jämte honom de engelska diktarna och Goethe samt dennes föregångare. Litteraturen, teatern och konsten trädde allt mer i förgrunden och kvinnorna fingo därmed allt större möjligheter att lära känna, förstå och älska tidens rikaste kultur. I och med känslans genombrott blefvo den personliga friheten, den individuella egenarten åter stora lifsvärden. Allt fler bli nu de kvinnor, som i sitt lif vilja ge uttryck åt sin känsla, som äro medvetna om att deras väsen bär på många otillfredsställda kraf, såväl ifråga om rätten till kultur af deras naturliga egenart som ifråga om rätten att, i det enskilda lifvet och inom samhället, ge uttryck åt denna egenart. Och männen äro alltjämt i det andliga utbytet med kvinnorna såväl gifvande som mottagande; kvinnoväsendet blir uppskattadt med allt finare förståelse.

Emedan människans känslor bestämma hennes tankar — ty tanken går städse i den riktning, där känslan sagt oss att vår lycka är att finna — så är det självklart att under 1700-talets senare del, frihetens idé är den, som sätter allt fler kvinnors själ i flamma. Individens frigörelse är historien i historien ända från renässansen. Denna frigörelse främjas genom reformationsstriden för tros- och samvetsfrihet, vetenskapens strid för forskningens och tankens frihet och slutligen striden för den medborgerliga, lagskyddade friheten. I Amerika höres redan 1776 yrkanden om rösträtt åt kvinnorna, som med så mycken hänförelse och ståndaktighet deltogo i frihetskriget. Med samma lidelse omfatta kvinnor i Frankrike kampen för »människans rättigheter». Men båda gångerna erforo de att »medborgare» och »människa» voro begrepp, som endast hänfördes till mannen. Att en kvinna under franska revolutionen proklamerar »kvinnans rättigheter»; att kvinnor då med ifver afhandla dessa, liksom uppfostran och andra lifsviktiga frågor, detta får — omedelbart — lika ringa verkan som de dåtida försöken att häfda fjärde ståndets rätt. De båda undertryckta rörelserna — kvinnornas och arbetarnas — blefvo i stället de, som slutligen behärskade det nittonde seklet och som nu i det tjugonde äga alla skäl till sin segervisshet.

Under 1600- och 1700-talet framträda i olika land manliga och kvinnliga skrifter för att bevisa kvinnans människovärde och människorätt. Medelbart äro de inspirerade af tidigare seklers stora kvinnogestalter; omedelbart hämta de sina ingifvelser i kvinnans politiska och kulturella maktutöfning under 1700-talet.

Särskildt märkliga äro de inlägg som — af sins emellan säkerligen opåverkade författare — gjordes under 1790-talet af svensken Thorild om »kvinnokönets naturliga höghet», af tysken Hippel, af fransmannen Condorcet, af engelskan Mary Wollstonecraft. Alla betona att könsskillnaden ej bör vara något hinder för att kvinnorna likaställas med mannen inom familjen och samhället; att de få samma frihet som mannen till bildning och självbestämning. De manliga författarna betona härvid mera den individuella människorätten och samhällsgagnet; den kvinnliga mera mödrarnas behof af bildning och rätt för att bättre kunna fostra och skydda sina barn. Men alla bestämmas innerst af den ideala synpunkt, som evolutionismens stora tänkare senare formulerade sålunda: att grundvillkoret för den samhälleliga jämnvikten är det samma som för den mänskliga lyckan och innefattas i lagen om den lika friheten. Och denna innebär att en hvar — utan hänsyn till skillnader mellan kön och kön, människa och människa — har rätt och bör äga möjlighet att utveckla och bruka sina anlag. Ty ingen kan verkställa en så säker värdesättning af anlagen, att denna värdering berättigar samhället att för någon enda af sina medlemmar a priori inskränka rätten till utveckling af några anlag, ehuru dessa senare kunna taga en sådan riktning, att samhället måste hämma deras utöfning.

Spencer kom här på tänkandets väg till samma fordran som romantiken på känslans. Romantiken visste, att i den mån individen var ovanlig,

blef den oförstådd, eftersom man visar sin yta för flertalet, sitt innersta endast för de samkännande. Äfven inom familjekretsen förblir därför individen ofta oupptäckt. Hur mycket mer måste ej då det, till stor del af filistrar bestående, samhället komma att våldföra sig på individen, när det tilldelar den ena kategorien, det ena könet, den ena klassen rättigheter, den andra icke!

Ur denna synpunkt var det som romantikerna äfven för kvinnans räkning utdrogo individualismens konsekvenser. De påpekade att den tillytterlighet drifna könskaraktären hvarken ger den högsta manliga eller högsta kvinnliga typ; att hvardera könet hos sig bör utveckla äfven det ädelt allmänmänskliga och det personligt egenartade. Och så gjorde äfven de stora kvinnliga individualiteter, som delade romantikernas lifsöden. De blefvo sålunda i stånd att fullt följa sina mäns andliga lif; kärleken blef äfven en själarnas enhet. Det romantiska kärleksidealet möter man redan i La nouvelle Heloise, i Goethes bref till Ch. v. Stein, hos Rahel, hos mme Staël. Man finner det under 1800-talets första hälft hos flera stora kvinnor t.. ex. — George Sand, E. B. Browning, Camilla Collett. Set framträder hos Shelley och hos Almquist, hos Stuart Mill och Robert Browning liksom hos vissa franska och tyska diktare eller tänkare. Detta då några undantagsmänniskars ideal, det är nu sedan ett par årtionden de flesta själfulla kvinnors och ej så få själfulla mäns.

Men som en verklig själisk enhet icke är möjlig annat än mellan tvänne, i yttre som inre mening, fria varelser, så har just den »romantiska kärleken» som

följdföreteelse haft kvinnans emancipation. Romantikens erotik — som lätt kan karrikeras sålunda, att den betydde månskenssvärmeri, sonetter och hustrubyten — har sitt verkliga väsen däri, att den ville självfullhet i kärleken. Den innebar — i en ny tids form — kärlekshofvens ideal. Men som självfullhet betyder att alla själens krafter fritt och fullt kunna genomtränga och stegra hvarandra, blef ena villkoret för den självfulla kärleken att kvinnans tanke som hennes känsla, hennes vilja som hennes fantasi, hennes maktlust som hennes samvete befrias från de dem utifrån pålagda banden för att sålunda stärkas och renas. Det andra villkoret blef att mannens själslif frigjordes från de hämmande följderna af de hans kön tillerkända företrädesrättigheterna och upprätthållna fördomarna.

Ett nytt ideal i förhållandet mellan man och hustru, mellan mor och barn; den kvinnligt-mänskliga individualitetens kraf på rätten till fri kraftutöfning och självbestämning; behofvet af nya områden för denna kraftutöfning, sedan industrialismen började gripa den ena grenen efter den andra af hemarbetet — dessa äro grundorsakerna till den kvinnorörelse, man kallat den borgerliga. Och som den borgerliga kvinnan — genom det växande öfverskottet af kvinnor, genom de allt mer ändrade ekonomiska förhållandena och den af dessa och andra orsaker aftagande äktenskapsfrekvensen — i allt större omfattning nödgades till självförsörjning, så blef ej endast inom arbetsklassen, utan äfven inom den borgerliga den ekonomiska orsaken till kvinnorörelsen den vidast verkande, ehuru

de förut nämnda orsakerna voro — och alltjämt äro — de djupast verkande.

Härmed stå vi vid den målmedvetna kvinnorörelsens början. Men denna rörelse vore en ström utan källfloder, ifall ej de, här i största korthet antydda, »anonyma» rörelserna gått förut, ifall ej redan i tidernas gråa morgon det oändliga tåg börjat, där för oss namnlösa kvinnor skrida framåt, hvardera med sin amfora på skuldran, amforor, dem de fyllt vid någon lifsens brunn. Innan dessa namnlösa svunno vid synranden, lutade en hvar af dem — såsom en antikens flodnymf — sin urnas rand mot marken, som sålunda blef genomdragen af otaliga rännilar. Och alla dessa hafva — om än på långa omvägar — med några droppar ökat den väldiga flod, som nu kallas kvinnorörelsen.

II.

Kvinnorörelsens vinningar utåt.

Den målmedvetna kvinnorörelsens historia faller ej inom ramen för denna skrift. Men som grundval för senare omdömen kräfves en kort återblick på de väsentligaste resultat, rörelsen nått genom kampen för kvinnans likställighet med mannen ifråga om rätten till allmänbildning, till yrkesduglighet och arbete, liksom till samma likställighet på familje- och medborgarrättens områden. Alla dessa likställighetskraf erhöllo redan 1848 en kraftig — och man-anklagande — motivering genom Amerikas kvinnor i deras Declaration of Sentiments. Men ännu 1905 visar t. ex. programmet för Tysklands Allgemeine Frauenvereine — liksom både moderata och radikala resolutioner vid kvinnomöten i olika land — huru långt Europa, och i flera fall äfven Amerika, är från önskemålen anno 1848.

Om det resignerade kvinnoordet: »intet kunna vi med rätt fordra af lifvet annat än ett arbete och en plikt», vore sannt, då hade lifvet redan rikligt beviljat kvinnan hennes fordran. Kvinnorörelsen — och arbetsgifvarnas fördel — har för henne öppnat en mängd nya arbets-

områden utöfver dem, som för femtio år sedan voro de för borgerliga kvinnor »anständiga»: lärarinnans, sällskapsdamens och det att »gå frun tillhanda». Kvinnorörelsen — och männens växande insikt om kvinnornas behof af allmänbildning och yrkesduglighet — har skapat en mängd utbildningsanstalter. Men ifråga om rätten till arbete blir det vunna ofta ganska obetydligt, så snart man definierar denna rätt sålunda, att den bör öppna möjligheten till det arbete, man bäst och helst kan utföra. Kvinnorna ha nu t. ex. flerstädes rätt att aflägga samma examina som männen, men i många fall ej rätt till de ämbeten, dessa examina öppna för männen. Det manliga yrke, kvinnorna relativt lätt fått inträde i, läkarens, är nu mycket utbredt i såväl Europa som Amerika. Att där den första läkarinnan — på grund af sitt för en kvinna »oanständiga» yrke — nekades bostad, låter nu som en saga. Öfverallt arbeta barnmorskor, kvinnliga gymnaster, tandläkare, apotekare. I Amerika verka flera kvinnliga präster och det låter äfven sagolikt, att den första af dessa bokstafligen blef stenkastad! Också kvinnliga domare anställas i Amerika. I Europa finnas mig veterligt inga sådana, ej heller kvinnliga präster. Och dock vore prästinnan — särskildt för kvinnor och ungdom — ofta en bättre själasörjare än prästen, liksom, för samma kategorier, domarinnan i skarpblick och förståelse ofta torde öfvergå domaren. Det kvinnor flerstädes tillgängliga advokatyrket utöfvas i Europa ännu föga af kvinnor. Och dock borde kvinnan som advokat, polis, fångvårdarinna kunna få en stor betydelse för sitt eget

kön, liksom för barn och ungdom af båda könen. Men på alla områden, där den lefvande verkligheten infryses i paragrafer, bli människor mer eller mindre misshandlade. Och eftersom själfulla manliga jurister redan lida under denna erfarenhet, bör man kanske i den kvinnliga känsligheten söka orsaken till att en bana, där kvinnan kunde gagna oändligt, ännu föga lockat henne.

Dess flera äro de kvinnor, som ägnat sig åt den moderskallet närmast liggande uppgiften, lärarinnans. Tyvärr har ej alltid kallelsen utan äfven yrkets anseende afgjort valet. I denna stund arbeta millioner kvinnor inom alla slags skolor, från Kindergarten till yrkesskolan, från småbarnsskolan till goss-läroverket. Äfven vid universiteten — i Europa dock ännu sällan — intaga kvinnor lärostolar. Inom folkbildningsarbetet — som föreläsare, bibliotekarier, ledare af aftonklubbar m. m. — äro kvinnor nitiskt verksamma. Med hvarje årtionde hafva allt fler kvinnliga krafter kommit till sin rätt inom områden, där det nu synes otroligt att männen kunnat — och delvis ännu envisas — att hjälpa sig utan dem. Jag menar alla med fångvårds- och förbättringsanstalter, skolor och barnhem, fattig- och sjukvård, sundhets- och yrkesinspektion sammanhängande styrelser och föreningar. Långsamt men säkert har kvinnorörelsen här beredt plats åt samhällsmodern bredvid den, på dessa områden ofta mycket tafatte, samhällsfadern. Ensamma — eller tillika med män — hafva kvinnor organiserat mjölkdroppar och barnkrubbor; hushållsskolor, barnbespisningar och folkkök; kliniker, sanatorier,

skollofskolonier, hem för sjuka och vanvårdade barn m. m. Så äfven en mängd hem för arbetande kvinnor, ålderdomshem, räddningshem; anstalter för modersskydd, för platsförmedling och rättshjälp. Ännu andra former af den sociala hjälpen vore att nämna, former, hvilka stå medelbart om ej omedelbart i samband med kvinnorörelsen. Stora kvinnliga agitatorer — som t. ex. Harriet Beecher Stowe mot negerslafveriet, Josephine Butler mot prostitutionen, Frances Willard mot rusdryckerna, Bertha v. Suttner mot kriget hafva genom sin själsmakt satt stora skaror af människor i rörelse.

Och dock, trots de oerhörda summor af tid, kraft och penningar, som de sålunda danade föreningarna, inrättningarna och donationerna kosta, är denna sociala hjälp endast samaritens olja och vin i samhällets sår. Så länge röfvarhänder draga mödrar och barn in i fabrikerna; så länge härarna kosta mångdubbelt mot skolorna; så länge städernas bostadsförhållanden för många människor äro sämre än för husdjuren på landet; så länge alkohol och syfilis märka de nya släktena — så länge blir kvinnornas offervilja i stort sedt maktlös. Och det är denna öfvertygelse, som kommit kvinnorna att omdana sitt sociala arbete från en, ofta omdömeslös, »kristlig barmhärtighet» till ordnad välgörenhet i syfte att förekomma nöd och underlätta självhjälp. Men just under denna välgörenhetens nya fas komma allt fler borgerliga kvinnor till insikt om nödvändigheten af en samhällsomdaning i enlighet med de socialistiska krafven. Ännu flera sluta sig till den kvinnliga rösträttsrörelsen, mindre på grund af individuella

rättskraf, än på grund af förtviflan öfver det utsiktslösa sociala arbete, till hvilket deras solidaritetskänsla dock drifver dem. Ty utan rösträtt — detta erfara de dagligen — blir deras hjälpande verksamhet ett såningsarbete i ett kärr.

En biprodukt af det sociala arbetet är att en mängd ensamma kvinnor genom frivilligt socialt arbete fått ett lifsinnehåll, genom lönadt socialt arbete ofta äfven ett lifsuppehälle och — i båda fallen — under en verksamhet, där vissa kvinnliga egenskaper väl kunna göra sig gällande.

Ja, just inom ofvannämnda verksamhetsområden, som så ofta bringa nutidskvinnan i kontakt med lifvets finaste och ömtåligaste som med dess gröfsta och hårdaste sidor; som ställa henne inför konflikter af den säregnaste som af den allmänmänskligaste art, där har kvinnan intet n y t t att ge annat än sin moderlighet. Det vill säga den omhuldande ömheten, det milda tålamodet, den glada hjälpsamheten, det åt hvar särskild hänvända intresset, den fina och snabba vibrationen vid kontakten med andras känslor, denna vibration, som vi med ett annat ord kalla takt. Har en kvinna däremot aldrig ägt — eller har hon intet kvar — af moderlighet, hemfaller hon åt den opersonliga pliktroheten, den hårda formalismen, den torra slentrianen, då blir allt ordande om den s o c i a l a betydelsen af kvinnans inträde på det medicinska eller juridiska, det prästerliga eller det sociala arbetets område ett tomt tal. På alla dessa områden är en god man mycket värdefullare än en hård kvinna. Och att äfven kvinnohänder kunna vara grofva, kvinnoögon kalla, kvinno-

själar låga eller grymma — detta har redan många lidande och brutna, sörjande och syndande, små och skyddslösa erfarit. Skall kvinnan bevara sin öfverlägsenhet såsom den andras lidanden lindrande, den andra omhuldande, för andras väl ordnande, då måste hon ej allenast tillägna sig vissa allmänmänskliga egenskaper, i hvilka mannen ännu ofta är henne öfverlägsen. Nej, hon måste äfven omsorgsfullt bevara och stegra de bästa af de anlag, hennes kön vunnit i och genom en hundratusenårig verksamhet såsom den hemdanande och barnauppfödande hälften af mänskligheten.

Ehuru kvinnorörelsen i otaliga riktningar förgrenat och utsträckt kvinnans sociala hjälpsamhet, har den dock ej för henne öppnat detta område, där tidigare diakonissan — och ännu mycket tidigare nunnan — verkat. Men det genom kvinnorörelsen nya är att allt fler fritt stående, b i l d a d e kvinnor nu ägna sig åt t. ex. barnavårdarinnans, sjuksköterskans och liknande kall, samt att en allt allvarligare yrkesutbildning kräfves för yrken, dem kvinnor tidigare ofta med syndig sorglöshet tillgripit.

* *
*

Samtidigt med de borgerliga kvinnornas behof af nya arbetsområden inträdde den utomordentligt snabba utveckling af samfärdsel och handel, som medförde behofvet af nya arbetskrafter. Den kvinnliga redbarheten, plikttroheten och ordningen — tyvärr också kvinnornas små löneanspråk — gjorde såväl

staten som enskilda arbetsgifvare villiga att, i ständigt större utsträckning, använda kvinnor inom samfärdselns olika grenar — post, järnvägar, telegraf, telefon — liksom för banker och kontor, i agenturer och bodar, som sekreterare och stenografer m. m. I de fall, där hustru eller dotter blifvit mannens eller fadrens biträde, erhålla ju dylika arbeten ett personligt intresse. Och hvad kvinnoarbetet i denna form kan betyda för nationalrikedomen ser man särskildt i Frankrike. Men i regeln torde ingen djupare arbetsglädje ha lyst upp dagarna och åren för de generationer af kvinnor, som i Europa redan grånat — i bästa fall äfven pensionerats — på ofvannämnda arbetsfält. Alltjämt ser man dock nya, friska ansikten luta sig öfver pulpeterna, för att på dessa platser i sin ordning vissna.

Brist på mod eller medel afhåller nämligen ännu ofta den europeiska kvinnan från självständig affärsverksamhet. Och detta trots hennes ständigt ökade frihet i yrkesval, trots lysande föredömen i fråga om framgångsrika kvinnoföretag, t. ex. inom fotografiens, hotell- och pensionatsväsendets, damtoalettens och liknande områden. I Amerika däremot finnes intet manligt yrke — från slaktarens och skarprättarens till tomtjobbarens och börsspelarens — som kvinnan ej utöfvat.

Men medan den äldre generationens kvinnor voro tacksamma endast de lyckades erhålla »ett arbete och en plikt», huru enformiga och slitande som helst, växer lyckligtvis den yngre generationens vilja till ett *glädjande* arbete. Dels ensamma, dels kooperativt börja kvinnor försöka sig på t. ex. den lilla industrien, hem-

slöjden, handtverket, jordbruket eller någon af dess binäringar. Och som yrkesskolor snabbt uppstå för att tillmötesgå den på något område vaknande yrkeshågen, kan man hoppas framgång för dessa ännu alltjämt få företagsamma. Ty yrkesbildning är i vår tid det oeftergifliga villkoret för framgång. Alldeles särskildt inom jordbruket, där äldre tiders kvinnor ofta lyckades utan andra hjälpmedel än sin personliga duktighet och »bondpraktikan».

Som jag endast i andra hand känner Amerika, har jag ingen rätt till bestämda omdömen om det nutida produktionssättets och handelslifvets inverkan på kvinnans själslif. Hos de kvinnor, hvilka genom affärslifvet lyckats bli rika, funne man troligen samma anti-kristliga verkningar af detta lif, som det redan utöfvat på männen. I Amerika hafva nyligen en del kvinnor och män försökt »lefva som Jesus i 14 dagar». Omdömet från de flesta i affärslifvet anställda blef, att de antingen måste afstå från att gå i Jesu fotspår eller — säga upp sina platser! Och som — med hänsyn till mängden af kvinnliga arbetsgifvare i Amerika — många af dessa erfarenheter säkerligen blifvit gjorda under kvinnliga chefer, saknar experimentet ej en viss betydelse för omdömesbildningen i nyssnämnda afseende.

Kvinnosakskvinnornas ifver att åt kvinnan öppna alla mannens arbetsområden — och ej allenast detta men äfven att bevisa att dessa områden äro lika lämpliga för kvinnan som för mannen — denna ifver har tyvärr haft den följden, att kvinnorörelsen riktat mångfaldiga kvinnors anlag på orätt spår och

bundit stora summor af missbrukad kvinnokraft vid otacksamma eller utslitande uppgifter.

Men å andra sidan, huru har icke kvinnorörelsen höjt kvinnoarbetet genom att höja kompetenskrafven på flera områden och ansvarskänslan inom alla! Huru har den icke ökat arbetshedern och organisationsförmågan, utvecklat omdömet, eggat viljekraften och stärkt modet! Den har väckt otaliga slumrande anlag, gifvit rörelsefrihet åt otaliga bundna krafter. Och sålunda har den gjort stora skaror af öfverklassens kvinnor — förut en jordens onyttiga börda — till frambringande istället för endast förbrukande; till självförsörjande i stället för endast beroende; till lifsglada i stället för endast lifströtta medlemmar af samhället.

* *
*

Underklassens kvinnorörelse är socialistisk. Den har tilltagit i omfattning och betydelse i samma mån som den kroppsarbetande kvinnan lämnat jordbruket, husmodersarbetet och hustjänsten för industrien.

Äfven inom denna kvinnorörelse arbetas på tvänne riktlinjer. Det äldre programmet är kvinnans fulla likaställande med mannen. Inom »framtidsstaten» få båda könen samma arbetsplikt och samma arbetsskydd, och barnen fostras i statsanstalter.

Den andra riktlinjen vill återvinna hustrurna och mödrarna åt mannen och barnen och därigenom hemmet åt dem alla. Medan den gamla, nu högra flygeln inom den borgerliga kvinnorörelsen — liksom den

nyssnämnda äldre riktlinjen inom socialismen — alltjämt med argument från gammalliberalismen försvarar den arbetande kvinnans »individuella frihet» mot alla skyddande »undantagslagar», stå däremot allt fler af öfverklassens radikalare — det vill i detta samband säga socialare — feminister sida vid sida med den mindre dogmatiska riktningen inom socialismen i kampen närmast för mödrarnas skydd.

I den socialistiska kvinnorörelsen sammanflätas de båda frihetsrörelser — arbetarnas och kvinnornas — som började under franska revolutionen och då undertrycktes men snart åter framträdde som det nya århundradets båda stormakter. Genom denna kvinnorörelsens sammanflätning med arbetarrörelsens kan det förklaras att socialister karaktärisera kvinnorörelsen såsom en ekonomisk fråga allenast, medan kvinnorörelsen historiskt började såsom ett häfdande af kvinnans människorätt och människovärde, och det innan någon storindustri ens skymtat vid horisonten! Ja, så länge mannen var den, som utom hemmet frambragte och förvärfvade men kvinnan den, som inom hemmet förvaltade och till hemmets bruk förädlade råämnena, kunde ingen ekonomisk kvinnofråga uppstå, men däremot just en kvinno-rättsfråga. Ty, som några manliga författare redan på 1700-talet påvisade, det var orimligt att, när kvinnoarbetet i hemmet var så värdefullt och pliktuppfylldt, det ej medförde en dess värde och ansvar motsvarande rätt. Och just emedan den borgerliga kvinnorörelsen inom det gamla samhällets ram ville häfda kvinnans rätt och

frihet, blef denna rörelse — och måste ännu ofta vara — en kvinnornas kamp *mot* männen. Den socialistiska kvinnorörelsen däremot är ett moment allenast i en männens och kvinnornas gemensamma kamp mot det gamla samhället för ett nytt. Striden har här ej behöft stå kön mot kön utan klass mot klass. Hvardera kvinnorörelsen har delvis haft rätt; hvardera delvis misskänt den andra. Först under senare tider har ett närmande skett mellan den borgerliga och socialistiska kvinnorörelsen för en del gemensamma syften t. ex. det ofvannämnda modersskyddet och framförallt rösträtten. Närmandet har å båda sidor verkat fördomsskingrande. Å ömse håll börjar man bättre förstå den andra rörelsens makt och mål.

Ännu äro båda, socialismen och kvinnorörelsen, tvänne starka strömmar, som rifva med sig stora delar af de fasta formationer de beröra. Man behöfver ofta påminna sig att sålunda danas äfven nya land. Endast om man minnes detta, kan man med seende ögon betrakta den ena som den andra rörelsen och bedöma dem, ej efter den tillfälliga förstörelsen, men i hoppet om den slutliga landvinningen.

Inom sitt parti ha de socialistiska kvinnorna såsom agitatorer, publicister, fackföreningsmedlemmar stått med männen i ledet som trogna kamrater. Den manliga kamraten har ej alltid *i handling* häfdat likställighetens grundsats. Ty äfven socialisten är först man och sedan kamrat. Men *i teorien* har han i regeln uppehållit den.

Genom socialismen har feminismen nått de

breda lagren. Hvad den borgerliga kvinnorörelsen kanske skulle behöft ännu ett århundrade för att åstadkomma, detta har socialismen utfört under några årtionden. Intet visar bättre hur fördomsblind den borgerliga feminismens höger varit än dess socialistskräck. Intet belyser så klart i hvilken grad nämnda feminism var en öfverklassrörelse, som dess hårdnackade uppehållande af den »personliga frihetens princip» inför de himmelskriande missförhållanden, som uppstodo genom de kroppsarbetande kvinnornas »arbetsfrihet».*

Jag måste endast i korthet påminna om kvinnorörelsens förlopp inom den kroppsarbetande klassen. När maskinerna omdanade hela produktionssättet och en mängd kvinnor ej längre hade nog sysselsättning i hemmen — och samtidigt äktenskapsmöjligheterna genom kvinnoöfverskottet och äfven af andra skäl minskades — då måste kvinnorna se sig om efter nya arbetsområden. Storindustrien åter såg sig om efter flera »händer». Och som de kvinnliga vid maskinerna ofta dögo lika bra som de manliga och voro billigare, började den förflyttning af kvinnorna från hemmen till fabrikerna, hvars följder vi nu genomlefva.

När modern, kärnan i alla de små familjeceller af hvilka samhällsorganismen uppbygges, saknas i hemmet, då fattas där den sammanhållande, ordnande, värmande kraften och hemmet förfaller. Barnen van-

* Med hänsyn till utrymmet hänvisar jag i denna punkt till en annan skrift i den serie, där min egen på tyska utkommit, nämligen professor Werner Sombarts Das Proletariat.

vårdas, männen vantrifvas, gatan griper barnen, krogen männen. Därtill arbeta ofta kvinnor för svältlöner, genom hvilka omedelbart mycket mindre inflyter än hvad husmoderns frånvaro och oförmåga medelbart kosta. Inom de borgerliga klasserna ha de i hemmen helt eller delvis underhållna döttrarna och hustrurna kunnat nöja sig med små löner för sitt arbete. Dessa ha sålunda blifvit de sig helt självförsörjande kvinnornas och männens konkurrenter. De i industrien arbetande hustrurna ha, af samma orsak, ofta blifvit männens, liksom barnen kvinnornas konkurrenter och de gifta kvinnorna de ogiftas!

Hos den så länge inom familjens sfär slutna kvinnan, vaknade den sociala solidaritetskänslan mycket sent. Därför har kvinnornas organisation, som delvis kunnat hindra nyssnämnda konkurrens, gått långsamt äfven inom de kroppsarbetande kvinnornas led. Och den saknas nästan helt inom de borgerliga yrkena. Hemarbetet, till gagn och glädje när det verkar i den egna familjens eller i konstslöjdens tjänst, har blifvit ett medel för den »utsvettning», hvars verkningar äro en af de mörkaste sidorna i det nutida arbetslifvet. Utsvettningen bevisar allra bäst att det icke är de arbetet utförande kvinnorna, som vinna något genom de rika kvinnornas lyx, detta påstående, hvarmed lyxen ofta försvaras. Såväl de hemarbetande som fabriksarbetande kvinnorna hafva, jämte sitt yttre arbete, dessutom barnens och hemmets skötsel. Hur bristfällig denna skötsel än är, tar den en dryg del af deras redan knappa hvilotid. Och ju ömmare och samvetsgrannare möd-

rarna äro, dess mer utslitna bli de, dess förr måste samhället underhålla dem som sjuklingar eller fattighjon. Kvinnornas nu ofta sedan barndomen i fabriken tillbragta lif har dessutom generation efter generation gjort dem alltmer odugliga i hemsysslorna. Hvad hjälper det att söka bota detta onda genom hushålls- och barnavårdskurser? Ty där tid och krafter ej finnas att taga, där har hemmet förlorat sin rätt!

Till dessa allmänna sakförhållanden, som gälla äfven i strängt jordbruksarbete sysselsatta kroppsarbeterskor, kommer hela den nya serie af lidanden, som stå i samband med de hälsofarliga yrkena — de t. ex. där bly, kvicksilfver, fosfor och tobak förgifta de arbetande. Eller de yrken, då de vid väfstolarna eller i spinnerierna dammslukande, de i gas- och kolos arbetande hemfalla åt tuberkulos och andra sjukdomar, för att ej tala om det fysiska och moraliska elände, i hvilket t. ex. gruf- eller stufveriarbeterskor lefva. Men det värsta börjar dock när dessa kvinnor skola bli mödrar. Antingen dödas redan fostret genom afsiktlig eller af yrket vållad fosterfördrifning. Eller det framfödes dödt eller sjukt eller förkrympt. Eller det dör inom de första veckorna eller tvinar bort under den konstgjorda uppfödningen. I England t. ex. ammas ett barn på åtta, ty mödrarna kunna eller orka eller vilja icke amma. Jämte arbetsförhållandena har alkoholen stor andel i de medelbara massmorden på spädbarnen. Vänder man sig från de i industrien arbetande kvinnorna till den tjänande klassen, så torde det kvinnliga slafarbetet nå sin höjd bland de i barer, kaféer o. s. v. uppassande. Hvilka psykiska och fysiska följder detta arbete medför, anar man genom det

faktum, att t. ex. i England hälften af alla kvinnliga självmördare äro uppasserskor under 30 år. Att man ännu ofta låter hustjänarinnorna sofva i kyffen och arbeta långt utöfver nu vanlig fabrikstid; att man inom utförsäljerskornas klass — särskildt cigarrbodarnas — ofta finner den orimligaste arbetstid samman med den ömkligaste lön, detta är, som alla borde veta, grundorsaken hvarför, från samtliga dessa yrken, vägen till det lägsta, till prostitutionen, blir så kort. Därmed står man inför den »kvinnofråga», där de båda elementära drifterna i människolifvet tillsammans dana en kvinnoträldom, ur hvilken kvinnorörelsen ännu icke funnit något medel till emancipation; mot hvilken de från detta och andra håll försökta medlen visa sig fruktlösa. Ty endast en radikal omdaning af samhället och den sexuella etiken kan här råda bot.

* *
*

Enhvar torde, inför dessa här flyktigt vidrörda fakta, häpna öfver att kvinnor kunnat motsätta sig skyddslagar för kvinnorna. Lyckligtvis hafva dessa framstegshindrande princip-amazoner ingen talan haft, när man i England och annorstädes börjat förbjuda kvinnor vissa nattarbeten, begränsa deras arbetstid, förbjuda dem vissa yrken och försäkra barnaföderskan en hvilotid: idel små steg, men tagna i rätt riktning. Samtidigt fortskrider kroppsarbeterskornas organisation, så att de genom fackförbund och strejker här och där lyckas uppnå bättre löner,

kortare arbetstid och bättre arbetsförhållanden. Härtill medverka nu den kvinnliga fabriksinspektionen. Men så länge kvinnorörelsen i de öfre lagren ej blir solidarisk med den i de nedre, kan den kvinnliga fabriksinspektrisen mycket litet uträtta, tack vare arbeterskornas rädsla att ange fakta och arbetsgifvarnas förmåga att förkläda dem. Men om öfverklassens kvinnor började konkurrera med de utsvettande arbetsgifvarna genom väl organiserade kooperativa företag; om de bojkottade alla affärer, där arbeterskornas arbetstid öfverstiger och deras lön understiger det rimliga måttet, då skulle kvinnorörelsen kunna påskynda vissa nydaningar på produktionens område. Vi ha ju redan sett huru t. ex. enskilda flickskoleföreståndarinnor föranledt reformer inom statsskolorna, som tagit efter vissa, genom kvinnligt initiativ skedda, förbättringar.

* *
*

Den gifta kvinnan såsom *familjeförsörjande* bredvid — ofta äfven *i stället för* — mannen, men alltjämt stående under mannens öfverhöghet, detta är den värsta form af kvinnoslafveri, som vår tid har att uppvisa. Kvinnorörelsen vill ju också göra hustrun i alla afseenden myndig och fri från mannens målsmanskap. Men inom kvinnorörelsen är man däremot alls icke enig om att *moderns arbete utom hemmet* i och för sig är ett ondt. Man hoppas visserligen ändra de förhållanden, som nu hafva största skulden i mödrarnas och barnens urartning. Men ett stort parti inom kvinnorörelsen vill

dock — som sagdt — behålla mödrarnas omedelbara förvärfsarbete och bota den sålunda uppstående hemlösheten genom sociala institutioner för barnavård, hushållning o. s. v. Från detta håll hör man följande argument: fri blir kvinnan endast, när hon helt kan försörja sig själf, när hon ohindrad af plikter mot man och barn kan ge sig åt arbetet. Blott genom båda könens ömsesidiga sociala arbetsplikt och fulla individuella frihet kunna slutligen nutidens konflikter mellan man- och kvinnoarbete, mellan man- och kvinnoväsen, mellan moders- och fadersuppgifter, mellan enskild lycka och allmänt väl komma att upphöra.

Som alla slags kanaliseringar af det mänskliga lifvets flodsystem är detta program rätlinigt och följdriktigt. Man kan förstå att manliga hjärnor, behärskade af den logiska lidelsen kunnat dana det. Men när man hör det anbefallas af kvinnor, då inser man huru utpinade — genom den tredubbla bördan såsom familjeförsörjerska, barnuppföderska och hemvårdarinna — de stackars kvinnor äro, som le mot nyssnämnda framtidsbild. Man frestas att förtvifla om släktet, när man finner ej endast män men kvinnor så utan all instinkt för det väsentliga, som den sociala omdaningen borde och — om människorna själfva vilja — äfven kunde medföra.

Detta väsentliga vore:

Mödrar, återvunna åt mannen, barnen, hemmet men under sådana förhållanden, att de som fria, mänskliga personligheter utföra samhällets viktigaste arbete: barnauppfödandet och fostrandet.

Fäder, med tid och ro att med modern dela uppfostrans uppgift och med henne och barnen hemlifvets — liksom det öfriga lifvets — glädjeämnen.

Barn, födda af föräldrar, hvilkas kroppar och själar äro väl ägnade och beredda för ett värdigt föräldraskap och som sålunda åt dessa barn kunna skänka sunda och sköna lifsbetingelser.

Samhällen, där det nya släktets väl är den medelpunkt, till hvilken alla samhällsplaner innerst syfta.

Det nu skildrade idealet tar för min fantasi bilden af en italiensk sommarträdgård med utsikt åt det vida hafvet. Den ofvannämnda socialistiskt-feministiska framtidsbilden däremot ter sig som en stenkolsgrufva, där fordomtid själiska och samhälleliga vegetationer blifvit förstenade, så att de numera endast duga som drifkraft för maskiner.

* *
*

Intet bevisar bättre huru motsägelsefull — och till dels därför så hemlighetsfull — utvecklingsdriften är, än att nyssnämnda oorganiska framtidsideal är den logiska följden af kvinnorörelsen, när man utdrar den yttersta konsekvensen af dess grundtanke: kvinnans rätt till individuell, fri kraftutveckling.

En viss emancipationsteori — och en hel del feminister — ha drifvit individualismen till den punkt, där den enskilde häfdar sin personlighet mot släktet, ej inom det, med andra ord: där individualismen blir självkoncentration, blir antisocial

egoism. Det är historiskt följdriktigt, att det är inom Amerika, där rörelsen för kvinnans rätt och frihet hunnit längst, som de borgerliga kvinnorna beslutsamt dragit denna emancipationens yttersta konsekvens. Lika följdriktigt är att socialistiska kvinnor, från sin skilda utgångspunkt, kommit till liknande ideal under ett skede, då massans osammansatta själslif och lifskraf ännu utgöra de viktigaste faktorerna vid daningen af framtidsbilderna.

Men lyckligtvis finnes, såväl hos kvinnan som hos massan, stora vidder af »ny jord», där nya själstillstånd skola spira och — i sinom tid — nya ideal blomma. Grupper af människor kunna tidtals för sig själfva glömma släktet. Men mänskligheten i sin helhet har ännu aldrig mist intuitionen ifråga om villkoren för släktets fortvaro och fortutveckling till högre former.

* *
*

Ett nytt område, som kvinnorörelsen öppnat för kvinnan är det vetenskapliga. Ty att några italienska kvinnor under renässansen intogo akademiska lärostolar; att under 16- och 1700-talen några damer allvarligt ägnade sig åt klassiska studier eller exakta vetenskaper, detta allt var ännu undantag. Och undantag äro alltjämt de kvinnor, som under kvinnorörelsens tid utmärkt sig genom stora vetenskapliga verk eller upptäckter. Men flerstädes — bland annat som sin egen mans eller andra mäns assistent — utför nu ofta en kvinna godt vetenskapligt arbete. Äfven

på uppfinningarnas område syssla många kvinnor, utan att dock ännu något kvinnonamn är fäst vid en epokgörande uppfinning.

Där konstruktiv begåfning fordras, hafva nämligen kvinnor tillsvidare icke utmärkt sig: de ha t. ex. hvarken danat ett filosofiskt system eller en ny religion; hvarken stora musikverk eller monumentala byggnadsverk; hvarken något klassiskt drama eller epos. Däremot äro de exakta vetenskaperna, dessa som man a priori skulle tro kvinnorna föga ägnade för — t. ex. matematik, astronomi, fysik — just de, där de hittills vunnit de största utmärkelserna. Och detta innebär en varning för öfverilade slutsatser angående kvinnans själslif. Först sedan flera släktled af kvinnor — med samma utbildningsrätt som mannen, med samma uppmuntran från hem och samhälle — utöfvat sina upptäckar-, uppfinnar- och skapargåfvor, kan man verkligen veta om kvinnans underlägsenhet på dessa områden är naturbestämning eller icke; om hennes genialitet endast varit hämmad i sina yttringar eller om den — som jag tror — i regeln uppträder på ett annat område än mannens.

Inom de konstnärliga yrkena finnas några, dem kvinnorörelsen icke behöft öppna för kvinnan: den dramatiska konstens, liksom musikens och dansens. Medelbart har dock kvinnorörelsen omdanat de här verkande kvinnornas ställning: genom att höja aktningen för allt godt kvinnoarbete och genom att stegra krafven på kvinnobildningen i allmänhet. Kvinnorörelsen har äfven omedelbart öfvat inflytande på vissa af nutidens konstnärinnor. Sålunda sade mig Eleonora Duse, att hennes innerliga vilja varit att kunna

framställa och förklara de nya kvinnotyperna, ehuru nutidens dramaturger sällan bjudit henne det stoff, hon önskat för att däraf dana gestalter, genom hvilka hon kunnat uppenbara den nya kvinnans själ och sålunda höja såväl männens som kvinnornas eget ideal af kvinnan. På dansens område hafva — särskildt amerikanska — kvinnor blifvit nydanande ifråga om formen och härigenom äfven uppenbarerskor af ett nytt kvinnligt själslif, som i dessa former sökt sig uttryck. Stora sångerskor hafva — i synnerhet genom Wagneroperan och romanssången — äfven gifvit stämma åt kvinnosjälens urgamla längtan, men sådan den nu gestaltar sig hos den nya kvinnan. Och under den stora kvinnliga pianistens eller violinistens hand hafva ej ens musikens klassiska verk vägrat att gifva liknande uppenbarelser.

Kvinnorörelsens allra finaste verkningar — idel imponderabilia, icke möjliga att räkna, bevisa eller klargöra — hafva sålunda nått samtiden genom linje, rörelse, rytm, tonfall; genom klangen i en stämma, genom en handrörelse, genom blicken ur ett öga, genom ljudet af en violin. Och dessa verkningar hafva blifvit mottagna utan att någon strid om kvinnans eller mannens öfverlägsenhet stört receptiviteten. På andra områden minskas ännu ofta mottagligheten för kvinnans konstskapelser genom nämnda strid. Men inom de ofvannämnda hade kvinnorna — långt före den målmedvetna kvinnorörelsens början och utan alla argument — öfvertygat världen om kvinnans fulla likställighet med mannen.

Dessa genom skönheten i en eller annan form segerrika kvinnor hafva gjort mera för kvinnorö-

relsen än denna för dem. Visserligen har kvinnorörelsen, omedelbart som medelbart, del däri, att såväl musikaliska som andra konstakademier och konstslöjdskolor öppnats för kvinnorna. Men — akademier ha ett tvetydigt värde. Och ju mer tvetydig dess mer genial lärjungen är. Den nya rätten har sålunda visat sig farlig för de verkliga begåfningarnas självständighet. Och den har — som alla öppnade möjligheter till utbildning — blifvit en frestelse för de inbillade begåfningarna att gå utom sin gräns. Denna fara får — hvad de bildande konsterna angår — alltmer sin motvikt i de skolor för tillämpad konst, genom hvilka många kvinnor dragits till de dekorativa yrkena, från och med bostads- och trädgårdsarkitekturen till festdekoreringen. Men såväl på de använda som på de bildande konsternas och musikens område har den nutida lättheten till utbildning och offentligt framträdande gjort en mängd kvinnor utställande och uppträdande, som fordom endast skulle använt sin talang inom hem- och sällskapskretsar. Och detta ej endast till omedelbar glädje för dessa kretsar utan till medelbart gagn för konsten!

De kvinnliga verk, dem mänskligheten icke skulle kunna förlora utan att bli fattigare, äro tills vidare hvarken skapade inom musikens eller de bildande konsternas område, de tillhöra alla litteraturen. Och denna har kvinnorörelsen icke öppnat för kvinnan: allt sedan Sapphos och Corinnas dagar hafva kvinnor inom vitterheten vunnit rykte. På romanens och novellens — i några fall äfven på lyrikens — område har den kvinnliga genialiteten frambragt verk,

som äfven af män ställas vid sidan af, väl ej de största verken af de på samma områden skapande manliga snillena, men bredvid ypperliga manliga verk. Genom — ursprungligen ej för offentligheten ämnade — bref och memoarer, torde den kvinnliga egenarten utan särskild genialitet hittills ha fått sitt på en gång fullaste och finaste uttryck. Såsom förmedlarinna af andras verk har kvinnan i vår tid icke — såsom under upplysnings- eller Goethe-tiden — sin största betydelse genom samtal och bref utan genom tryckpressen. Nutidskvinnan är alltjämt som essayist och biograf, som öfversättare och samlare en värdefull kulturförmedlare. Tyvärr äfven en kulturfara. Ej så mycket genom de många underhaltiga egna verk, kvinnor frambringa. Ty dessa, som de motsvarande manliga, sjunka snart till botten. Den verkliga faran är att kvinnor i massa öka antalet af det slags pressarbetare, hvilka sakna såväl den intellektuella som etiska kultur, hvilken inom detta arbetsområde borde vara oeftergifligt villkor. Detta yrke är nu tvärtom det, där man fortast kan tränga sig in utan yrkesbildning och där man lättast kan umbära yrkesheder. Följden däraf är, å ena sidan, att damer och herrar, som sakna båda delarna, i sin tidning kunna nedgöra allvarliga människors verk och väsen utan att de äga en aflägsen möjlighet att ens aningsvis förstå någondera! Å andra sidan kröner detta blad- och kaféfolk sina medlemmar till drottningar och kungar — för en dag! Press-rasen bedrifver i följetongen såväl sin flirt som sin hämnd: den knif, naturbarnet sticker i sin rivals bröst, motsvaras hos pres-

sens kaffrer af stålpennan, som genomstinger medtäflarens verk. Med ett ord: kvinnor utföra nu inom pressen ofta haltfullt, oftare haltlöst arbete. Deras »kvinnliga säregenhet» medför snabbare än hos mannen en fullkomlig tillägnelse af ritualet för tempeltjänsten hos pressens gudom, publiken. Särskildt visar sig »kvinnligheten» i förmågan att »gripa det förbiilande ögonblicket i de fladdrande lockarna», liksom i att ana när ögonblicket har löslockar och greppet sålunda icke lönar sig.

Medan kvinnor i mängd ägna sig åt pressen, finner man dem sällan arbeta inom de områden, dit dock kvinnorörelsen bort rikta henne: den sociologiska och psykologiska forskningens. Nästan alla betydande arbeten om det normala, abnorma och brottsliga själslifvet hos barn, ungdom och kvinnor, äro t. ex. skrifna af män. Dessa hafva tyvärr äfven behandlat det kvinnliga själslifvet i s. k. vetenskapliga verk, i hvilka mannen vågar tala om »k v i n n a n» — äfven när han om kvinnan intet annat vet, än hvad hans egna lyckliga eller olyckliga erfarenheter lärt honom genom en mor eller syster, hustru eller älskarinna!

Männens ringa anspråk på hvarandras »vetenskaplighet», när de ge sig in på det terra incognita, som kvinnosjälen för dem ännu är, kan tjäna som förklaring öfver att de som »vetenskapliga» lofprisat vissa kvinnliga verk öfver kvinnor, alldeles lika ytliga som deras egna.

På några undantag när, är det icke kvinnornas fysiologiskt-psykologiska böcker om kvinnan, som verkligen lärt samtiden något nytt om kvinnokönet i all-

mänhet och om den nya kvinnan i synnerhet. Nej, det är i romanens och lyrikens eller i den omedelbara självbekännelsens form, kvinnor gifvit de värdefullaste dokumenten om sitt kön. Dels sådana, som visa de omvandlingar, kvinnorörelsen medfört i kvinno-naturen, dels sådana, som visa i huru hög grad dennas grundväsen förblifvit detsamma, ehuru detta väsen hos nutidskvinnan äger många fler facetter än hos kvinnan under någon föregående tid: facetter, tillkomna under de mångfaldigt fler kontakter och friktioner med lifvet, för hvilka kvinnan nu utsättes eller utsätter sig. Ur litterär synpunkt äga dessa bekännelseböcker sällan ett värde jämförligt med de i yttre mening objektiva, klassiska verk, dem nutidens geniala författarinnor danat. Stundom har dock någon af dessa bekännelseböcker — en bok i hvilken författarinnan ärligt gifvit sin egen historia — verkligen blifvit litterärt värdefull. Men äfven när dessa böcker endast innehålla självförsköning och självbedrägeri, grymma orättvisor mot männen eller mot andra kvinnor, så är det visst att, som uppenbarelser om den nutida kvinnosjälen, dessa böcker i framtiden bli värdefullare än ofvannämnda konstnärligt fullkomnade och klarnade kvinnoverk. Ty sanningen om kvinnan under kvinnans århundrade finner man endast i de lidelsefulla böcker, som förtälja de hårda striderna för frihet, arbete, rätt eller rykte; eller i de, på annat sätt lidelsefulla, ur hvilka själen eller blodet eller båda ropa ut sin — trots frihet och arbete, rätt och rykte — alltjämt ostillade längtan. Hvad man än i nuet kan invända mot dessa böcker på grund af

deras hänsynslöshet: för senare släkten blir denna deras egenskap deras egentliga värde.

Emedan hittills litteraturens härligaste som dess förfärligaste kvinnogestalter blefvo danade af manliga diktare, mena många att män bättre känna kvinnorna än dessa själfva göra. Och så till vida se männen klarast, som kvinnan först i och genom kärleken når sin högsta höjd eller sin djupaste låghet. Men frånsedt detta äga kvinnorna en mycket finare — och ofta mer förstående — syn på hvarandra än mannens syn på kvinnan är. Det blir därför ej endast när en kvinna i ord eller bild skildrar sig själf utan äfven när hon skildrar andra kvinnor — någon gång också barn — som man redan nu känner, att det »säreget kvinnliga» kan komma att dana en, i ordets b ä s t a mening, kvinnlig konst. Tills vidare vill man ju — och på goda skäl — att konsten liksom vetenskapen hvarken skall röja sig som »manlig» eller »kvinnlig» utan uppenbara en fullmänsklig personlighet. Men detta betyder ej att denna personlighet inom sig sammansmält — och sålunda försvagat — det manliga och kvinnliga till allmänmänsklighet. Nej, det betyder att manliga och kvinnliga drag finnas sida vid sida inom ett sådant väsen och ömsevis i all sin kraft göra sig gällande. På talangens plan kan man finna kvinnliga män och manliga kvinnor; på geniets aldrig. Där bevarar hvardera fullt sitt köns egenart, bredvid vissa drag af det andras. De ett p r i m i t i v a r e själslif betecknade, manliga eller kvinnliga, attributen, dessa saknas däremot ofta hos de största män och kvinnor. Med andra ord just den hypermanlighet eller hyperkvinnlighet, hvari-

genom i utveckling efterblifna män och kvinnor i litteraturen som i lifvet alltjämt behaga hvarandra.

I det genom kvinnorörelsen direkt framkallade kvinnliga författarskapet kan man afläsa hela skalan af den kvinnliga egenarten, från den i bästa till den i sämsta mening kvinnliga. Denna litteratur bevisar huru tanklösa och vapenlösa vissa kvinnor kastat sig in i striden, huru tänkande och välrustade andra kvinnor utkämpat den. Det opartiska i detta omdöme torde bestyrkas genom erkännandet att jag ej sällan inom den förstnämnda skaran funnit meningsfränder, inom den senare motståndare — likaväl som omvänt!

Kvinnorörelsen själf har — dels genom att föranleda föredrag och författarskap, dels genom byrå- och organisationsarbete — blifvit ett nytt arbetsområde för kvinnan. — Äfven på detta fält finner man många kallade, få utvalda. Men när — utom efter nederlag — såg man någonsin en armé utan tross?

* *
*

På familjerättens område har kvinnorörelsen, medelbart eller omedelbart, åstadkommit stora förbättringar i den ogifta kvinnans rättsliga ställning. De närmaste bevisen ge vårt eget land, som under en tidrymd af 70—80 år gifvit syster lika arfsrätt med broder, gradvis gjort den ogifta kvinnan myndig vid samma ålder som mannen, en myndighet, som utvidgades

genom upphäfvandet af giftomannarätten. Kvinnans äktenskapsålder är framflyttad. Alltmer har kvinnan blifvit likaställd med mannen i rätten att idka handel och näring; gradvis erhållit rätten att bekläda vissa statsämbeten, ehuru hon ännu är utesluten från flera. Den gifta kvinnan åter står allt fortfarande under mannens välde; då förord ej skett, har mannen dispositionsrätt öfver hustruns förmögenhet; han förvaltar den gemensamma egendomen; han kan hämma hustruns frihet till arbete; han har myndigheten öfver barnen. Några förstärkningar af förordets verkningar; den hustrun tillerkända rätten till sin arbetsförtjänst; några lättnader i fråga om boskillnad och skilsmässa; några förbättringar i fråga om utomäktenskapliga barns ställning äro några små framsteg att påpeka. Äfven i andra land ha liknande förbättringar skett omedelbart genom manligt, medelbart genom kvinnorörelsens inflytande. Men öfverallt är familjerätten fortfarande byggd på principerna: fadersrätt, mannens myndighet öfver hustrun, äktenskapets oupplöslighet eller lösbarhet under mer eller mindre svårighet. Ifråga om medborgarrätt har t. ex. i Sverige kvinnan länge deltagit i prästval; redan omkring femtio år ägt kommunal rösträtt; senare i vissa fall erhållit kommunal valbarhet, t. ex. inom skol- och fattigvård och nu senast till stadsfullmäktige. Ännu annat kunde anföras. I andra land hafva kvinnorna stundom mer, stundom mindre af dessa medborgerliga rättigheter; endast i ett par hafva de vunnit politisk rösträtt, i ett äfven politisk valbarhet. På såväl familje- som med-

borgarrättens område har således kvinnorörelsen mycket mer kvar att eröfra än hvad den redan vunnit. Men jag är viss att småflickorna — som jag nu hör leka »mor och barn» nere i trädgården — skola besitta alla de rättigheter, som tillkomma makan, modern och medborgarinnan.

Det blir dessa småflickors generation, som kommer att träda in under den fana, hvilken en liten grupp af feminister redan lyft. Kvinnorörelsen i dess nuvarande form har nämligen löst sin uppgift när den skaffat hvarje kvinna den lagliga rätten att — utan hinder af sitt kön — utveckla och bruka sin egenart. Men efter denna kvinnans eröfring af sin rätt som människa och medborgare, återstår hennes eröfring af rätt som kvinna. Och här är det, af inga lagparagrafer åtkomliga, tänke- och känslosätt, seder och vanor det gäller att omvandla. Den nutida kvinnorörelsen har danat och danar ännu alltjämt de sociala villkoren för denna sista frigörelse. Men den vill ej godkänna de vidast gående följderna af sitt eget verk. Den vill samma rättigheter men också samma plikter för alla kvinnor. När en enskild kvinna brukar den frihet, kvinnorörelsen skaffat henne som samhällsmedlem för att enligt sitt väsens djupaste kraf gestalta sitt enskilda öde, då bäfvar det gamla gardet för utgången af den batalj, i hvilken det så tappert kämpat.

Men intet är vissare än att den kvinnliga personligheten — vare sig dess innersta vilja är den andliga skaparlusten, den erotiska lyckan, den moderliga saligheten eller den allmänskliga godheten — alltmer kommer att taga sig nya uttryck, uttryck, dem nutidens

f. d. liberala, numera konservativa feminister och nutidens socialistiska feminister dels ej ana och dels — anande — beklaga. Tillsvidare följer äfven den »emanciperade» kvinnan i regeln de banor, den sociala seden utstakat för hennes kön, liksom de kulturella idéer, hvilka hittills varit mannens. Men om — under tvåtusentalet — en kvinnlig kultur verkligen kommer att utfylla den manliga, då blir detta just i den mån, kvinnorna få mod att skapa och handla så, som flertalet feminister nu ej ens vågat tänka. Och då skall det visa sig att alla nutidens socialt verkande rörelser framförallt kvinnorörelsen och socialismen — varit vägbaningsarbeten för den manliga och den kvinnliga öfvermänniskan eller — om man föredrar det äldre ordet — fullmänniskan.

Som andra »gamla garden» komma feminismens veteraner icke att ge sig men stupa på sin stridsplats. Småflickorna där nere komma en gång att fira deras minne. Ty genom deras strider blef vägen fri för de unga, vägen, som leder till det vida haf, där undergången kanske väntar den, som ger sig ut i mörkret med sin bräckliga farkost. Men många komma dock att våga färden och bida sitt öde, starka, stolta och stilla, som den unga jungfrun i Schwinds »Wasserfahrt», denna härliga symbol af framtidens kvinna.

III.

Kvinnorörelsens riktlinjer.

Då jag nu går att något skärskåda kvinnosjälen sådan den blifvit under alla de ofvan påpekade sakförhållandenas inflytande, torde mången först fordra en teori om det kvinnliga själslifvets art. Men just nu, då den psykologiska vetenskapens främsta problem äro brännande och oafgjorda, vore en sådan teori såsom vetenskaplig omöjlig, såsom hugskott oförsvarlig. Äfven på erfarenheten stödda slutsatser om kvinnans själiska egenart skulle, under denna kaotiska öfvergångstid vara lättsinniga, ifall de vore absoluta. Endast en bestämd mening om kvinnans själslif kan jag — till följd af min monistiskt-evolutionistiska syn på det andliga och kroppsliga lifvet — ej undgå att uttala. Denna mening är att, under de minst hundratusen år, som kvinnan utöfvat de fysiskt-moderliga funktionerna, måste äfven de för moderskapet väsentliga själsegenskaperna hos kvinnan hafva blifvit så starkt utvecklade, att denna utveckling medfört och alltjämt företer en afgjord olikhet mellan den kvinnliga och den manliga psyche. Det vill säga allestädes där en kvinnas själ som kropp äro dugliga och villiga till moderskapet, en duglighet och

en villighet, som ännu åtminstone torde kunna kallas det normala tillståndet hos kvinnokönet. De andliga egenskaper, moderskapet kräft, ha blifvit »kvinnlighetens», de egenskaper faderskapet kräft »manlighetens» kännetecken. Denna olikhet har varit lika betydelsefull för hvardera könets funktionsduglighet i och för släktets fortvaro och utveckling, som för lifsrikedomen inom hvarje nytt släktled. Olikhetens utplånande eller bibehållande blir således en lifsfråga för släktet.

Uttryckt i bild synes mig förloppet vara detta, att från en gemensam rot af allmänmänskligt själslif tvänne stammar utgå, hvilka i sina kronor åter kunna förenas. Delningen i två stammar motsvaras af en arbetsdelning på två, lika viktiga områden. Det är från den synpunkten, att denna arbetsdelning — i stort sedt — måste bibehållas, som jag i det följande fäller mina värdeomdömen om kvinnorörelsens inverkan på kvinnans själslif.

Att lif visar sig som rörelse; att rörelse medför omvandling; att denna likaväl kan innebära upplösning som en högre organisation, detta veta nu alla. Kvinnorörelsen är den betydelsefullaste af alla världshistoriska frihetsrörelser. Frågan om denna rörelse leder släktet i upp- eller nedåtstigande riktning är tidens allvarligaste. De, som obetingadt påstå det senare eller det förra, hafva förhastat sitt omdöme. Frågorna måste formuleras så:

a) Har kvinnorörelsen medfört ett högre mått af lifskraft; en större förmåga af själfuppehållelse; en fullkomligare organisation, genom att de enklare formerna blifvit finare sammansatta, de enformiga

rikare, mer mångartade; de osammanhängande nått en fastare enhet? Eller har kvinnorörelsen inom släktet och samhället framkallat lifshämmande, kraftnedsättande, splittrande, likformande verkningar?

b) Står det kvinnliga själslifvet nu i allmänhet öfver det vid kvinnorörelsens början, d. v. s. hafva nutidskvinnorna finare förnimmelser, djupare känslor, klarare begrepp, fastare vilja, rikare idéassociationer? Samverka deras andliga förmögenheter så, att de inbördes stegra i stället för att hämma hvarandra? Med ett ord: är nutidskvinnan *självfullare* än någon annan tids kvinna?

c) Är nutidskvinnans kropp — under alla åldrar — starkare, sundare och skönare än kvinnornas i midten af förra seklet, d. v. s. den tidpunkt, då kvinnorörelsen i Europa på fullt allvar började?

d) Uppfyller nutidskvinnan på ett fullkomligare sätt än kvinnan vid nämnda tidpunkt moderskapets fysiska och psykiska funktioner?

Ställas frågorna så, då måste en *objektiv* granskare på alla svara: *ja* och *nej*.

Men om denne granskare är evolutionist, då vet han att förloppet af hvarje social evolution liknar den, kvinnokönet nu genomgår. Inom ett visst samhällsområde — där de där handlande genom lag och sed nått en rent instinktiv säkerhet i sitt handlande — resa sig de af lag eller sed tryckta individerna mot den utifrån satta gränsen för deras kraftutveckling och kraftutöfning. Uppresningen framkallar ett skede af anarki, hvarunder allt synes falla sönder — medan under det föregående, konserverande skedet »förkalkningen» innebar lifsfaran. Efter

det anarkiska skedet kommer ofelbart det konstitutiva, det då man i det nya åter upptager en del af det gamla. Men detta verkar nu ej enbart såsom instinktiva drifter. Nej, släktet har på nytt blifvit medvetet om dessa värden; tanken har pröfvat, känslan omfattat, viljan godkänt dem såsom alltjämt oumbärliga, ehuru i en annan och högre form, än den, som individerna upprest sig emot. Men alldeles som bladen, hvilka grönskat uppe i sommarljuset, småningom bli ett med mullen, så nedsjunka småningom motiven för de nya sederna i det omedvetna; man handlar åter med instinktiv säkerhet och likformighet — tills stillaståendet framkallar ett nytt individualismens uppror och genombrott!

Kvinnorörelsen befinner sig nu på den punkt, då dess dynamiska skede håller på att öfvergå i det statiska. Detta är just den punkt, då en öfverblick börjar bli möjlig. Och äfven nödvändig ifall man medger, att kvinnorörelsens framtida, såväl ideella som praktiska riktning bör påverkas genom erfarenheten om rörelsens hittillsvarande verkningar på släktets lifsstegring.

Hvarje stort individualismens genombrott är hänsynslöst som vårfloden och måste vara det för att ha makt till sin uppgift. Så var äfven kvinnorörelsen. Men den mötte tvänne andra stora tidstankar: socialismen och evolutionismen. Och genom dessa ha kvinnorörelsens målsägarinnor småningom börjat modifiera sin syn på den kvinnliga individen och dennas ställning i tillvaron. Å ena sidan, som redan är påvisadt, har man äfven inom kvinnorörelsen mer och mer insett att den »fria täflan» och det »individuella initia-

tivet» icke äro absoluta nationalekonomiska sanningar. Å den andra ha kvinnosakskvinnorna mer och mer nödgats medge, att kvinnosjälen icke är något oföränderligt värde, som måste förbli sig likt huru förändrade än de områden äro, på hvilka detta själslif riktas och från hvilka det mottager intryck. Medan kvinnosakskvinnan för femtio år sedan hånade den invändningen, att »kvinnligheten» kunde gå förlorad i affärslifvet eller politiken, så inser nu den evolutionistiskt tänkande kvinnan att allt mänskligt själslif står under förvandlingens lag; att lika obestridligt som mannens själslif ändras genom ändrade sysselsättningar och omgifningar, ändras äfven kvinnans. Det var på vissheten om den »äkta kvinnlighetens» s t a b i l i t e t, kvinnosakskvinnan byggde sin dogm om att kvinnorörelsen e n d a s t kunde g a g n a kvinnan, mannen, barnet, familjen, samhället, mänskligheten, ja, Gud och evigheten! Och om kvinnorörelsen ej haft denna religiösa trosvisshet, huru skulle den kunnat hålla ut mot de massfördomar och massdumheter, den mötte hos sitt eget som hos det andra könet? Kvinnorörelsen har segrat emedan den var självberusad.

Och helt naturligt. Efter en sekellång stabilitet — hvarunder kvinnornas ställning endast ändrats i och genom det allmänna kulturförloppet — insåg kvinnan slutligen, att hon kunde påskynda sitt eget framåtskridande och därmed äfven den, i många fall endast framsniglande, allmänmänskliga kulturen. Så satte kvinnan sig i rörelse. Ju snabbare rörelsen blef, dess mer greps hon af det rus, som åtföljer hvarje stark fysisk eller psykisk fart. Och när gick väl en tidsrörelse snabbare framåt?

Folkvandringar, korståg, slafuppror, revolutioner ha flyttat en ras, en klass, en grupp utanför vissa geografiska och sociala gränser. Kvinnoemancipationen har flyttat gränsen för halfva människosläktets rörelsefrihet. Ingen under att rörelsens mäktighet i och för sig fått gälla som bevis för det ofelbara i dess riktning. Från utgångspunkterna — den naturliga människorätten, den individuella friheten, den sociala nödvändigheten — förde ju alla vägar ut i solen, solen, hvilken i samhället liksom i naturen borde lysa öfver kvinna som man; förde upp på topparna, där man och kvinna båda skulle andas en högre, renare luft. Allt det motstånd, som restes i och genom argument hämtade ur »kvinnans natur», »familjens väsen», »samhällets idé», »Guds afsikter», visade sig endast som tillfälliga hinder.

Och med nödvändighet. Ty lifvets innersta lag — utvecklingens, lifsstegringens — dref rörelsen framåt. När den började, brukade man bibelordet om vinden: att man ej visste hvarifrån den kom eller hvart den gick. Nu veta alla detta. Nu talar tidsandan med »feministisk» stämma. Emancipationens idéer »ligga i luften» som smittoämnen, af hvilka i denna stund endast vildarna äro helt oberörda.

Det finnes numera ingen stor tidsrörelse, hvars bana ej löper parallellt med eller skäres af kvinnorörelsen. Hvarje ny generation blir ovillkorligt och omedvetet indragen i rörelsen. Dess redan nådda mål synas nu samtiden självklara; de mål, om hvilka man ännu kämpar, komma att synas framtiden lika självklara. Kvinnorörelsen är vorden en makt, som äfven dess värsta motståndare nödgas räkna med. Denna makt

har så snabbt kommit till makten just tack vare fanatismen. Liksom den hvita och blå Nilen blanda sitt vatten i hufvudfloden, så blandas i hvarje stor tidsströmning entusiasmen och fanatismen. Och det är den senare, som blir mest fruktbargörande, ty den ger växtkraft åt flertalets lidelser, de goda som de onda.

Hvarje stor idé börjar med den store förkunnaren. Förkunnaren, som har anden, uppehåller sig icke vid bokstafven. Och den kvinnorörelse, som var ande, började äfven genom kvinnor och män, som ingen kallelse fått af tidsandan, nej, som från ensamma höjder sände sitt väckelsrop ut i tiden. Människor, som ge sin tidsålder nya ideal, äro alltid religiösa naturer. En sådan är, enligt en god definition, »individualist till sitt väsen, social i sin verkan».

Sådana naturer brinna först af lidelsen att bli sig själfva. Sedan brinna de af lidelsen att offra sig själfva för att hjälpa andra, hvilkas lidanden eller oförrätter de känna så djupt, som vore de deras egna. Ingen, som lugnt tål en oförrätt mot sig själf, har stoff i sig att kämpa för andras rätt. En tålmodig blir medbrottsling i den orätt, som sker andra; den däremot, som reser sig mot en orätt, hvilken drabbar honom själf, kan också bryta väg för en högre rätt åt andra. Sådana vägbanare voro de första manliga och kvinnliga apostlarna för kvinnans emancipation. De ägnade denna sak en tro, som inga bevis behöfde, en tro, som alstrade syner och sånger om den härliga framtid, deras seger skulle bereda släktet. De utgingo ej från vare sig naturvetenskaplige eller nationalekonomiska undersökningar; ej från filosofiska

eller sociala teorier. De kastade sig i kampen med ofullkomliga vapen och utan fälttågsplaner, såsom alla af andan drifna. Men en sådan metod vållar längre fram oenighet mellan lärjungarna. Sekter bildas och småningom utkristalliseras en kyrka, en ortodoxi, ett påfvedöme och en inkvisition. Förloppet är naturnödvändigt, så länge mänskligheten ännu är till större delen massa. En Paulus, kristligare än Kristus, en Luther, mer paulinsk än Paulus, såg man ofta äfven inom kvinnorörelsen.

Denna har nu hos de flesta kulturfolk de stora förkunnarnas, apostlarnas och martyrernas skede bakom sig. Rörelsen har nått den punkt, då vissa typiska företeelser, vissa konventionella former vittna om att massan — som stenade profeterna — nu, sedan kvinnorörelsens idéer blifvit allmänsanningar, banaliteter, moder, lätt tillägna sig dem. Och massan danar dem efter sitt beläte och anpassar dem efter sina behof.

På nytt och på nytt upprepas den gamla sagan: att trollen stjäla gudarnas vapen men ej kunna bruka dem. Åter och åter måste man beklaga att den geniala autokraten — vare sig han är härskare öfver ett folk eller ett idéens rike — någonsin har arftagare. Om och om igen nödgas man inse att ingen själisk formation på en gång försvinner. Det slafsinne, den ränklust, den småaktighet, det skenväsen, som kvinnorörelsens stora andar hoppades »emancipera» kvinnan från, detta kunde ej med ens undanskaffas. Och eftersom allt detta någonstädes måste taga vägen, fann det åt sig en bred plats — inom kvinnorörelsen själf!

Men å andra sidan — eftersom allt har en andra sida — måste erkännas, att genomsnittsmänniskornas nivellerande och konserverande tendens blir af värde under det skede, då en idé börjar omsättas i seder och lagar.

Alla, som endast kunna verka i flock, få just kollektivt sin betydelse. De förbise den individuella frigörelsen, som de ej behöfva för egen del, eftersom de inga individualiteter ha att frigöra. Men genom flitigt och duktigt arbete lyckas de trygga vissa, för alla gemensamma, resultat. Sålunda göra sig filistrarna ett fotställ af den sak, som för deras själafränder en generation tidigare var en förargelseklippa. Från denna höjd se de ned på sin samtids nya sanning. Och de, som bära fram denna, gå som sina föregångare, alltjämt skilda från den stora, uniformerade hären, hvilken nu skrider säkert framåt på den väg, den lilla förtruppen mödosamt öppnat. Dessa afsides gående komma att bilda den nya förtruppen, då det gäller att, i de första apostlarnas anda, genomföra befrielsen ej endast för kvinnorna i massa men för hvar enskild kvinna. Sedan kvinnorörelsens nuvarande arbete för gemensamma mål icke längre blir nödvändigt — emedan det ena målet efter det andra är uppnådt — då kommer, som ofvan antyddes, den nu »radikala feminismens» uppgift: den att slutföra »emancipationen» genom att leda den upp till de fria vidder, dit redan de banbrytande syftade. På dessa vidder skall hvarje kvinnlig individualitet välja sin egen, från alla andras kanske afvikande, lifsväg; välja den i frihet och under ansvar endast mot sitt eget samvete.

Ehuru denna summariska indelning såväl historiskt som psykologiskt ungefär motsvarar kvinnorörelsens förtid, nutid och framtid, finnas så många förskjutningar af de tre grupperna in i hvarandra, att kvinnorörelsen företer ett oaflåtligt hit och dit och om hvartannat. Sålunda blir hvarje sträng afgränsning omöjlig.

Den, som lefver, kommer att få se det nyss skildrade förloppet — för hvilket den nutida arbetarrörelsen bjuder ett lika godt stoff till iakttagelse som kvinnorörelsen — upprepa sig inom nästa stora emancipationsrörelse. Jag menar den för b a r n e t s rätt och frihet, en rörelse, som blir den ovillkorliga följden af kvinno- och arbetarrörelsens seger. Denna tanke befinner sig ännu i den morgonljusa hänförelsens timme. Men af skriet: »Statsuppfostran istället för den barnen fördärfvande hemuppfostran», kan man ana att massan redan vid middagstiden skall befinna sig på platsen för att taga tanken om hand!

Genom jämförelsen med socialismen har jag velat visa att kvinnorörelsens dogmbildning och renlärighetsfanatism i c k e äro verkningar af det k v i n n l i g a själslifvets egenart. Dessa företeelser äro typiska för hvarje hittills iakttagen tidsrörelse. Framför allt emedan en ny tro utan dogm och ritual för flertalet blir som ett svärd utan fäste: den bjuder intet handgripligt, hvarigenom massan kan komma i förhållande till idéen.

Att vissa feminister ä n n u mena att kvinnorörelsen gått som Israels barns tåg ur träldomens land: under Guds särskilda beskydd ifråga om villovägar; att

de som ett »svek», ett »affall» stämpla hvarje tal om att denna rörelse varit bestämd af samma psykologiska och sociologiska lagar, som hvarje annan frihetsrörelse, detta visar i huru hög grad många af rörelsens ledare saknat psykologiska och sociologiska elementarbegrepp. Denna brist afhjälpes emellertid allt mer. Och hos den generation, som nu rycker in i generalstaben, är den dogmatiska fanatismen till stor del försvunnen men den rena entusiasmen dock bevarad.

Man kan således af denna generation vänta sig en klarare blick ifråga om de nödvändiga sociala hänsyn, dem kvinnorörelsen nu har styrka nog att kunna ålägga sig utan att därför mista sin karaktär af frihetsrörelse. Som sådan kan och får den icke afstanna innan den nått alla sina mål. Så länge lagen behandlar kvinnor som en ras, män som en annan, finnes en kvinnofråga. Först när man och kvinna likställda och förenade kunna arbeta för släktet, tillhör kvinnorörelsen det förflutna.

IV.

Kvinnosakens inverkan på de ensamma kvinnorna.

De följande jämförelserna med kvinnornas lif — särskildt deras själslif — för omkring femtio år sedan och deras lif sådant det nu blifvit under kvinnorörelsens inverkan, äro ordnade enligt fallande skala. De börja således inom den grupp af kvinnor, där nämnda inverkan varit den ur lifsstegringens synpunkt gynnsammaste, nämligen de ensamma kvinnornas.

Äro dessa nu bortåt åttio år, finner man bland dem en och annan typ för den fina kultur, som den begåfvade, ensamma, i gynnsamma omständigheter ställda kvinnan under förra århundradet kunde uppnå. Hennes hem — helst om detta var ett gods på landet — blef en kulturhärd, som till anförvanter och vänner utstrålade ljus och värme. De mindre begåfvade beredde, hvar efter sin art, trefnad eller otrefnad; äfven i senare fallet saknade de dock ej sina blifvande arfvingars vördnadsbetygelser. Mot de af dem närmast beroende voro dessa kvinnor ömsom goda, likgiltiga eller hårda; social ansvarskänsla var ett då nästan okändt begrepp och endast den egna individualiteten var afgörande för den altruism eller egoism, man visade.

De medellösa ensamma kvinnorna däremot fann man antingen i någon af de »anständiga» och dock en mängd förödmjukelser medförande ställningarna: som guvernant, sällskapsdam, hushållerska — i Tyskland äfven som hofdam vid de många små hofven. Eller också i något adligt stift, någon anstalt för »pauvres honteuses»; oftast i en vrå af en anförvants hem. Denna vrå blef stundom den varmaste och lugnaste i hela huset, den, dit barnen kommo för att få sockerpullor och sagor; de unga för att finna ett knä att gråta ut vid, ett öra att lyssna till deras vackraste dröm. Men oftare hände att »tanten», ansedd som ett »nödvändigt ondt», också var detta; förödmjukad och förbittrad blef hon uppfinningsrik i att låta omgifningen umgälla hennes plågor. Innan tanterna blefvo helt gamla voro de ungdomens åtlöje genom sina försök att i elfte timmen nå »äktenskapets lugna hamn» och själfva sågo de med afundsblickar de ungas lycka. Vackrast möter oss den tidens ensamma kvinna som trotjänarinnan — ett ord, som språket tyvärr snart ej har bruk för. Trotjänarinnan delade familjens mödor, fröjder och sorger; hon kunde från den vindskammare, hon till döddagar var viss om, se tillbaka på ett i andra hand rikt lif. Hon afvisade ej sällan ett giftermålsanbud för att stanna hos sitt kära herrskap, där hon visste sig oumbärlig. De ofvannämnda öfverflödiga däremot skulle kastat sig i Belzebubs armar, om han kommit som friare. När åren gingo, när hvarken verksamhetslusten, hjärtats kraf eller sinnenas törst stillades, blef det ej sällan själssjukdomen, som föregycklade

denna ensamma det lifsinnehåll, hvarefter hon förgäfves törstat.

Nu däremot har man i stället för det tillstånd, som uttrycket »en gammal mamsell på öfverblifna kartan» betecknade, en alldeles ny typ: »the glorified spinster», såsom den lifsglada, verksamma, självständiga, ogifta kvinnan betecknats inom de engelsktalande folken, där hon först blef en verklighet. Bland dessa genom sitt arbete oberoende, samhällsnyttiga kvinnor möter man ännu kanske hos en och annan den typ, som danades under det skede, då emancipationen tämligen allmänt fattades som frihet till karlavulenhet. »Mankvinnan», i manslik dräkt, med försvarsvapnet mot männen i ena handen och cigarretten i den andra; med själen fylld af storhetsvansinne å sitt eget köns vägnar och — å hela sitt köns vägnar — af hat mot det andra, var dock städse sällsynt. Nu är hon nästan försvunnen, så när som på — tyvärr — cigarretten. Men hon röker nu ofta denna samman med manliga vänner. Hon följer i väsen som klädsel den goda smakens bud att ej afsticka; hon försöker att, om också endast genom några blommor, ge en skymt af hemtrefnad åt arbetslokalen. Det är kanske den hemtrefnad, hvilken ofta med kvinnan kommer in i det offentliga lifvet, som gör att många män, hvilka först med ovilja sågo de kvinnliga arbetskamraterna, nu skulle sakna dem. Ju personligare dessa kvinnors kultur blir, dess mer söka de — i mån af tid och råd — att i dräktens linjer och färger, i sitt rums anordning uttrycka sin personlighet. De gynnsammast ställda lyckas stundom mot slutet af sin arbetsdag att vinna ett

eget litet hem, som de kanske dela med en väninna. Eller de sammansluta sig i något kooperativt företag och lyckas sålunda höja sin lefnadsstandard. Samma kvinnor, som vid tjugufem år föraktfullt förklarade, att de »aldrig skulle gräfva ned sitt hufvud i köksspiseln», äro vid femtio medvetna om bordets betydelse för hufvudets verksamhet; ja, äro nu lika stolta när de lagat en god rätt, som när de i ungdomen togo en vacker examen!

Det var ej förvånande att de frigjorda kvinnorna — likaväl som alla nyss emanciperade manliga klasser och raser — i början osäkra famlade efter en ny form. Det förvånande är tvärtom, att kvinnorna så snabbt anpassat sig till de nya förhållandena, att öfvergångstiden visat så få barocka typer, att nuet redan företer så många hvar i sin art harmoniska. Denna de ensamma kvinnornas harmoni är ej endast en form. Den har sin inre motsvarighet i tillfredsställelsen med tillvaron, en tillvaro i samklang med deras önskningar. Den psykologi var ej uttömmande, som i feminismen endast såg en »ungmö-fråga», uppkommen genom kvinnoöfverskottet och mannens växande svårighet eller olust att ingå äktenskap; en fråga således för de fula, ej de vackra; för de ogifta, ej de gifta; för de fattiga, ej de rika. Ty en hel del vackra föredra att vara ogifta; en hel del rika vilja arbeta; en hel del gifta äro ifriga feminister! För femtio år sedan såg man de klokaste kvinnor idealisera en Apis till en gud; nu utöfvar den intelligenta, arbetande nutidsflickan, då hon ser sig om efter sitt ideal, en vaken kritik. Hon flirtar ofta med den, som företer någon sida af idealet, men hon har för klar blick och för

mycket arbete för att inbilla sig in i en stor känsla för en alldeles ovärdig. Så händer det ofta, att ungdomen är förbi utan att någon erotisk känsla gripit en duktig arbetskvinna. Och hon går utan djupare saknad in i den ålder, där i stället för flirten ärelust eller maktlust bli hennes lifseggelser. Af dessa öfvervägande förstånds- och viljekvinnor utbildas mer och mer det slag, som Ferrero kallat »det tredje könet». Kraftiga, dugliga, arbetsglada, kyliga men friska; under hvardagens arbetsifver i det enskilda lifvet ofta egoistiska, men däremot offervilliga inför de sociala krafven.

Så te sig nu omkring femtioårs-åldern en stor del af de kvinnor, som med riktig instinkt förblifvit ogifta. Ty lika väl som deras metalliska väsen passar inom samhällsmaskineriet, lika illa ägnar det sig för att åt man och barn dana ett hem. De nedsätta dock ej värdet af denna uppgift — utom när de äro fanatiska feminister. Då förebrå de vänner, som ämna gifta sig, att de »svika kvinnosaken»; ja, de fordra stundom såsom oafvislig plikt mot denna sak, att vännen åtminstone genom formen af sin äktenskapsförbindelse skall protestera mot de nuvarande äktenskapslagarna. Deras jämlikhetsteori drifves stundom därhän att de — som nyligen skett i Frankrike — påyrka att äfven kvinnorna skola fullgöra den manliga värneplikten.

Men, trots torrhet och principhårdhet, hur mycket mänskligare äro ej t. o. m. dessa feminister, jämförda med den äldre tidens »elaka» tanter, som blifvit elaka just emedan deras skaplynne var af ofvannämnda slag men de nekades ett område för sin

verksamhetsdrift! En och annan var kanske brännande ärelysten, ty det ges ju kvinnor som män, hvilka endast kunna lefva likt hednagudarna: bland flammorna och dofterna från offerbål. Dessa ärelystna kunde fordom under ungdomstiden tillfredsställas genom triumfer i sällskapslifvet. Men senare blef lidelsen eld i en krutdurk och framkallade oaflåtliga explosioner. Nu är ärelusten blifven elektrisk drift för en samhällsgagnande verksamhet.

Lättast igenkänner man alltjämt de forna tiders »tanter», som ständigt kände sig förbisedda och förorättade, inom de litterära och konstnärliga områdena. Brödbehofvet och ärelusten ha drifvit många kvinnor till dessa områden, där de genom energiskt arbete söka ersätta den begåfning, naturen ej gifvit dem. Emedan dessa kvinnor i regeln ej äro förstånds- utan känslomänniskor, bli de i dubbel mening otillfredsställda med en tillvaro, som dessutom ofta fylles af ekonomiska svårigheter och de dem följande förödmjukelserna. Och dock, trots allt, hur mycket rikare är ej deras lif nu, än det skulle varit för femtio år sedan, då de nödgades sitta och dra sina nålar genom oändliga handarbeten — efter fula mönster och för onödiga ändamål — eller skrifva »vackra» födelsedagsvers till personer, de afskydde!

Alltjämt finnas äfven de kvinnonaturer, som fordom lämnade stoffet till den äkta »rara tanten», hon, som bomullsmjuk hindrade sammanstötar och fyllde tomrum i det hem, där hon blifvit medlem. De känsligaste af detta slags kvinnor, som nu i ur och skur, år ut och år in hasta från och till ett dem innerst likgiltigt arbete, sända

ej sällan, trots sitt oberoende, en saknadssuck till den tid, då de som »tanter» i ett hem kunnat få meddela och mottaga värme. Men så komma tider, då de till fullo skatta den självständighet, som gör dem i stånd att hjälpa, där annars ingen hjälp funnes; då de t. ex. kunna låta ett brorsbarn studera eller en väninna komma till ett sanatorium eller skaffa sin mor den sjuksköterska, de själfva ej kunna få vara.

Det är dessa slags ensamma kvinnor, som mer eller mindre upptaga familjeförsörjarens kall, och som med råd och dåd ständigt äro till hands inom kamrat- och vänkretsen. De äro så anlitade, att tiden för att älska — ja, stundom kärleken själf — går dem förbi utan att de märka det. Deras ungdom flyr och de känna med vemod att deras kvinnoöde är olefvadt. Men de intala sig att de ha nog af sitt arbete, att många små fröjder kunna ersätta lyckan. Och de tro detta lika ärligt som dibarnet tror att det mättas, när det suger sin egen tumme. Några af dessa kvinnor bekänna kanske, då de öfverskridit femtiotalet, att de ofta varit frestade att tillropa första bästa man: »gif mig ett barn!» Stundom händer det att de under den sista ungdomstiden lugna sin moderslängtan genom att taga ett fosterbarn; i andra fall stillas längtan genom ett eget barn, vunnet genom ett kärleksförhållande eller äktenskap, ej sällan med en yngre man. Denna sena och osäkra lycka blir dem ofta möjlig just genom deras arbete. Och då, om ej tidigare, välsigna de detta arbete, som ger dem den ekonomiska möjligheten — och därigenom modet — till deras vågstycke.

Vanligare än dessa äro ännu de fall, då ensamma

kvinnor, hunna ur den första ungdomen, i vänskapen för en annan kvinna finna användning för sin till stor del oförbrukade känsla. Hos somliga naturer blir då denna vänskap trofast och offervillig, hos andra svartsjuk och fordrande, hos de flesta båda delarna. Jag vill betona att jag här talar om fullt naturliga själstillstånd. I våra dagar ordas mycket om »sapphiska» kvinnor. Det är ju möjligt att sådana finnas i den orena gestalt, som männen mena. Jag mötte dem aldrig: antagligen emedan man i lifvet sällan möter det, som ens eget väsen ej i den minsta fiber har någon frändskap till. Men hvad jag ofta iakttagit är, att vår tids själiskt förfinade kvinnor — på samma sätt som fordom Hellas' själiskt förfinade män — hos sitt eget kön lättast finna de egenskaper, som sätta deras själslif i de starkaste rörelser af beundran, hänförelse, sympati och vördnad.

De nu antydda grundtyperna af ensamma kvinnor — förståndsmänniskans och känslomänniskans — finnas öfverallt. Den förra lär, enligt mångas samstämmande vittnesbörd, redan öfverväga i Amerika; den senare synes mig ännu öfverväga i Europa. Att hufvudarterna inom sig sluta otaliga varieteter behöfver ej påpekas. Man har t. ex. de många helt vanliga familjeflickorna, som vore lyckliga, om de finge uppge sitt oberoende för skyddet inom ett föräldrahem eller ett eget hem. Och det samma gäller äfven om den vågliniga kvinnotypen, undinen, som — själlös och sval — förslafvar alla män. Ifall hon är anställd i något borgerligt yrke, skaffar hon sig sålunda det minsta mått af arbete och, ifall

hon arbetar inom de konstnärliga områdena, de bästa möjliga kritiker. Samvetet är en bekantskap, hon aldrig gjort. Han anser således allt för sig angenämt tillåtet men allt oangenämt glider hon undan. Ehuru arbetet hör till det senare, fortsätter hon det dock — tills hon funnit den bästa möjliga placering af sina värden på äktenskapsmarknaden.

Denna den vågliniga typens diametrala motsats är den rätliniga. Som den föregående, har denna i alla tider funnits. Vi känna alla den kvinna, som verkligen aldrig annat begär af lifvet än »ett arbete och en plikt» och som i alla lifslägen rikligt finner båda. Hon träffas år ut och år in vid sin pulpet i sin ordentliga, estetikfria arbetsdräkt; stolt »om hon aldrig behöft försumma en dag»; stolt öfver att aldrig ha kommit för sent. Däremot går hon sällan punktligt. Ty hon är så införlifvad med affären eller ämbetsverket, att hon utan knot åtar sig hvad som kräfves; en väl disciplinerad soldat i ett led af den långa, gråa arbetshären; därtill tacksam om hennes långa arbetsslit ger henne en liten lifränta eller pension på ålderdomen. Typen finner man numera hufvudsakligen hos kvinnor öfver femtioårsåldern. Och lyckligtvis. Ty det är detta slags kvinnor, danade genom præ-feministiska förhållanden, som genom sin nästan till det brottsligas gräns gående »behoflöshet», sin ödmjuka, samvetsgranna slaftjänst nedtryckt lönerna för sina lifsfullare yrkessystrar. Dessa senare ha börjat arbeta i hopp om att arbetet slutligen skulle »befria» dem, d. v. s. ge dem något af det, deras innersta väsen längtat efter, ej endast brödet för dagen, ett bröd, som sjukdomen eller konjunktu-

rerna dessutom när som helst kan undanrycka dem. Men de nå kanske aldrig därhän att de ens få det egna rum, där de åtminstone kunde hvila ut. Underbetalade, öfverarbetade, tröttjagade — hvem kan undra öfver om dessa kvinnor — ifall de en gång ägt dem — förlorat »kvinnlighetens» väsentliga kännetecken: den verksamma godheten, rofullheten äfven under rörelse, den behagfulla mjukheten? Redan forntidsskalden visste att »få varda fagra af såren». Dessa kvinnor måste sätta in all sin kraft på arbetet och på att dölja sin underbetalning genom »anständig» klädsel, ty annars mista de platsen. På allt annat måste de spara till det yttersta och bli kanske därtill beledda för sin sparsamhet. De lyckas — beundransvärdt ofta — i sin stolta, ärliga strid att hålla sig uppe; att tillbakavisa vanhedrande »biinkomster»; att samvetsgrannt fylla arbetskrafvet. Men att göra detta med lefvande arbetsintresse, med bevarad andlig spänstighet, med lugn älskvärdhet, därtill räcka ej deras — genom otillräcklig föda och sömn samt äfven i andra afseenden otillräcklig rekreation — utslitna, till det yttersta spända krafter. Deras stigande nervositet tar sig hårda eller hysteriska uttryck. Föga anar den öfver deras vresighet harmsna publiken de sorgespel, som pågå i byråer, bodar, kaféer eller liknande lokaler. Om ett självmord slutar sorgespelet, förfäras publiken ett ögonblick och — allt fortsätter som förr!

Sådan ter sig i verkligheten för millioner kvinnor den vunna »emancipationen». Den skuld, den borgerliga kvinnorörelsen medelbart har i dessa sakförhållanden är redan betonad.

Den väsentliga orsaken är det rådande ekonomiska samhällstillståndet. Det är detta, som — å ena sidan — genom konkurrensens och rikedomsskapandets oafbrutna feber, uttorkar själarna. Då deras stora, sköna glädjekällor äro utsinade, sökes lifseggelsen i de uteslutande sinnliga njutningar, som ständigt göras mer spännande för att inom de slappnade nervsystemen kunna utlösa lustkänslorna. Å andra sidan har man de utarbetades, de för sin materiella trygghet ständigt oroligas nevros och lifsleda. Dessa kunde dock pånyttfödas genom att komma i åtnjutande af de lifvets ädla och enkla fröjder, för hvilka de rikedomsslöa äro otillgängliga. Men för alla dessa millioners millioner äro nyssnämnda fröjder ej tillgängliga — emedan vinsthungern nedtrycker arbetslönerna! Må man härtill lägga de bästas växande lidande i och genom den sig alltjämt utvecklande solidaritetskänslan. Och må man slutligen minnas att kvinnorna, som fordom genom hemmets skydd kunde bevara något af värmeutstrålande energi, nu drifvas i allt större skaror ur hemmen. Och man har då funnit några af de orsaker, som — kanske i högre grad än de religiösa och filosofiska skäl, hvilka också finnas — bidraga till vår tids mycket omtalade glädjelöshet.

* *
*

En viktig insats i samtidens knappa lyckofond är emellertid de, under goda villkor arbetande, unga kvinnornas lifsglädje. Hos dem möter man

ett nytt själstillstånd, hvilket i all korthet kan betecknas såsom girig ifver efter allt, som kan främja deras personliga utveckling och en vacker frikostighet med det sålunda vunna. De kunna tillfredsställa sin energiska vilja till självutveckling, genom sport, resor, böcker, konst och andra bildningsmedel; deras rörelsefrihet är, mellan arbetstiderna, ohämmad af privatplikter; de kunna efter behag bruka sin fritid — och likaledes sina inkomster — till hvila, nöjen, umgänge, socialt arbete, eller enskild hjälpsamhet. Ingen far eller man gör intrång på deras självbestämning. Så kär blir dem denna, genom de mångfaldiga glädjeämnen den bereder, att dessa unga allt oftare neka att uppge sitt individuella oberoende för ett äktenskap, som — äfven under den lyckligaste kärlek — alltid blir en inskränkning i den rörelsefrihet, de som ensamma njuta. Och som nutidskvinnan vet att på de andliga värdenas område intet erhålles utan något offer, föredrar hon att behålla självbestämningens värden och offra kärlekens. Väljer hon i motsatt riktning, blir anpassningens uppgift svårare, ju längre och ju starkare hon njutit af friheten. Den unga nutidskvinnan har — då hon i nåder behagar att ge en man sin hand — ej sällan sitt vackra hufvud så proppfullt af jämlikhetsprinciper, att hon stundom in i minsta enskildhet skriftligt kontraherar sitt oberoende, till hvilket någon gång hör skild bostad, ja — förbud för hvardera parten att ens ha nyckel till den andras!

Det finns många varieteter af den unga nutidskvinnan. Man har t. ex. den kvinnliga tjufpojken, som för sitt lif ej kan uppge friheten till galna streck och

elaka infall. Man har den kvinnliga »arrivisten», som offrar alla känslovärden för att nå målet för den ärelystnad eller vinningslust, som förtära henne. Man har den fanatiskt-altruistiska, som anser arbetet för mänskligheten så viktigt, att hon ej har rätt till någon »egoistisk» kärlekslycka. Man har den asketiskt-eteriska, som betraktar äktenskap och barnafödande som djuriska funktioner, ovärdiga en själfull människa. Alla älska det arbete, hvilket tillåter dem att lefva enligt sitt ideal. Det händer visserligen ännu ofta att ovidiska metamorfoser äga rum, att den nya kvinnan ser mannen — hvilken för henne tedde sig som moln eller tjur eller svan — förvandlas till en gud, på hvars altare hon med glädje offrar sin själfbestämning och allt det öfriga, som hon endast några veckor tidigare ansåg som sitt allra heligaste! Men de män, som leende mena att nyssnämnda antierotiska själstillstånd endast är ett nytt slags försvarsvapen i det eviga kriget mellan könen, dessa män få — när de själfva bli deltagare i kriget — ofta erfara huru djupt de misstagit sig. De stå inför kvinnor så stolta, så ömtåliga om sin själfständighet, så obarmhärtiga i sina kraf, så lätt sårade i sina instinkter, så ifriga att egna sig åt sin personliga uppgift, så beslutna att bevara sitt oberoende, att den erotiska harmonien sällan kan komma till stånd. Ja, ofta afvisa dessa kvinnor kärleken, endast emedan den blir ett band på deras frihet, ett hinder för deras arbete, ett kraf på deras viljas böjande hän emot en annans vilja.

De innerst kvinnliga kvinnor, som först då känna sig verkligt fria, när de helt k u n n a ge sig och sin

ömhet äro redan sällsynta och komma ännu länge att förbli det.

Men där en sådan helt hängifven, ung nutidskvinna finnes, då är hon den högst stående kvinnotyp, någon tid danat. Isynnerhet om hon utgått ur en släkt med gammal kultur. Hon har då i sin personlighet sammansmält det bästa af traditionen med det bästa af den genom kvinnorörelsen skedda revolutionen. Hennes varelses rottrådar suga instinktivt säkert sin näring ur den rika jordmån, som många släktleds stolthet, plikttrohet, familjekärlek, kulturbehof och formförfining danat. Men hennes medvetna själslif blommar i nutidens sol: hon tänker nya tankar och hon har nya mål. Lika litet som hon förnekar sin vilja till kärleken, vill hon kärleken under andra villkor än den själiska enhetens och den mänskliga likställighetens. Möter hon den man, som kan ge henne detta och älskar hon honom, då kan han vara vissare än mannen under någon annan tid, att han verkligen är älskad; att intet bimotiv finnes i denna fria kvinnas hängifvenhet. Han har sett henne öppen för all lifvets rikedom; sett henne medarbeta i samhälleliga uppgifter; sett henne arbetsglad fylla hvardagens plikter; sett henne stolt öfver sitt genom arbetet tryggade oberoende. Han vet att, sådan hon är, sådan skulle hon förblifvit: äfven om han ej kommit in i hennes lif, hade det dock varit vackert och värdigt. Huru olik är ej denna flicka den forna tidens, som af sitt lifs tomhet drefs in i ideliga förälskelser, hvilka ej kunde bli äktenskap eller in i ett äktenskap, som ingenting ägde af kärlek!

Denna yppersta, nya kvinnotyp står i själisk

väsensart nära den här i början nämnda typen af de ensamma, åldriga kvinnor, som på grund af ekonomiskt oberoende fått ro till en fin personlig kultur. Dessa följde ej sällan i sin ungdom — ehuru på afstånd — med glädje kvinnorörelsens framsteg. De skakade sedan ofta på hufvudet åt dess ytterligheter. Med ny glädje iakttaga de nyssnämnda unga kvinnor, hos hvilka de finna en allsidigare personlighet än hos sig själfva, emedan de unga utvecklats genom en aktiv kraftinsats, som de gamla voro sparade, ehuru dessa däremot måste bruka mycken passiv energi för att mot konventionerna häfda sin egenart. De unga finna ofta hos dessa gamla en fin förståelse, den de rikligt återgälda. Sådana vänskapsförhållanden äro nutidens vackraste: de äga den dager öfver sig som nordens natur under afton- och morgonrodnadens möte i midsommartiden.

Ingen tid torde ha varit så rik på utsökta kvinnliga personligheter — och inom alla åldrar — som vår. Man får nämligen ej sluta sig till äldre kulturepokers rikedom af sällsynta kvinnor, på grund af några lysande kvinnonamn, som i vissa tidsbilder — likt teater-soldater — oaflåtligt återkomma, tills man får illusionen att de utgjorde en hel härskara!

Men utsökta kvinnliga personligheter äro dock alltjämt sällsynta. Martha- mer än Maria-typen förhärskar. Detta hänger å ena sidan samman med den aftagande religiositeten, å den andra med arten af arbets- och samfundslif. För femtio år sedan petrificerades de ensamma kvinnornas själ. Nu tar den ofta ej ens fast form. Kvinnornas utåtvända tillvaro vidgar

deras intressesfär, men gör själslifvet rotlöst eller ger det en grund jordmån. Den rasande rastlösheten gynnar minst af allt den »personlighetens utveckling» som ju dock var kvinnofrigörelsens mål. Denna utveckling hindras kanske allra mest genom bristen på personliga kontakter med andra personligheter i och genom omedelbara mänskliga förhållanden af innerlig art. Och denna brist kan, ur ingen synpunkt, ersättas genom det föreningslif, i hvilket de ensamma kvinnorna uppgå.

V.

Kvinnorörelsens inverkan på döttrarna.

Ännu för 60—70 år sedan ägde de burgna hemmens döttrar få beröringspunkter med lifvet utanför hemmets väggar. Från barnjungfruns händer kommo de i guvernantens och efter konfirmationen voro studierna slut. Var hemmet bildadt, idkades där ofta högläsning och musik, hvarigenom visserligen ingen examensduglig — eller ens åttaklassig — »allmänbildning» kunde vinnas, men däremot en fin, allmänmänsklig kultur. För arbetshågen fanns alltjämt användning inom hemmen. De stora skåpen fylldes med ej sällan af döttrarna spunnet och väfdt linne; om höstarna samlades man för korfstoppning och ljusstöpning, senare julbak och julbrygd; på somrarna uppradades ,oändliga saftflaskor och syltburkar i handkammaren. Före jul syddes natt efter natt julklappar; efter jul dansades natt efter natt. På balerna fingo de i yttre afseende obetydliga redan en försmak af den väntan, deras lif under långa år skulle innebära: månne uppbjudningen — respektive frieriet — kom eller icke kom? Hvarje man — om han än endast kastat sin skugga framför sig inom ortens umgängeslif — blef genast

betraktad ur »epouseurens» synpunkt. När åren gingo, såg den, redan före tjugufem år som »gammal flicka» betraktade, dottern faderns och brödernas blickar mulna; ja, hon kunde äfven få höra huru »misslyckad» hon var. Lefde en sådan dotter i ett bokfattigt hem — och sådana voro då de flesta — kunde hon ej ens skaffa sig en bok hon önskade. Ty döttrarna arbetade året om utan vederlag, så vida de ej erhöllo knappt tillmätta »nålpenningar», dem deras egen fingerfärdighet lyckades få att räcka till toaletten. Året om förekommo fester och utklädningar på namns- och födelsedagar; om somrarna lektes lekar och — då så ske kunde — ordnades ridpartier, liksom om vintern slädpartier. Allt annat friluftslif hörde till det öfverflödiga eller opassande. De unga flickorna fingo ej gärna gå till granngården om denna låg en mil bort; att under hvardagen taga sig en långpromenad utan mål kallades »dagdrifveri», liksom att ensam sätta sig ned med en bok, om man lyckats få låna en. Att taga kallbad kunde om sommaren tillåtas — varmbadet brukades endast i sjukdomsfall — och simning ansågs så okvinnligt, att om någon händelsevis lärt det, måste det förhemligas. Rodd, kälk- och skridskoåkning förekommo på landet. Men den unga flicka, som nådde verklig färdighet i dessa slag af idrott, ansågs allt för »karlaktig».

När farfar om någon stammoder, hvars stolta anlete lyste bland familjeporträtten, berättade en »manlig» bragd, hände det nog att en sådan hemmadotter undrade hvarför detta lofordades, medan för henne allt »manligt» var förbjudet? Men hon teg med sin

undran. Dagarna och åren gingo vid broder-, virk- eller knytnålen; de gledo hän under smått snack om släkt och grannar, hvarvid adelskalendern flitigt rådfrågades; de smulades sönder under ständigt gnat och gnabb — och dessemellan stora gräl — om idel småaktigheter. Ty den instängda nervkraften sökte sig utlopp. Och i en tillvaro, där enhvar, enligt familjerättens första paragraf, lade sig i alla de andras största som minsta angelägenheter, funnos otaliga ämnen att gräla om. På landet blef dock lifvet fylligare och friskare än i staden, där den unga flickan hade mindre att göra och ej ens kunde gå ut ensam, ja, där promenader ansågos så onödiga, att Fredrika Bremer och hennes systrar erhöllo det moderliga rådet att hoppa upp och ned bakom en stolsrygg, när de tyckte sig behöfva motion!

* *
*

Förhållandet till föräldrarna var i regeln ett vördnadsfullt främlingskap, äfven när den obevekliga och tigande lydnadens princip ej helt genomfördes. De unga talade föga, när de ej tilltalades. Ingendera parten kände den andras inre lif. Moderns lynne afgjorde hvardagarnas hemtrefnad; faderns vilja lifvets yttre tilldragelser, från balresan till äktenskapet. Den dotter, hvars böjelse sammanföll med fadersviljan, skattade sig lycklig; den, som blef bortgift mot sin vilja, grät men lydde. Som nästan sagolika tilldragelser berättades att en och annan flicka vågat »säga nej i brudstolen»; icke ovanliga fall voro de, då dött-

rar fått örfilar och kammararrest tills de godtogo den brudgum, fadern valt. Äfven ifall en mor, rörd af minnen från sin egen ungdom, ville bistå dottern, lyckades hon sällan, ty husfadermyndigheten låg ju lika tung öfver hustrun. Svårast var dock att år efter år vattna sin myrten utan att någonsin få klippa den till brudkrona. Äfven den, som i sitt hjärta älskade en annan, fann det därför ofta klokast att säga ja till en antaglig friare. Endast den, hvars hemgift beräknades till en »tunna guld» eller också var en firad skönhet, kunde våga risken att afvisa ett frieri, ja, tillåta sig att framkalla sådana, för nöjet att »ge korgen». Ju flera »korgar», hon gifvit, dess stoltare var hon: en sådan skönhet broderade t. o. m. rundt om sin brudklädning alla sina tidigare friares monogram!

Den ogifta blef sittande i en omgifning, där den åskådningen rådde att »vårt hushåll är vår republik, vår politik är toaletten» och att »vitterheten bland vårt kön bör höra blott till våra nipper». Den begåfvade dottern sydde de fina stärkskjortor, med hvilka hennes dumme bror for till akademien och suckade därunder: »den som ändå vore man!» Om hemmets tillgångar voro små, ökade hon dem kanske med broderier, sålde i största hemlighet, ty för en flicka »af stånd» var det en skam att arbeta för pengar. För sina upprorstankar sökte hon kanske aflopp hos en väninna, en syster. Men ofta gick det med de tillsamman åldrande systrarna som det lär gå med öfvervintrande nordpolsfarare: att de, af nödtvånget sammanhållna, till slut hjärtligt afsky hvarandra. Och dock voro systrarna lyckligast, när de

fingo åldras och dö i barndomshemmet, ej nödgades bli »gamla inventarier» i något af släktens. Ej sällan bereddes dem detta senare öde emedan en far, en förmyndare såsom deras giftoman af ekonomisk egennytta hindrat deras äktenskap, eller en bror för skulder eller studier plockat af dem deras arf.

För att nu finna fullt motsvarande förhållanden måste man gå till vissa konservativa kretsar i t. ex. Italien, där familjebanden ännu äro mycket starka, fadersmyndigheten obestridd och döttrarna tills giftermålet bevakade som småbarn.

Det var ej kvinnorörelsen utan den ungefär samtidigt hos de nordiska folken börjande religiösa rörelse, som i Sverige kallades »läseri», hvilken blef den första andliga befrielsen för de gamla eller unga flickor — liksom äfven hustrur — hvilka trånade efter ett djupare lifsinnehåll. Emedan läserskan gjorde allvar af bibelläran att för Jesu efterföljelse åsidosätta familjens auktoritet, blefvo hemmen småningom vana vid att någon af dess kvinnliga medlemmar gick sin egen väg. Ofta under stora strider. Ty »läserskan» betraktades halft som en själssjuk, öfver hvilken fäderna skämdes, mödrarna sörjde, bröderna skrattade. Men intet hindrade de i sin tro starka att följa rösten i sitt inre. Och sålunda voro dessa kvinnor, sig ovetande, en brygga till den kvinnoemancipation, för hvilken de själfva senare — med bibeln i hand — ofta blefvo ett af de svåraste hindren.

* *
*

Rörelsen kunde dock ej hindras. Och nu — huru te sig nu hemmen?

Nu talar redan den tioåriga flickan om hvad hon vill bli med tiden. Nu fara systrarna med bröderna till skolan och akademien; nu dela de hvarandras andliga intressen och idrottslif. Nu sitta mor och far ofta ensamma i hemmen, ty döttrarna tillhöra den skara af självförsörjande kvinnor, som endast med korta besök kunna glädja föräldrarna. Och besöken bli tyvärr ej alltid en oblandad glädje. De gamla och de unga sammandrabba ofta om — som det tyckes — obetydligheter. Men en liten fjäder visar hvarifrån vinden blåser. Föräldrarna märka, att i dotterns andliga hemort vinden kommer från annat håll än i deras. Dottern åter menar, att i föräldrarnas tillvaro en fullkomlig vindstilla råder: hon vill ruska upp dammet. Modern häfdar sina meningar på ett torrt och kränkt sätt, dottern sina öfverlägset och häftigt. Van vid sin frihet mötes hon i hemmet åter af den kontroll öfver sina göranden och låtanden, de intrång på sin ensamhet, som hon undgått genom att lämna hemmet. Man skiljes åter, hvardera med en suck öfver att man »haft så litet af hvarandra». I andra fall — då föräldrarna följt med tiden och då döttrarna förstå att äfven föräldrar böra uppfostras med mildhet — bli däremot besöken i hemmet lifsstegrande för båda parterna. Döttrarna hvila ut i den föräldraömhet, de nu först rätt skatta, när de jämföra den med sin vanliga ensamhet. Föräldrarna anförtro dottern bekymmer, dem hon stundom verksamt kan lätta; de återupplifva med henne andliga intressen, dem de själfva måst lämna åsido. Genom sitt eget

arbetslif har dottern fått en helt ny aktning för föräldrarnas. Genom sin självständighet gent emot föräldramyndigheten äga döttrarna en frimodighet, som möjliggör verkliga utbyten. Och man upptäcker, att man ömsesidigt kan få något af hvarandra. Fadern, som kanske först suckade, när de unga ansiktena försvunno ur hemmet, medger att det skulle varit orimligt om »hela raden» flickor gått hemma och sedan vid hans frånfälle stått där på bar backe, emedan de voro utan yrkesduglighet. Modern, som hjälpt dem att öfvertyga fadern, ler, när han nu försäkrar, att han »ej ville byta bort sina duktiga flickor mot några pojkar». Och han fruktar ej heller, att icke döttrarna, om de vilja, bli gifta: han minnes ju, huru hans jämnåriga försäkrade, att de aldrig skulle »se åt» en studentska, en blåstrumpa. Och dock äro åtskilliga af dessa vänner nu lyckligt gifta med just — studentskor!

Bredvid dessa, för alla parter lifsstegrande, följder af döttrarnas självverksamhet finnas motsatta fall. T. ex. de, då en enda dotter, utan vare sig en yttre ekonomisk eller en inre personlig nödvändighet, endast drifven af tidsströmmen, för ett yttre arbete lämnar ett hem, där hennes arbetsinsats kunde varit mer betydelsefull.

Af tvifvelaktigt värde — såväl ur social som ur familjens och hennes egen synpunkt — äro ofta resultaten, när döttrarna stanna i hemmet men sköta arbeten utanför detta. Ty dels nöja de sig med underbetalning och nedtrycka sålunda lönerna för de helt sig försörjande. Dels öfveransträngа de sig själfva. Ej i de hem, där flera döttrar med hvarandra kunna dela

hemuppgifterna. Men då en enda dotter t. ex. förenar ett fordrande yttre arbete med lika fordrande hemplikter, blir hon utsliten. Af sin dubbla uppgift känner hon allt mer tyngden, icke fröjderna. För alla inom hemmet kvarvarande men utåt arbetande döttrar kommer dessutom — äfven under de gynnsammaste förhållanden — den själiska ansträngningen att från arbetet vända åter till hemmets sällskapliga kraf, liksom till de många olika attraktioner och repulsioner, antipatier och sympatier, som afgöra hemmets temperaturväxlingar; att ge akt på de ömtåligheter, som böra skonas, eller de hemanspråk, som måste tillbakavisas, om ej arbetet skall lida genom den arbetandes brist på hvila och samlingstid. Detta allt kan bli så nervslitande, att den unga kvinnan gripes af oemotståndlig längtan till ett eget litet hem, där hon råder öfver sin fritid, kan se egna vänner, ej bara familjens, sluta sig till sina meningsfränder, med ett ord lefva enligt sina personliga kraf. Kan hon det, gör hon det ofta. Ty nu tillämpa de unga kvinnorörelsens princip, individualismen. De äldre kvinnosakskvinnorna ville visserligen, att kvinnan skulle få »utveckla sina gåfvor», men »förvalta» dem för andras räkning; de ville att hon skulle få nya rättigheter i lagen och seden, men att hon alltjämt i lagar och seder borde söka stöd och säkerhet för sitt handlande. De unga åter mena, att den egna växten — alldeles som djurets eller trädets — först och främst afser självutveckling; att de i sin egen väsensart äga riktningen angifven för denna sin växt; att de ej ha rätt att inpassa sig i sådana förhållanden eller låta sådana

inflytanden öfvergå sig, om hvilka de veta att de hindra deras kraftutveckling enligt deras egenart. Ju mer förfinad personlighetskänslan blir, dess säkrare förstå dessa unga att välja det för sig väsentliga och afhålla det hindrande. Men innan de nå denna säkerhet, visa de ej sällan en onödig hänsynslöshet och hemmen hafva ofta rätt i sitt tal om de ungas egoism. De finnas icke till för faderns eller moderns hjälp eller för de äldres intressen. Sällan är hela familjen samlad ens vid måltiderna; döttrar som söner störta om hvarandra till lektioner, arbete, sport, föreningar. Modern, som ser huru upptagna döttrarna äro, har ej hjärta att öka deras arbete eller hindra deras nöjen. De tillåta således de ungas självviskhet att växa till den punkt, där de, själfva harmsna, börja att — i otid som tid — reagera mot densamma. Moderns rättelser besvara de unga då med anklagelsen, att hon ej förstår dem eller att hon är efter sin tid. Särskildt lysa de unga examensljusen med ett starkt sprakande i hemmen som inom föreningarna, där de se ned på de oexaminerade, äldre damerna liksom på sina egna mödrar. Bäst går det i de hem — och de äro nu redan många — där modern själf studerat eller arbetat utomhus och således vet hvad hon bör eller icke bör fordra af hemplikter; där hon själf personligt förstår de ungas intellektuella verksamhet och — om hon bevarat sin egen ungdomlighet — stundom blir deras verkliga vän. Var modern däremot en af de många, som i kvinnorörelsens början för sin familjs önskan eller hemmets kraf offrade sin egen begåfning — trots de öppnade möjligheterna till dess utveckling — då har

hon ofta alls ingen förståelse för dotterns egoism. Eller också har hon en full förståelse af att hon, hos döttrar som söner, bevittnar genombrottet af en ny lifsåskådning med all den Sturm und Drang, som vårtiderna i mänskligheten lif medföra, ett genombrott hon, i sin ungdom, till sin saknad ej fick taga del i.

Under sådana tider bli ej de unga, som föräldrarna hoppats, sol och fågelsång i hemmet: de bli marsstormar och aprilmoln. Föräldrarna känna sig undanfejade, öfverflödiga, besvikna. De förargas men föryngras, tack vare alla de nya synpunkter, de unga göra gällande. Ja, far eller mor skulle stundom kunna lefva en andra ungdom, om ej deras egna jämnåriga nedtryckte deras spänstighet genom sin ogillande förvåning och barnen genom sitt kyliga afvisande af föräldrarnas kamratskap. Men trots detta dubbla motstånd finnas nu fäder och mödrar i stånd att njuta lifvets rikedomar lika ungt och djupare än deras barn, medan forna tiders föräldrar — särskildt mödrarna — redan vid fyrtio år stagnerade för alltid. Allt fler äro de mödrar, hvilka, likt döttrarna, lefva ett andligt rikt och rörligt lif; som sålunda bevara sin kroppsliga ungdomlighet och dessutom äga ett genom erfarenhet och själfkultur så förfinadt själslif, att de ej sällan bli rivaler till sina döttrar i fråga om det intryck de göra. De äro redan uppenbarelser af den kvinnotyp, som — i frigörelsens tecken — funnit jämvikten mellan det gamla offervilliga och det nya självbevarande idealet. De se på lifvet från en höjd, som ger dem en klar öfverblick på det väsentliga, också i fråga om de egna barnen. Äfven när dessa bli

annorlunda än mödrarna önskat, äro dessa mödrar så genomträngda af individualismens idé, att de låta barnen gå sina egna vägar. Nutidsfäderna finna sällan ett lika muntert hem, som detta genom en alltid till hands varande skara döttrar — i bästa fall — fordom kunde vara. Men han finner hemmet innehållsrikare, friare från småaktiga tvister. Ty i den mån h v a r j e familjemedlem fordrar sin rätt och frihet, lära sig alla att respektera hvarandras. Hålla föräldrarna med värdighet på s i n rätt och frihet, då inträder ofta — efter den fräckhet, ungdomen visar under frihetsrusets första verkan — en ömsesidig hänsynsfullhet. De unga, i början så stolta och starka i sin visshet att bringa lifvet de nya, ideala värdena, erfara snart huru världen behandlar dessa och hvad de kallat föräldrarnas fördomar synes dem i ett nytt ljus. Deras självhäfdelse blir från råämne kulturprodukt. Dess yttringar bli allt mer måttfullt behärskade och därmed äfven väsentligare och verksammare. Om, sedan de unga verkligen funnit s i n väg, de äldre söka leda dem in på allfarvägen — som de pläga kalla »klokhetens» eller »pliktens» — sätta de unga sig visserligen och med rätt till motvärn.

Äfven en öm dotter kan ej skänka hemmet ett lika odeladt hjärta som tidigare. Men denna hennes gåfva var fordom nästan självskrifven, en följd af omständigheterna. När nu en kvinna t. ex. offrar en begåfning för en dotterplikt, då är detta ett oändligt mycket större, personligare offer, ett verkligt val! Och gör hon i c k e offret, då är detta ej alltid på grund af egoism. Det kan äfven ske

ur öfvertygelsen att kristendomens obetingade kraf på de starkas hänsyn till de svaga, ofta gör de senare till egoister och tyranner; att de starka, de för det hela betydelsefullare, sålunda bli hämmade.

Om den idrottsöfvande gosseskaran ideligen rättar sig efter de svagastes nivå, stanna alla på ett lägre plan och den svage får ingen anledning att på ett annat område söka sig s i n a segrar.

Skönt och sundt — emedan i samklang med den andliga växtens lagar — är däremot när den starke hjälper den svage att nå ett för honom sålunda verkligen uppnåeligt mål. Den s k ö n a s t e styrkan har hvarken hedendomen eller kristendomen danat, den är en enhet af båda. Den har inom konsten i Donatellos Sankt Georg, i Michel Angelos Segrare sitt fullkomligaste uttryck: ynglingar hvilkas segerkraft innesluter medkänsla och hvilkas medkänsla omfattar äfven den besegrade; symboler af styrkan som blifvit god, af godheten som blifvit stark. Har en mor fått se detta uttryck i sin sons, sin dotters anlete, då kan hon till lifvet rikta Simeons ord: »nu låter du din tjänare fara i frid, ty mina ögon hafva sett din härlighet». Lifvets härlighet är harmonien mellan dess båda grundmakter, seger- och offerviljan. I hvarje ny fas af släktets etiska utveckling är kulturproblemet denna harmoni och kulturvinsten blir, ej enderas öfvervälde, men en uppnådd syntes af båda.

Det är detta problem, som i och med kvinnorörelsen för den kvinnliga hälften af mänskligheten blifvit aktuellt — efter att den o b e t i n g a d e o f f e r v i l j a n under sekler varit an-

sedd såsom kvinnlighetens oumbärliga attribut. I kvinnorörelsens tidigare skede var flertalet af de »emanciperade» ännu bestämdt af denna offervillighet, som de sökte förena med sitt yttre arbete. Dessa generationer lefde »over Evne». Nutidens yngre generation tror ej att Gud ger obegränsad kraft. Ty den har sett dem, som oaflåtligt lefva öfver sin kraft, slutligen ingen kraft ha kvar vare sig för andra eller sig själfva. Den unga generationen vet att man på längden endast kan lefva af sin kraft och att denna måste sparas och förnyas för att räcka. Men denna insikt gör det problem, som under dagarna och årens lopp framträder i mångfaldigt skiftande former, än mer svårlöst: problemet att i kollisioner mellan familjeplikter, plikter mot sig själf och plikter mot samhället träffa det rätta valet, det, som medför den väsentliga lifsstegringen.

Konflikten löses af en del feminister sålunda, att allt hvad familjeband och familjekänslor heter hänföras till det »opersonliga» instinktlifvet, medan vår »personlighet» däremot uttrycker sig i förnuftsverksamhet, i studier, i skapande, i allmänmänskliga syften, i social verksamhet o. s. v. Och som emancipationens princip ju är »personlighetens» frigörande, följer af denna princip, i förening med denna definition af personligheten, att den »frigjorda personligheten» absolut måste ställa det intellektuella lifvets uppgifter öfver familjelifvets, det utåtvända arbetet öfver det inom hemmet. Medan den tidigare definitionen af kvinnligheten åsidosatte det allmänmänskliga, åsidosätter den nutida definitionen af personligheten det kvinnliga i kvin-

nans väsen. Den senare förenklingen af problemet är lika ensidig som den förra. Det är framför allt i Amerika, som nämnda »personlighets-princip» hyllas. I Europa finnas ännu kvinnor, som tänka djupt öfver sitt eget väsen — och äga ett djup att tänka öfver! Dessa kvinnor ha hittills ej lyckats förenkla det problem, som är deras lifs centrala. De veta att instinkter, viljeimpulser, känslor ej endast utgöra den starkaste delen af den individuella väsensart, naturen gifvit dem, utan att denna del afgör vårt tänkande och skapande, hela vår medvetna tillvaro. De veta att en karaktär erhåller sin egenart genom den utveckling, vi själfva eller lifvet ger den ena eller den andra sidan af vårt individuella skaplynne. Hos den ena personligheten blir det intellektuella lifvet öfvervägande, hos den andra det affektiva, hos en det etiska, hos en annan det estetiska momentet. Harmonisk blir personligheten endast, när intet väsentligt moment saknas, när alla nå en viss grad af utveckling, en harmoni, som dock oftast vinnes endast sålunda, att intet moment når sin starkast möjliga utveckling. Det är en sådan harmoni, som länge varit den yppersta kvinnlighetens egendomlighet, medan betydande män ej sällan vunnit sin högre styrka i ett afseende på bekostnad af sin harmoni i det hela. När nu kvinnorna mena att de kunna nå mannens styrka utan att därför behöfva offra något af sin harmoni, då tillmäta de sitt kön möjligheter, som hittills, inom båda könen, endast undantagsmänniskor någon sällsynt gång ägt. Hvad erfarenheten nu visar är den ensamma kvinnans harmoni inom en fattigare tillvaro och familjekvin-

nans disharmoni, genom de med hvarandra oförenliga uppgifter, som hennes rikare tillvaro medför. Ty dessa uppgifter måste ena gången lösas med ett offer af intellektuella, den andra med ett offer af affektiva värden. I hvilket fall som helst efterlämnar offret ej det glada lugnet efter en väl fylld plikt utan den gnagande oron af någon alltjämt ouppfylld. Hvarje kvinna, som äger hjärta, vet att detta är en minst lika mäktig del af hennes personlighet som t. ex. hennes vetenskapliga lidelse. Har hon t. ex. åt andra nödgats lämna kärlekstjänsten hos en sjuk anhörig för att kunna fullfölja en vetenskaplig undersökning, då är hennes hjärta lika visst i sjukrummet, som vid motsatt val hennes tankar vore i laboratoriet. Genom att kalla det ena krafvet »instinkt» och det andra »personlighet», är i verkligheten intet vunnet. De sålunda teoretiserande damerna kunna lätt skrifva — papper är tålmodigt. Men människonaturen är af kött och blod. Och därför vändas tusen sinom tusen kvinnor i vår tid under dessa kvalfyllda frågor: om vi kvinnor helt ge oss åt förvärfsarbetet och samhällslifvet, hvad finnes då kvar för kärlekens gärningar? Endast lejda händer. Men hvad blir det då af värmen i människolifvet, när en sådan arbetsdelning införes, att godheten blir någras yrke och vi andra fritagas från dess utöfning, emedan vår »personlighet» har viktigare områden för sin kraftutöfning? Hvad betyder det att lefva för samhället, när vi komma till samhällets tjänst med kallnade hjärtan? Skall värmen bevaras, måste vi i det enskilda lifvet äga tid för ömheten, rätt till ömheten, ro och råd till ömheten. En-

dast så kan vårt hjärta förbli varmt ute i det samhälleliga lifvet. Kan det hela verkligen vinna, ifall vi obetingadt offra de delar af det hela, som äro oss närmast? Kan vår solidaritetskänsla gent emot mänskligheten växa, ifall vi förbise just de människor, dem vi i handling omedelbart kunna visa vår medkänsla?

Den kvinna, hos hvilken instinktlifvet ännu är starkt och sundt, hvars personlighet sålunda har sina rötter djupt nere i lifvet — som icke endast betyder samhällslifvet — hon förstår också att urskilja hvad tillvaron innerst med henne vill. Hon inser när hon tjänar den bäst genom att stanna på en plats, där hon fyller sin personliga uppgift såsom del af en familj eller genom att söka en plats, där hon fyller nämnda uppgift såsom en del af samhället.

Tyvärr frodas ännu inom många hem den irrläran, att dottern alltid villigt bör offra sin sociala uppgift för familjen, ett offer, denna ej ens skulle vilja att sonen gjorde! Men vissheten att dottern k u n n a t göra ett annat val ger dock familjen omedvetet en ny syn på hennes offer och henne själf modet att för sig kräfva en annan ställning i hemmet, än under de tider, då hon intet val ägde. Kunde man mäta summan af i handling verksam dotterlig ömhet nu och fordom, blefve summan i nuet nog ej mindre. Men den gifves snarare i en och annan stor post, fordom åter i många småmynt. I hemmen saknas ju t. ex. ofta — på grund af döttrarnas arbete — den tjänstvilliga unga handen, hvars hjälp fäder och bröder så gärna anlitade; den glädtiga trö-

sterskan, den beundrande lyssnerskan. Men i en stor stund ger dottern eller systern nu ofta hundrafaldt mer af djup personlig förståelse. Man gör ett felslut om man tror att den forna större sammanhållningen inom familjen alltid innebar en motsvarande innerlighet. De unga verkade ödmjuka, när de läto sig utplattas af familjemakten, som lik en ångvält gick fram öfver deras viljor och hjärtan. Men den harm, de innerst hyste, den kritik, de sins emellan öfvade, voro ej mindre bittra än dem de nu öppet uttala!

Hemlifvet för femtio år sedan var en skola i diplomati: det gällde att sätta list särskildt mot fadersmyndigheten och modern lärde ofta barnen detta svaghetens vapen. Nu vill fadern ej göra sig löjlig genom att säga »jag förbjuder!» ty dottern svarar »godt, så väntar jag till 21 år». Hotelsen »jag gör dig arflös», faller till marken vid dotterns beslutsamma »jag kan arbeta». Endast i en aflägsen landsort eller bland storstadens »öfre tiotusen» — där döttrarna ännu ofta erhålla en »allmänbildning», som ej gör dem förvärfsdugliga — äro de hela dagen sysselsatta utan att känna sig arbeta. De servera vid klockan fem-te't; de medverka vid välgörenhetsbazarer o. s. v. Men de erfara starkt nog tidsandans makt för att veta att de lefva ett själfviskt lif och dock ej ett själflif. Ju mer rikedomsskalan faller, dess mer hemarbeta döttrarna verkligen. Men, på grund af den patriarkaliska arbetsorganisationen, alltjämt utan eget ansvar, utan själfständighetens glädje, utan regelbunden fritid och — utan en krona att disponera!

Äfven i dessa efterblifna kretsar verkar dock

tidsandan. En sådan hemmadotter lefver nu i alla fall ett innehållsrikare lif, än för några årtionden sedan, då hon, redan medelåldrig, behandlades som ovetande oskuld och måste höra sig lofprisas inför hvarje — möjlig — äktenskapskandidat. Hon lider af att se sin mor som den underdåniga hustrun, hvars oaflåtliga samtycksleende gräft ödmjukhetsveck om munnen, hvars ständigt oväder sstillande tonfall gjort rösten gråtmild. Hon lider när husfadern afgör ett meningsutbyte med orden: »du har hört hvad jag sagt och därmed basta». Hon lider när brodern finner henne »retsamt viktig» eller »farlig» med sina nya idéer. Men just dessa nya idéer om kvinnans rätt och frihet, som utom hemmet öfverallt möta henne, ha gifvit hennes eget väsen en värdighet, som talar utan ord. A andra sidan verkar männens förlust af den ena lagliga rätten efter den andra öfver familjens kvinnliga medlemmar, så att far och bror dock småningom ändra ton; att knytnäfven allt mer sällan faller i bordet, att hånet stäfjas. Med ett ord: äfven i kråkvinkeln öfvergår familjelifvet från det despotiska statsskicket till det demokratiska, där enhvar får sin ställning på grund af sin egen personlighet. Visserligen finnas ännu många män, som vilja begränsa »kvinnans sfär» inom de fyra K, tysken talar om: »Küche, Kleider, Kinder, Kirche». Men man träffar nog ingen, som nu påstår att »en flicka ej kan lära matematik» eller att det är »okvinnligt att hänga öfver böckerna» — talesätt, som ofta hördes för femtio år sedan! Visst finnas ännu män, som anse de kvinnliga familjemedlemmarnas omhuldande såsom en självklar offergärd. Men allt fler

bli dock de, som med vaken glädje mottaga kvinnliga ömhetshandlingar. Forna tiders döttrar och systrar förläto fäders och bröders laster sjuttio sinom sju gånger; nutidens kasta bort skärfvorna af den ömhet, det förtroende, som blifvit ohjälpligt krossade. Vissheten att döttrar och systrar »intet annat hade att göra» än förlåta — eftersom de dock berodde af sina plågare — gjorde ofta äldre tiders fäder och bröder groft hänsynslösa. Nutidens män förfinas genom nödvändigheten att visa döttrar och systrar hänsyn och billighet, om de vilja åtnjuta deras närvaro i hemmet. Fäder och bröder ha sålunda andligen vunnit lika mycket genom förlusten af makten att förtrycka, som döttrar och systrar vunnit på att ej längre förtryckas. Och denna erfarenhet kommer att upprepas, när inom äktenskapet man och hustru bli fullkomligt fria och fullkomligt likaställda.

VI.

Kvinnorörelsens inverkan på kvinnor och män i allmänhet.

Under sin strid för frihet till samma studiemöjligheter, samma arbetsområden, samma medborgarrätt som mannen hafva kvinnorna mött allt slags motstånd, från och med påfvens — som nyligen uttalat den mest afgjorda fördömelse öfver hela kvinnoemancipationen — och parlamentens till och med studentupptågens. Männens försök att afgränsa »kvinnans naturliga sfär» fortgå alltjämt. Det är ej länge sedan läkarinnan under studieåren bekämpades af råheten, inom sin praktik af yrkesafunden. Många skamlösa beteenden af män mot kvinnor har emancipationens historia att uppvisa. Ännu i dag finnes en stor ovillighet hos männen att erkänna kvinnliga arbetsresultat. När dessa — inom litteratur och konst t. ex. — jämföras med mäns, då sker det sällan för att finare förstå den kvinnliga egenarten utan för att nedsätta densamma. Den energi, nutidsmannen ej sällan saknar, kan han ej tåla att se hos kvinnan, hvilken ofta har den i hög grad. Ja, i de romanska landen betraktas alltjämt de för sitt uppehälle arbetande kvinnorna som en särskild kast, en kast, inom hvilken mannen ej gifter sig, huru

hög aktning han än teoretiskt betygar »les vierges fortes».

Och dock, trots allt detta, huru mycket annat — och vackrare — företer ej nu förhållandet mellan kvinnor och män i allmänhet, isynnerhet hos de germanska folken! Där råder t. ex. ett vänligt kamratskap mellan den — vid universitet, vid konst- och musikakademier — studerande ungdomen af båda könen. I norden har ju ofta kamratskapet från småskolan fortsatt genom den högre skolan till akademien. Och med goda ömsesidiga följder. Framför allt under ton-åren har detta kamratskap en betydelse, som icke kan skattas nog högt. Flickorna, fordom innestängda i en trång, intressetom och glädjefattig familjekrets, få nu inom den kvinnliga som manliga kamratkretsen sin andel af den ungdomsfröjd, utan hvilken lifvet saknar sin vår. Ynglingar, som tidigare ej kunde träffat andra unga kvinnor än af det slag, de aldrig borde komma i beröring med, lära nu känna själfulla, rensinnade flickor och detta ger dem en ny syn på kvinnan. Båda könen njuta tillsamman ungdomsglädjen i friska och innehållsrika former, folkdansar, sport o. s. v. De ha tillfällen till impulsgifvande meningsbyten i en större krets, till stilla samtal med några likstämda vänner. Under de senaste 20—30 åren ha de unga männen och kvinnorna åter börjat självligt upptäcka hvarandra, upptäckter, som sedan romantikens dagar egentligen endast ägt rum i och genom litteraturens färgade glas. Under romantiken utöfvade män och kvinnor en ömsesidigt humaniserande inverkan på hvarandra. En liknande inverkan äger nu åter rum men på en mycket

bredare grundval. Romantikens människor utgjorde endast en genom andlig frändskap förbunden grupp, inom hvilken kvinnorna eftersträfvade männens kultur och delade deras andliga intressen, medan männen gynnade kvinnornas »Gelüste nach der Männer Bildung, Kunst, Weisheit und Ehre» (Schleiermacher). Nu är det den på olika områden studerande ungdomen, som får godt af det ömsesidigt humaniserande inflytandet. Därunder lära män och kvinnor känna hvarandra från intelligensens som karaktärens och gemytets sida. Sålunda skingras vissa, nästan till tvångsföreställningar gränsande, illusioner, hvarmed fordom hvartdera könet i ton-åren mötte det andra. Man som kvinna får en finare mätare på »kvinnlighetens» och »manlighetens» begrepp; hvardera upptäcker de oändliga skiftningarna inom dessa begrepp; hvardera inser att könen kunna mötas på det allmänmänskliga, ej endast på det erotiska området; hvardera erfar slutligen att, ju mer människor de bli, dess mer ha de hvarandra att tacka för detta.

I erotiskt afseende är förståelsen svårast, emedan kvinnorna där äro långt före männen. Allt mer blir dock det kvinnliga idealet af kärleken äfven de unga männens. De unga kvinnorna å sin sida börja förstå mera af männens sexuella naturgrund. Hela den värld, i hvilken mannen fick sin bildning, vann sina segrar, led sina nederlag, var fordom för kvinnorna ett terra incognita: de ha nu mist den blinda vördnad eller blinda fientlighet, hvarmed de tidigare betraktade männens verksamhet. Männen åter inse att de husliga mödor för fa-

miljens trefnad, som hittills kallades kvinnans enda uppgift, icke kunna taga hela hennes själ i anspråk; att husligheten lämnar många önskningar ouppfyllda. Sålunda ha de båda könen från hvar sin sida börjat slå en bro öfver det af lag och sed mellan dem gräfda svalget. Ehuru de unga ännu alltjämt grubbla öfver gåtfulla motsatser i hvarandras natur, finna de därjämte huru mycket mänskligt de ha gemensamt. Under kamratskapet svinner visserligen den »ridderlighet», som bland annat bestod däri att ynglingarna alltid skulle bära alla bördor och utgifter. Nu bär flickan vid utfärder sin ränsel och betalar sin del. Men behöfver hon verkligen hjälp, då är ynglingen lika villig som förr att ge den, liksom hon å sin sida att lämna den inom hennes förmåga varande; den verkliga vänligheten har aflöst den tidigare, ofta ytliga ridderligheten. Detta vänliga kamratskap fyller ofta helt och hållet ynglingens behof af kvinnlig godhet och glädje under de farliga år då, som en ung man yttrade, tre fjärdedelar af ynglingens lif medvetet och omedvetet är könslif. Intet hjälper honom bättre att icke kasta bort sig, än tillträdet i en krets, där han i ro och frihet möter unga flickor utan att en ogrannlaga familjeuppsikt störande ingriper och affordrar honom hans »afsikter». Om mellan ett par sådana kamrater en erotisk känsla slutligen uppstår, finnas visserligen — äfven om frieriet äger rum i ett laboratorium istället för i den romantiska löfsalen — alltjämt möjligheten att de af förälskelsens gyllene dimma omhvärfda begå svåra misstag. Men de unga hafva dock ägt tillfälle att se hvarandra i en mängd, skaplynnet belysande situationer; de ha iakttagit

hvarandra ej endast med egna ögon utan äfven genom kamratkretsens mer kritiska. Å andra sidan händer ju ofta att samtal och brefväxlingar dana illusion af en valfrändskap, som endast finnes i åsikter och stämningar, icke i naturerna. Det är lyckligt när detta i tid upptäckes. Annars komma svåra konflikter, isynnerhet då en starkt individuell natur vill omforma den andra efter sig själf eller efter sitt ideal af man eller kvinna. Ty att någon utan illusioner älskar den andras individualitet är en ännu mycket sällsynt företeelse. Något vanligare blir den dock sedan de unga under kamratlifvet lära känna hvarandras ideal och drömmar, så väl i erotiskt som i allmänmänskligt afseende. Men om än dessa ideal och drömmar ge en aning om skaplynnena, en verklig kännedom af dem ger kamratlifvet endast, när det beredt tillfälle att se hvarandras handlande, ej allenast tillfälle att höra hvarandra tala om sig själfva. Ty sådana analyser af den egna och af andras själar, under stämningsfulla stunder vid te och cigarretter, musik och lyrik, gifva den »intressanta» — manliga eller kvinnliga — parasiten de bästa möjligheter att sno sina slingor om ett offer, som sedan intellektuellt eller erotiskt — ofta äfven ekonomiskt — utsuges.

Men äfven när sådana utbyten uteslutande berika alla parter, kunna de drifvas till ett öfvermått, som blir till skada för arbetsenergi, omedelbarhet, mystik. Ja, lika gagnande, som nutidens ärlighet i sexuella ämnen är, lika farligt är det till alldaglighet vordna diskuterandet af driftlifvet. Dessa diskussioner innebära samma fara för

människovarelsens rötter som ett ständigt krafsande omkring en plantas.

Ju tidigare ett äktenskap kan ingås, dess mindre är faran att friskheten sålunda gått förlorad; ju större är utsikten att de båda makarna — liksom man och kvinna af folket — dock växa fast samman i och genom allvaret i den gemensamma kampen för tillvaron. Men om denna kamp lättnar innan ungdomen är helt förbi, inträder ofta i mannens lif den kris, som den själskunnige fransmannen kallar »la maladie de quarante ans»: mannens kraf på erotisk nyupplefvelse. Medan de erotiskt lågt stående alltjämt — som i alla tider — söka omväxlingen i tillfälliga, hemliga förbindelser, leder nämnda kris i vår tid de högre stående till de mest tragiska af alla skilsmässor, de då mannen — efter årtionden af innerligt samlif, af trofast samarbete, af ömsesidig förståelse — drifver hustrun ur hemmet för att där införa en ung kvinna, som aldrig varit, kanske heller aldrig kan bli honom en medkämpande, en hjälp, såsom den förskjutna var det. Men den unga har för honom tjusningen af det mysterium, ungmön ägde före samuppfostrans och de sexuella diskussionernas, kamratlifvets och reformdräktens dagar!

De studerande kvinnorna undgå nu familjeflickornas forna fara: att af lifsfattigdom förälska sig. De ha ej tid, ofta ej heller råd att tillåta sig erotiska drömmar. Bland dem finnas t. ex. så många fattiga flickor, som ej få förlora en enda termin, ty de måste skynda att vinna ett lefvebröd. Dessutom vet en sådan flicka att, gåfve hon efter för det behof af ömhet, af stöd, som är starkt inom henne,

kunde hon få samma öde, som den eller den kamraten, hvilken efter en kort lycka lämnades ensam, när den älskade mannen fann — ett godt parti. Och ej endast ensam med sin sorg men äfven efterblifven i sitt arbete. Ju mer en sådan längterska kommer sig in i studierna, ju mer vetenskapen eller konsten visar henne sina djup, dess liffullare känner hon sig, trots ensamhet och umbäranden.

Bland de studerande kvinnorna finnas äfven många af den ofvan påpekade cerebrala typen, kvinnor som ingen ömhet behöfva hvarken i form af vänskap eller kärlek; ja, som i båda frukta ett band på sin »fria individualitet». Dessa sporta, diskutera, skämta med de manliga kamraterna och detta med en uppriktighet, som stundom blir oblyg och som alldeles utesluter tanken på att behaga. Alla dessa unga flickor röra sig nu med fullkomlig frihet, ja, t. o. m. i de romanska landen kan nu en ung dam med sin bokväska eller sin racket gå ensam. Ty i de kretsar, där studierna ännu ej utöfvat sitt befriande inflytande, där har sporten gjort det.

I Amerika medför studielifvet — genom männens tidiga inträdande i yrkena — ett mer ensidigt kvinnlikt kamratlif. Kvinnorna bruka där utveckla sina toalettkonster för sitt eget kön, som de finna mycket intressantare, mycket mer värdt att behaga än det manliga. Äfven i Europa är stundom det kvinnliga kamratskapet under studieåren mest förtroligt. En »amitié amoreuse» mellan en ung flicka och en ung man slutar ju ofta med kärlek — men kanske endast å ena sidan. Eller i en kamratkrets har A. förälskat sig i B. men B.

i C., C. i D. o. s. v. Sådana ledsamheter vill den kloka undvika, ty de kunna bli både till lidande och hinder. Med de kvinnliga kamraterna har hon, utan denna risk, det studiefrämjande, bildningsfördjupande tankeutbyte, hvarunder nya perspektiv öppnas och nya impulser gifvas. Visserligen finnas — åtminstone tillsvidare — mellan det manliga och kvinnliga sättet att fråga, att lösa uppgifter, att gripa idéer en olikhet, som gör att kamratskapet kvinnor emellan ej ersätter det mellan kvinnor och män. Emellertid är det ofta för t. ex. djupa och skygga naturer omöjligt att i början af lifvet orka med — andligt taladt — mer än vänskapen till en enda af deras kön. ty hvarje ny själisk kontakt blir dem ett nytt och mödosamt problem. För sådana kvinnor eller män är en vänskap med en kamrat af deras eget kön ofta studietidens rikaste behållning.

Stundom finner en ekonomiskt välställd kvinnlig student sin glädje i att omhulda några ensamma kamrater. De få i hennes rum — genom ett vänligt välkommen, några blommor och bilder, ett tekök, en brasa — den känsla af hemvärme, som de förfrusna trånat efter. En trånad, som ofta drifver en ensam, vek yngling ur det ödsliga studentrummet in i »råa» nöjen. När en sådan yngling lämnar den lilla kamratkretsen, vibrera däremot inom honom hans blidaste hem-minnen, hans finaste drömmar. Den skygga flickan går glad i vissheten att en annan ung kvinna finnes, som bryr sig om hennes fattiga öde. Under dylikt stillsamt kamratlif — liksom under det lifligare — lära ej endast de båda könen, nej, äfven de skilda klasserna och, vid vissa

europeiska universitet, de skilda nationerna känna hvarandra. Att nio, tio folk äro sammanförda inom en liten kamratgrupp, hör ej till ovanligheten. Lifvet blir sålunda bräddadt med starka yttringar eller fina skiftningar af själsfrändskap; andliga attraktioner och repulsioner korsa hvarandra; inspirerande eller hämmande verkningar utgå i alla riktningar. Det vore lika omöjligt att mäta det befruktande inflytandet af ett sådant kamratumgänge som att mäta det lif, hvilket uppstår under en af vindsus, fjärilsfladder och bisurr fylld vårdag.

Inom en dylik kamratkrets kan offerlust och offerkraft nå det otroliga, isynnerhet inom den nation, där »flickorna ha kort och ynglingarna långt hår», som en spefågel kännetecknade den i utlandet studerande ryska ungdomen. Att ett par ryska flickor t. ex. en hel vinter båda måste bruka den enas enda par skor och sålunda aldrig samtidigt kunde gå ut, är en bland otaliga, små som stora, yttringar af solidaritetskänslan mellan universitetens fattigaste lärjungar.

När kamratlifvet uteslutande får kafébesöks-form, borde kvinnorna reagera. De glida istället ofta med strömmen. Emedan kafélifvet till en början verkligen ger en hvass slipning åt intelligensen, kan det under ett kort skede äga berättigande. Men när bladet är slipadt borde lefnadskonstnären hålla upp. Ty låter man slipstenen alltjämt gå, har man till slut endast skaftet kvar. Fordom var det männen, nu mera är det äfven kvinnor, som sålunda nöta ut vapen eller verktyg innan de ens på allvar brukat dem.

* * *

Den djupaste skuggsidan af det gemensamma skol- och studielifvet har varit den, att kvinnorna ju icke kunde bevisa sin jämngodhet med männen annat än så, att de arbetat sig igenom samma kurser och examina som män. Kvinnornas ifver att — i studier som sport — visa denna jämngodhet har ofta fått ödesdigra, fysiska följder. Dessa bli emellertid sällsyntare, tack vare aftagande pryderi och tilltagande hygieniskt samvete. De intellektuella följderna af systemet äro lika olyckliga för flickor som ynglingar, ja, till följd af flickans ambition och samvetsgrannhet kanske olyckligast för henne. De examina hon tagit, ha ofta varit för dyrt köpta. Detta märkte man ej i början, då en kvinnlig doktor beundrade sig själf och blef beundrad som en märklig kulturprodukt. För plugg och examina offrade hon visserligen en del ungdomsglädje men hon hade — menade man — därmed vunnit mångdubbelt större värden. Detta har dock långt ifrån alltid varit fallet. Etiskt står den samvetsgranna flickan visserligen öfver ynglingen, som ej sällan af omedveten självbevarelsedrift latar sig och slarfvar. Men den senares andliga kraft i någon viss riktning torde ofta vara bättre bevarad. Flickorna, plikttrogna och arbetsifriga, ha fullproppat sig med de pensa, som deras examen, ej deras eget val, nödgat dem att inpressa. Det sålunda instufvade har ej blifvit assimileradt och kan således ej främja andlig växt. Men det har upptagit plats, har därigenom hämmat den andliga rörligheten och nödgat egenarten att så sammantrycka sig, att det tar lång tid innan platsförhållandena i hjärnan tillåta egenarten att ånyo räta ut sig — såvida den ej rent

af blifvit kväfd under det inpackade godset. Huru många unga kvinnor ha ej kommit till universitetet eller konstakademien, fulla af kunskapstörst, af arbetsenergi! Efter några år känna de endast öfvermättnadens leda, såvida de ej funnit en lärare, som blifvit dem en ledare in till det väsentliga i vetenskapen eller konsten. Då har studieglädjen verkligen kunnat vara så rik, som de en gång drömde den — ja, som kanske redan deras mormor drömde den, när hon måste nöja sig med små, för »fruntimmer» skrifna läroböcker. Många unga kvinnor i vår tid erhålla genom någon lärare å ena, någon manlig kamrat å andra sidan hvad endast ett undantagsvis rikt förhållande mellan en far och en dotter, en bror och en syster under tidigare tider kunde ge af andlig utveckling.

* *
*

Då män och kvinnor kunna studera samman, blir senare förhållandet mellan manliga och kvinnliga arbetskamrater i regeln bättre, än där könen gått hvar för sig under studietiden. Visserligen tillgripa ännu manliga medtäflare det stridsmedlet att — själfva stundom ärligt öfvertygade därom — utsprida ryktet om medtäflerskans oduglighet. Samma stridsmedel brukas ju äfven mot manliga konkurrenter, ehuru det då gäller individen, medan i fråga om kvinnan könet ännu ofta är det enda bevis, mannen anser sig behöfva för mindrevärdet i hennes arbete. I det hela kan man dock säga, att det kollegiala förhållandet

mellan kvinnliga och manliga yrkeskamrater visar samma goda sidor som det gemensamma studielifvet, ehuru självklart i ringare grad. Ty yrkesarbetet bereder ju sällan tid till innehållsrika tankeutbyten och efter arbetstiden längtar hvardera i regeln till nya ansikten. Samarbetets verkan stannar ofta därvid, att det ena könets närvaro har ett förfinande inflytande på det andras väsen; att ömsesidiga tjänster utbytas; att hvardera får aktning för den andras arbetsduglighet; eller — att den dugligare parten retar sig öfver att ett arbete, den andra borde gjort, kommer på hans del!

Utför kvinnan samma arbete som mannen, måste hon ofta äfven harmas öfver att hon gör det för lägre lön. Alltför lätt glömma dock feministerna, att dessa orättvisor utjämnas då en man, som vill bilda ett hem, ej får den plats han söker, emedan en kvinna får den, som kan nöja sig med en mindre lön, t. ex. därför att hon stannar i föräldrahemmet. För dessa, ömsesidig bitterhet födande missförhållanden, finnes ingen bot under nuvarande ekonomiska system. Feministerna må fordra de lika lönerna men de arbetande kvinnorna komma ej att erhålla dem, så länge utbudet på arbetskraft inom de yrken, dit kvinnor flockas, förhåller sig till efterfrågan som 100 till 1. De underbetalade kvinnorna skola förgäfves tillropa kvinnorörelsens agitatorer: »hjälp oss till drägligare lifsvillkor!» Det enda ärliga svaret är: »hjälpen hvarandra, såsom arbetarna hjälpt hvarandra: genom sammanslutning och solidaritet.»

Könens konkurrens på arbetsmarknaden har endast medelbart med kvinnorörelsen att göra. Ty den är en

del af den sociala frågan och påpekas därför här endast i förbigående.

Den ovilja, konkurrensen väcker mellan könen, är ett moment i det sociala kriget; då — på grund af denna konkurrens — äktenskapen minskas, är detta en form af den sociala nöden. Söker man i kvinnorörelsen hela orsaken, då blandar man alldeles bort problemet. Ty de i hemmet lefvande kvinnor, som nu alldeles kunde låta bli att arbeta och dock — vid faderns, vid mannens frånfälle — äga sin bärgning, bli allt färre. Därtill kommer att, på många platser, med lika lön för man eller kvinna, den senare på grund af — hittills — större plikttrohet och redbarhet blir föredragen. Vidare bör betonas, att äfven inom de borgerliga yrkena kvinnor nu oftare arbeta för hela sitt lifsuppehälle än för endast en supplementlön; kvinnor, som, om de icke så arbetade, skulle ligga någon man till last och därigenom kanske hindra hans äktenskap; kvinnor slutligen, som intet hällre ville än få åtnjuta värmen »vid den husliga härden», till hvilken männen hänvisa dem. Men då ingen man bereder dem den värmen, borde de åtminstone ej förmenas att själfva skaffa sig kolen till sin ensamma kamin!

När män förklara, att »den enda uppgift, som har lifsvärde för en kvinna, är att vara mannens hjälp», borde de samtidigt minnas, att denna uppgift alltmer sällan blir kvinnans, emedan männen helst reda sig utan kvinnans hjälp, ja, i ungkarlsensamhet finna större lifsvärden än i äktenskapet. Likaledes borde de minnas, att en mängd arbetsovilliga eller arbetsodugliga män nödga systrar, döttrar, hustrur att öfver-

taga familjeförsörjarens uppgift, och att de därför måste afstå från att i hemmens stillhet »vara mannens hjälp».

Huru svag den feministiska logiken ofta är, så svag som den antifeministiska mannens är den icke. Den manliga hysterien har där haft en tummelplats, där det otroligaste har åstadkommits. Författarfantasi, de råa herreinstinkterna hos genomsnittsmannen, de manliga odågornas arghet öfver kvinnornas växande duglighet, den orsak och verkan sammanblandande oviljan mot den kvinnliga konkurrensen — dessa äro några af orsakerna till den nutida antagonismen mellan män och kvinnor. Det djupaste skälet är att, ju mer kvinnorna nödgas kämpa för lifsuppehället under samma sociala kampvillkor som hittills männen, dess mer måste de förlora den väsensart, hvarigenom kvinnan bereder mannens lycka och af honom mottager sin egen. En minskad erotisk tilldragning är redan nu följden, icke af att kvinnorna arbeta men arbeta under sådana förhållanden, att de flitigt trälande, trötta, kvinnliga kamraterna för de manliga slutligen endast bli »könlösa myror». Stundom förete de verkligen det utplånande af könskaraktären, som Meunier visat genom sin Grufarbeterska, ett af den nya konstens tankeväckande verk.

Mången innerst kvinnlig nutidskvinna lider under denna ofrivilliga neutralisering af sitt feminina väsen. Andra åter anse neutraliseringen vara vägen till fullmänsklighet.

Men hel och full människa är endast den kvinna eller den man, som utbildat och brukar de krafter,

hon eller han som människa besitter utan att könets säregenhet blifvit försvagad. En sådan »utveckling» leder slutligen till ofruktbarhet. Det är tragiskt, när naturen danar afvikelser från det normalt sexuella, brottsligt när tidsmeningar försvaga sunda instinkter och inplanta osunda. Det blir icke det mänskligt-naturliga utan onaturen, som kommer att växa genom den ultrafeminism, hvilken ser ned på kvinnans normalt sexuella uppgift såsom endast en låg, djurisk funktion.

Att sunda män afsky denna riktning är berättigadt. Oberättigadt däremot är att förblanda en feminismens afart med kvinnorörelsen i dess helhet, en rörelse, som inom sig sluter mycken allvarlig vilja att verka för såväl mödrarnas som barnens väl. Som en uppenbarelse af kvinnligheten i dess fullkomligaste gestalt betrakta männen däremot alltjämt en kvinna, hvars hela lifsinnehåll är kulten af hennes egen skönhet, en kult, hvars följdföreteelse är den estetiska kultur, som danar templet kring altarbilden. Bakom denna fullkomliga och skenbart besjälade form finnes emellertid sällan något af det, mannen hos kvinnan söker: den äkta kvinnlighetens längtan och makt att genom erotisk och moderlig hängifvenhet lyckliggöra. Sådana kvinnor låta, likaväl som de af sina studier, sitt verk upptagna cerebrala kvinnorna, en äkta kärlek gå sig förbi; männen äro endast offertjänare vid nämnda kult och öfversteprästen väljes ej på grund af känslomotiv. Typen lär vara mer vanlig i Amerika än Europa. Men den fanns här för årtusenden sedan, vid Tiber som vid Nilen. Att Kleopatra nu talar med feminismens tungomål om »personlig-

hetens rätt» — och därmed menar sin rätt att ej ge tillvaron något annat värde än den hvita påfågelns, den svarta orkidéens: sällsynthetens — detta gör henne dock icke till en »produkt af kvinnorörelsen»!

Men så kalla männen dessa kvinnor — sedan de blifvit bedragna på dem. En psykologi, som i värde liknar feministens, när hon ordar om mannen »förtryckaren», mannen »förföraren» utan att märka att jorden är full af stackars, genom kvinnor förförda eller utpinade, män!

Under sådana ömsesidiga, orättvisa eller rättvisa, anklagelser — hvarunder g e n i a l a män kommit med generalisationer om »kvinnans» väsen, lika enfaldiga som d u m m a kvinnor pläga komma med om »mannens» — hafva könen under kvinnorörelsens tidsskede nästan lika mycket aflägsnat sig från som närmat sig hvarandra. Aflägsnandet har — som jag sökt visa — ägt rum dels på det erotiska området, dels i och genom arbetskonkurrensen, medan närmandet — utom under gemensamt studium — ägt rum under kamratligt förvärfsarbete samt social verksamhet.

Ännu hafva borgerliga kvinnor i Europa så ringa del i ledningen af produktionen, att man ej kan afgöra huruvida de ens börjat vakna till insikten, att grundvillkoret för kvinnorörelsens allsidigt lifsstegrande utgång måste vara nya samhällsförhållanden. Man kan ännu ej ens veta något om deras vilja att främja mänskligare arbetsvillkor och rättvisare vinstfördelning. Under det nu härskande systemet måste de, liksom männen, anpassa sig eller ekonomiskt gå under. Sammaledes i ämbetsverk och inom liknande arbetsområden. Som en del unga män vid

början af sin bana, vilja nog också en del kvinnor minska missbruk och formalism. Men de stöta på sådana omöjligheter att de, liksom de unga männen, uppge försöken. Gjorde de det inte, nödgades de snart uppge platsen, där de vinna sitt knappa bröd.

Det är således hufvudsakligen kvinnornas arbete inom den sociala hjälpens olika områden, som gifvit männen tillfälle till en rättvis uppskattning af kvinnans samhälleliga arbetskraft. Männen ha inom en vidare sfär än den af dem så ofta förbisedda huslighetens lärt sig skatta kvinnlig hänförelse och organisationsförmåga, energi och offervillighet, initiativ och ihärdighet. Otaliga män — från och med soldaterna, som i Krims sjukhus bokstafligen kysste Florence Nightingales skugga på sjuksalens golf — hafva under det sista halfseklet erfarit huru lifvet för dem blifvit mildare, sedan samhällsmoderligheten där tillkämpat sig ett visst utrymme. Ju mer kvinnorna förlora sin nuvarande fruktan att under samarbetet med män visa sig »kvinnligt» impulsiva, vilda inför orättrådighet och hårdhet, dess mer skola de betyda under det samarbete, där de — ännu åtminstone — ha en lyckligare hand, husmoderns hand! Och eftersom ett enda faktum öfvertygar mer än tusen ord, så är det fakta från kvinnans sociala verksamhet, hvilka under de senare åren gjort många män till anhängare af den kvinnliga rösträtten. De ur den abstrakta rätten hämtade argumenten — hur självklara de än äro för hvarje skattebetalande, laglydig kvinna — ha trädt i bakgrunden för s a m h ä l l s g a g n e t s argument. Ej endast kvinnorna själfva, äfven män visa nu på hvad kvinnor åstadkommit, där de f å t t arbeta i sam-

hällets tjänst; de framhålla, hur många reformer, som försenas eller förfuskas, emedan kvinnorna sakna omedelbart inflytande, där medel beviljas och lagar stiftas. Särskildt betydelsefullt för könens närmande till hvarandra är ungdomens gemensamma sociala arbete. Nykterhetssaken eller folkbildningen eller socialismen sammanföra nu en mängd unga män och kvinnor, hvilka erfara huru det samhälleliga liksom det enskilda arbetslifvet vinner i kraft och rikedom, när kvinnor med män deltaga i detsamma.

* *
*

De män, som frukta det politiska lifvet för kvinnorna, hafva emellertid rätt. Liksom detta lif hos många män skadar deras manlighets bästa egenskaper, skall det hos många kvinnor skada deras kvinnlighets. Hvarken kvinnans eller mannens själiska egenart eller deras sekundära fysiska könskaraktärer motstå inflytelserna från deras enskilda miljö, deras privata arbetsvillkor. Hvarför skulle de bättre motstå inflytelserna från deras offentliga? När mannen under det politiska arbetet för staten i hög grad nödgas försumma grundvalen för staten, hemmet, huru skulle kvinnan kunna undgå att göra detsamma? Bådas politiska arbete kan gagna hemmen i allmänhet — men de egna hemmen bli därunder åtminstone tidvis lidande. Kvinnan skall — som redan så många män — erfara att den friska hänförelse, den oförbrukade optimism, med hvilka hon inträdde i det politiska lifvet, snart svinna inför massfördomen, partiförtrycket,

fördelsagitationen, kompromisskrafven. Liksom många män af dessa skäl nu draga sig undan parlamenten, komma många kvinnor att göra detsamma, när de känna att hvad de med sin väsensart där förmå är så obetydligt, att det icke uppväger skadan af att deras väsensart samtidigt fattas i hemmet. Skall kvinnans valbarhet verkligen gagna samhället, måste afsägelserätten för familjemödrar varda obetingad och dessa själfva inse att riksdagsskap är oförenligt med moderskap, så länge barnen ännu tillhöra hemmet, liksom att — under samma tidrymd — en familjemoders valrätt icke bör ha till följd att hon kastar sig in i valrörelsen. Valsedeln i och för sig skadar lika litet kvinnohandens finhet som kokreceptet: det är, i båda fallen, grytorna, som göra händerna grofva.

* *
*

Emedan, som ofvan är betonadt, kvinnans moderlighet måste bevaras, ifall hon skall tillföra samhällsorganismen ett verkligen nytt moment, så måste den alltjämt fortfara att finnas och verka inom det enskilda lifvet, för att dessemellan användas inom det offentliga. Den socialreformatoriska genialitet, kvinnorna komma att utveckla, kan utfylla mannens endast om denna genialitet är af nytt slag: om den kommer från tankar, hvilka på lifs- och samhällsproblemen anlägga nya synpunkter; viljor, som söka nya vägar, själar, som sträcka sig mot nya mål. Kvinnorna skulle kunna verka inom kulturförloppet såsom t. ex. germanernas

inträde verkade i den antika världen, ifall de erhölle sin fulla medborgarrätt innan de genom maskulinisering hunnit mista sin intuitiva och instinktiva styrka.

Ju förr kvinnan får sin politiska rösträtt, dess mer kan man i det hela taget hoppas af densamma. Just den generation, som nu stridt striderna för rösträtten, är klart medveten om de reformer, hvilka vänta på kvinnorna för att slutligen bli lösta. Och denna generation af kvinnor skulle tillföra det politiska lifvet en ny, frisk strömning. I hvad fall som helst kan man af kvinnan vänta en annan impuls till nya, bättre anordningar inom det politiska lifvet såsom redan inom det sociala. Men hvarje ny generation parlamentskvinnor, som blir »politiskt uppfostrad» samman med männen, skall dels — så länge nuvarande ekonomiska förhållanden bestå — äga allt större ekonomiska intressen att »parlamentariskt» tillvarataga och äfven af andra orsaker förete samma parlamentssjukdomar som nu männen. Lika litet som dåliga män genom rösträtten mista sina dåliga egenskaper, skola dåliga kvinnor mista sina. Kvinnans inträde i politiken kan således icke — som vissa feminister mena — betyda det ädlas seger öfver det oädla. Men det betyder ett stort tillskott af förut inom det politiska lifvet obrukade, ädla som oädla krafter, hvilka, inom den vidare sfär de där erhålla, skola bekämpa och — skiftesvis — besegra hvarandra. Män och kvinnor tillsamman skola dock kunna stifta mänskligare lagar än männen ensamma; kvinnor och barn angående frågor skola dock af män och kvinnor tillsamman komma att behandlas med djupare allvar än nu sker; män och kvinnor tillsamman

komma att betrakta samhällslifvet ur flera betydelsefulla synpunkter än endera könet ensamt; statsförvaltningen af män och kvinnor tillsamman skall bli omsorgsfullare än hittills. Hvem kan betvifla detta? Åtminstone ingen, som följt verkningarna af manligt och kvinnligt samarbete inom redan påpekade områden. Hvem kan betvifla att, i och med kvinnans medborgarrätt, hennes sociala ansvarskänsla skall växa, hennes synpunkter vidgas, och därmed äfven hennes värde som maka och moder till män? Den forna tidens kvinna, för hvilken samhället gärna kunde gå sönder, endast hennes hem och familj stodo sig väl, var endast i inskränkt mening mannens hjälp. I vissa stora afgörelser svek hon honom städse, just emedan hon fullkomligt saknade samhällskänsla.

Självklart kan den kvinnliga parlamentsledamoten ej inskränka sina inlägg till de frågor allena, som afse skyddet för de svagare eller fostrandet af det nya släktet. Men ju mer hon inom politiken undveke att upprepa hvad hon gjort inom sport- och studielif — att eftergöra de manliga misstagen — dess lyckligare vore det för henne själf och det offentliga lifvet, där hennes uppgift redan vore stor nog, om hon koncentrerade sig på att häfda rättvisan mot orättvisan, samkänslan mot egennyttan. Koncentration är hvad nutidsparlamentarismen ej gynnar, utan mångfresteri. Glädjande är därför att kvinnan hittills, där hon som väljare och valbar uppträdt i det parlamentariska lifvet, just visat tendens till en sådan koncentration. Hon har verkat för sedlighets-, nykterhets-, och hälsovårdsfrågor; för skol- och folkbildningsfrågor; moders- och

barnaskydd; äktenskapslagarnas reformering och mera sådant. Hvilken tänkande man kan mena att allt detta ej hör till »kvinnans område?» Eller påstå att dessa och liknande samhällsintressen blifvit väl tillgodosedda genom den uteslutande manliga statsstyrelsen?!? Tyvärr skymtar på vissa sociala områden redan den motsatta faran, ett uteslutande »kvinnoregemente.»

Inom det offentliga lifvets nuvarande former kommer utan tvifvel mycken kvinnokraft att spillas. Först när man på ett högre plan danar ett nytt slags »ståndS»-representation, där på hvarje område yrkesinsikten blir väl företrädd, kan kvinnornas yppersta yrke — moderns — där komma till sin fulla rätt.

Det hör till den historiska utvecklingens nödvändiga förlopp, att äfven kvinnorna måste genomgå parti-maktpolitikens skede för att samman med mannen nå socialpolitikens och — slutligen — kulturpolitikens.

Kvinnorna kunna ej vänta tills denna utveckling skett: de måste göra den samman med mannen. Liksom de bästa manliga krafterna förr eller senare komma att sättas in på att omdana de allt ohållbarare parlamentariska tillstånden, komma de bästa kvinnliga krafterna att verka i samma riktning. I synnerhet om hos mödrarna viljan tändes att ej allenast hos sina barn väcka samhällsandan men att åt dem dana högre samhällstillstånd.

Under de senaste åren har rörelsen för kvinnans rösträtt ej allenast fyllt världen med rösträttsföreningar, nej, agitationen har nått folk-

församlingarna i 18 europeiska stater, de Förenade Staternas kongress, 24 af Staternas lagstiftande församlingar, parlamenten i Victoria, i Canada och Filippinernas lagstiftande församlingar. På Island som Italien, i Japan som Sydafrika är rörelsen i gång och den, som menar att den ej kommer att nå sitt mål, är politiskt blind. Den åter, som med morgonrodnadens färger målar den kvinnliga rösträttens verkningar, borde minnas diktarordet att »drömmen har ensam morgonrodnans ljus».

Då antifeministiska män förutsäga att männen mindre skola älska mödrar, systrar, hustrur, döttrar, när dessa stå emot dem som politiska motståndare eller medtäflare, bli de säkert i många fall sannspådda. Politiken har ju redan skilt fäder från söner, bröder från bröder. Detta bevisar antingen att de personliga känslorna varit svagare än de politiska lidelserna eller att dessa senare förstört de egenskaper, som gjorde personligheten älskvärd. Men äro männen verkligen i stånd att älska och förbli kvinnorna äfven såsom politiska personligheter älskvärda, då torde ej heller männen upphöra att älska dem, äfven om de rösta på olika riksdagsmannakandidater! Dylika spådomar ha icke bekräftat sig på andra områden, från hvilka männen också sökt afskräcka kvinnorna genom liknande varningar. Ty kvinnan behåller sin makt öfver mannen, om hon behåller sitt kvinnliga, af ro, harmoni och godhet danade behag. Icke h v a d kvinnan talar om, icke h v a d hon verkar för, bestämmer mannens känslor och uppförande men h u r u hon gör det. En kvinna kan tjusa en man genom ett politiskt tal och jaga

honom på dörren genom sitt bordsprat. En fattig arbeterska kan ordlöst förmå samme man att erbjuda henne sin spårvagnsplats, som timmen efter blir grof mot en anspråksfull och oduglig kvinnlig arbetskamrat. Med ett ord: hvad en kvinna gör med sina rättigheter och hvad de göra af henne, detta ensamt bestämmer det mått af vördnad, tillgifvenhet, kärlek, som hon har att vänta af männen.

Att kvinnorna nu kommit ur sin jämnvikt kan ej nekas. Huru skulle de kunnat undgå det? Ej allenast ha de under sista halfseklet samman med männen genomgått naturalism och nyromantik, nykantianism och bibelkritisk kristendom, Bismarck och Bebel, Darwin och Spencer, Wagner och Nietzsche, Ibsen och Tolstoy, Hæckel och v. Hartmann och ännu mycket, mycket mera! Nej, de hafva själfva med svindlande fart blifvit kastade ur sin under sekler innehafda, familjeskyddade samhällsställning. Det är i närvarande stund själfklart att kvinnornas andliga rörlighet måste vara större än deras harmoni; att det oförarbetade kulturstoff de besitta är rikare än det de hunnit bearbeta; att deras lifserfarenheter äro betydligare än deras lefnadskonst. Nutidskvinnan måste tillsvidare te sig mindre enhetlig, mer osäker än männens kvinnoideal under tidigare tider tedde sig. Men varaktiga kulturframsteg kunna ej mätas genom jämförelser med diktens eller lifvets idealgestalter från äldre skeden. De måste mätas efter genomsnittet under en viss tid. Och genomsnittskvinnan i vår tid är, i ordets fulla betydelse, mer lefvande, mer anpassningsduglig, mer individuellt utvecklad, mer socialt gagnande än för femtio år sedan. Med rörelse-

friheten har samhällskänslan vuxit; med deltagandet i det allmänna kulturförloppet har innehållsrikedomen ökats; själslifvet är mer sammansatt och uttrycksmöjligheterna för detta nya själslif mångfaldigade.

Men som genomsnittsmannen, under motsvarande tid, icke genomgått en jämförlig utveckling, känner han sig främmande, desorienterad och till följd däraf afvisande mot en rörelse som — medelbart och omedelbart — ställer stora nya kraf på hans andliga anpassning, differentiering, utveckling. Männen ha hittills kunnat tvinga kvinnorna att tåla sina öfvergrepp och de förra sålunda blifvit beröfvade den uppfostran, hvarigenom tanken på handlingens följder inträder samtidigt med tanken på handlingen. Kvinnorörelsen har mellan könen rest en glasvägg, sådan som fanns i det akvarium, där man ville lära gäddan att också låta karpen lefva: hvar gång gäddan rusade på karpen, stötte nosen mot väggen tills hämningsmotivet slutligen blifvit så starkt, att glasväggen kunde borttagas och båda fridsamt röra sig bredvid hvarandra.

VII.

Kvinnorörelsens inverkan på äktenskapet.

Vissa feminister se orsaken till det faktum att kvinnorörelsen i fråga om familjerättens ombildning nått så ringa resultat, däri, att männen, som en gång danat rätten till sin fördel, alltjämt af egoism uppehålla orätten. Dessa feminister glömma att familjen är den sociala lifsform, inom hvilken traditionen har den starkaste makten. Den talar här med blodets röst; den verkar här i och genom våra djupaste instinkter, våra starkaste lifsbehof, våra innerligaste känslor, sådana alla dessa blifvit under de mångtusenåriga inflytanden, som utöfvats i och genom familjen. För att på detta område uppnå, ej pappersreformer men nydaningar med lifskraft — d. v. s. lagar och seder, som hafva sin rot i nya själstillstånd inom folket i dess helhet — behöfvas mer än att männen ge kvinnorna del i lagstiftningen! Otaliga enskilda människoöden måste genomlefvas, i nya former upprepas och slutligen ingå i allmänna medvetandet, innan en sådan själisk jordmån hunnit bildas. Mannen blef och förblef familjens öfverhufvud, emedan alla erfarenheter och alla sociala faktorer en gång gjodre denna anordning till den för far, mor och barn

mest lifsstegrande. Kvinnan kommer att, i sed som lag, kunna förverkliga sina nya idéer om kärlekslifvet, om modersrätten, i den mån, hon ej endast i tal och skrift men i lefvande lifvet kan visa, att dessa idéer i lifsstegrande verkan öfverträffa de nu rådande.

* *
*

Inom de germanska folken har emellertid redan familjelifvet under senaste halfseklet genomgått väsentliga omdaningar, medan den romanska världen alltjämt företer drag, som under 1800-talets första hälft voro vanliga äfven inom den germanska. T. ex. äktenskapens ordnande genom föräldrarna; skilsmässan ansedd som synd eller skam; samhörigheten mellan släktens samtliga medlemmar — i nöd som lust — orubblig. Sönernas till madonnadyrkan gränsande känsla för modern, liksom fädernas passion för sina småbarn, torde däremot städse ha varit mer framträdande hos romaner än germaner.

Hos de senare är det först och främst individualismens genombrott som på lagarnas, än mer på sedernas, allra mest på tänkesättens och känslornas område ändrat den enskildes ställning inom familjen. Medan denna ännu för femtio år sedan var en fast sluten enhet, där kvinnorna hade ringa betydelse, häfdar nu hustru som man, mor som far, dotter som son sin personlighet ej endast i n o m men m o t familjen. Hustrurna ha oftast hämtat argumenten för sin självhäfdelse från kvin-

norörelsen. Visserligen lyckades mången gift kvinna under seklernas lopp att inom sitt äktenskap finna uttryck för sina betydande allmänmänskliga eller kvinnliga egenskaper och sålunda äfven att förädla sitt äktenskap. Men den målmedvetna sträfvan att höja hustruns ställning började först genom kravet: att ingen kvinna på grund af sitt kön skulle kunna nekas någon mänsklig rätt vare sig inom eller utom äktenskapet.

Individualismen har redan gjort den personliga kärleken i stället för familjeintresset afgörande vid äktenskapets ingående; i sin personlighets som i sitt arbetes namn fordrar hustrun med allt större rätt full myndighet och laglig likställighet med mannen inom äktenskapet. Mot individualismen häfdar nu evolutionismen vissa inskränkningar i den personligt-erotiska friheten till äktenskap, men tillika — och då riktad mot den kristliga sexualetiken — vissa friheter till förmån för släktets högre utveckling. Här inverkar den nya lifsåskådning, genom hvilken jordelifvets alla växt- och lyckomöjligheter fått ett nytt värde.

Den högsta ståndpunkten inom det nutida könslifvet betecknas af den erotiska idealism, som — från och med La Nouvelle Heloïse — genom diktare och drömmare oaflåtligt blifvit stegrad, medan världsberömda kärlekspar visat möjligheten af denna underbara kärlek. Till dessa tidsandans finaste inflytanden på äktenskapets omdaning, kommo de medelbara verkningarna från kvinnorörelsen. Tack vare dennas — omedvetna som medvetna — verkan »tidsandan», tillerkänner nu mången genomsnittsman sin hustru den makt och myndighet

inom familjen, som lagen nekar henne. Ja, mången genomsnittsmänniska inom båda könen kräfver nu af sitt äktenskap värden, dem deras likar för femtio år sedan ej ens drömde om. Lägger man till dessa inverkningar de genomgripande, som genom samtidens nationalekonomiska förhållanden utöfvas på familjelifvet, då har man funnit några af de trådar, hvilka bilda inslaget i den oförändrade ränningen, ett inslag, som gör nutidens äktenskap till en brokig och orolig väfnad, hvars mönster visa urgamla orientaliska motiv bredvid sådana i nyaste »Jugendstil».

Här är af mesta vikt att påpeka den zig-zag-linje, som betecknar kvinnornas ömsevisa repulsion och attraktion till äktenskapet under kvinnorörelsens inverkan.

Först kom den lilla »mankvinne»-skaran med sitt äktenskaps- och manhat. Så kom den stora arbetshären, som för kvinnans människorättigheter förbisåg att inom dessa äfven måste finnas rum för den att såsom könsvarelse få fylla sin uppgift och ej endast rum för den att genom arbete bli »oberoende af äktenskapet». Så kom reaktionen mot denna ensidighet. Under detta skede betraktades kvinnans natur som en »tom kapsel», hvilken af mannen får sitt innehåll; ett »ropande blod», som i barnet har sitt svar; någon annan »kvinnofråga» fanns icke än den, om möjligheten att nå sin tillfredsställelse som könsvarelse. Den ena kvinnan ville finna denna i kärlek utan äktenskap; den andra i kärlek utan barn; den tredje genom barn utan äktenskap; den fjärde genom barn utan kärlek: »ett arbete och ett barn» blef lösen. Den femte ville mannen endast för barnets skull, den sjätte

barnet endast för mannens och den sjunde ville båda endast för sin egen!

Att det erotiska samlifvet kan äga ett andligt lifsvärde för tvänne, hvarandra utfyllande och utvecklande människosjälar, detta kallades »Ibsenianism». Och efter de ideala kraf, Ibsen påtvungit tidsmedvetandet, funno mångfaldiga män — och ej få kvinnor — en hvila efter sin andliga försträckning däri, att de af hvarandra intet annat fordrade än »sinnenas sunda lycka». Kvinnans »personlighet», »likställighet» och »människovärde» voro gamla leksaker, som kastades i skräpvrån.

Just nu pågår reaktionen mot denna reaktion. Nu betonas — som senare skall visas — lika ensidigt kvinnans »allmänmänsklighet» på instinktlifvets, hennes »samhälleliga arbetsplikt» på hemlifvets, hennes »personlighet» på familjens bekostnad.

Under alla dessa zig-zag-rörelser sökte djupare tänkande kvinnor framhålla den sanningen: att hvarken kvinnans allmänmänskliga eller hennes könsliga varelse får öfverutvecklas på den andras bekostnad; att fullmänsklighet hos intetdera könet kan vinnas därigenom att själslifvet uppsuger könslifvet, eller könslifvet nedtrycker själslifvet. Fullmänsklighet kan endast betyda, att båda momenten funnit sin utlösning och sin fulla harmoni i ett tredje, högre tillstånd. Den stora kärleken danar i och med vissa undantagsnaturer redan detta tillstånd. Men det, som ännu endast undantagsnaturer inom vår tid uppnå, kan genom kultur småningom uppnås af flertalet.

Den stora kärleken vill trohet. Ofta hyser endast ena — vanligen då kvinnan — den stora

känslan. Och då blir äfven den innerligaste hängifvenhet å hennes sida ej nog att bevara lifstidsgemenskapen. Att — som fordom skedde — dock bevara formen omkring den inre tomheten, strider mot nutidskvinnans erotiska samvete. Detta är den djupaste orsaken, hvarför nutidskvinnan — men äfven den utvecklade nutidsmannen — allt mer tvekar att ingå äktenskap. Båda veta, att lidelsen, som drar två väsen samman, ej är liktydig med sympatien, som sammansmälter dem, en sympati, som uppstår genom själarnes innersta öfverensstämmelse men som ej får vara så fullständig, att intet finnes kvar af det oförutsedda och hemlighetsfulla, som är ett så väsentligt moment i kärleken. »Hvad bevisar mig», frågar sig nutidskvinnan, »att en erotisk sympati är djupgående, äkta, naturbestämd, ödesafgörande?» Och hon frågar med fullt skäl. Äfven om tvänne älskande ålade sig de svåraste prof — t. ex. det att, sedan de veta att de med alla sinnen lyckliggöra hvarandra, i hvar sin vrå af rummet, fastbundna i hvar sin stol och med förbundna ögon, tillbringa tre timmar dagligen under tre månader — så skulle detta eldprof visserligen förekomma en del sympatitomma äktenskap. Men det skulle ingen säkerhet ge att de, som efter dessa kondenserade själsutbyten ingingos, hölle ut! Ty själar, som under ett skede äro outtömliga för hvarandra, kunna omvandlas ända till leda mot hvarandra. Nutidens unga kvinna är djupt medveten om, hvilket, för hvarje nytt par nytt, problem äktenskapet är. Hon vet huru omöjligt det är att förutse, hvilka inre svårigheter man möter, liksom

huruvida den goda viljan till anpassning skall lyckas öfvervinna dem. Hon vet, att äfven om lagen gjorde henne fullt likställig med mannen — ja, äfven om hon själf gör sig till detta genom att endast ingå ett »samvetsäktenskap» — så kvarstå dock alla de innerligaste, de djupaste problemen. Det är vissheten om allt detta, som i vår tid kommer somliga kvinnor att endast bli älskarinnor åt män, hvilka heller intet äktenskap önska, blott lyckliga stunder. Ännu många flera kvinnor stryka de erotiska lyckomöjligheterna ur sin lifsplan, emedan de ej erfarit eller ej kunnat förverkliga den ideala kärlek, de drömt sig. *

* Denna idealism har naturligtvis äfven sin del i att t. ex. 2/3 af de kvinnor, som genomgått colleges i Amerika, icke gifta sig och i klubblif finna sin ersättning för hemlifvet. Men här torde dock ofta andra motiv spela in, från och med viljan att helt ägna sig åt en för mänskligheten gagnande lifsgärning och till själstorr ungmö-egoism, med dess olust för bördor och bundenhet.

En skarpsinnig iakttagerska, som nyligen tillbragt ett halfår i Nordamerika, bekräftade hvad redan många män konstaterat: att de studerande liksom de yrkesarbetande unga amerikanskorna med verklig lidelse ägna sig åt vården af sin skönhet, åt sin toalett, sin flirt. Allt detta hör för dem till de »sköna konsterna» och äro såsom sådana själfändamål — medan den europeiska kvinnan ännu i regeln utöfvar dem i syfte att locka männen till äktenskap. Medan i Europa studiet eller arbetet ofta i yttre mening gör den europeiska kvinnan mindre kvinnlig — ehuru hennes själ alltjämt bevarar sin fulla kraft att älska — så är det i Amerika motsatt: kvinnans yttre företeelse är förtrollande kvinnlig men själen vibrerar ej längre för kärleken. Den sexuella sterilitet, som Maudsley för en fyrtio år sedan förutsade, då han talade om de »könlösa myrorna», denna är dels blifven verklighet, dels frivilligt vald. I Europa förekommer det ännu att en ung kvinna, som på grund af studier eller arbete, vikit undan för kärleken, plötsligt gripes af en oemotståndlig lidelse; i Amerika hör detta

Stundom är en personlig lifsgärning orsaken till nämnda beslut, en lifsgärning, för hvilken dessa kvinnor då lidit, försakat, stridt så mycket, att den blifvit dem lidelsefullt kär. Och de inse, att en hel försakelse af erotiken är lättare än en långpinande »kvartering», som ett medeltida dödsstraff kallades: fyrdelningen mellan kallet, mannen, hemmet, barnen. Resultaten visa ofta att celibatet verkligen är klokare än kompromissen. Det vanligaste, i Europa åtminstone, är ju att — då den ogiftas arbete icke haft någon personlig karaktär och då hemmet icke

---

till de stora sällsyntheterna. De studerande kvinnorna se ned på de mindre bildade männen, hvilka tidigare sluta studierna och inträda i yrkena. Den sympati, kvinnorna söka, finna de lättare hos sitt eget kön. De ogifta hafva socialt som sällskapligt samma ställning som de gifta och barn önska de sig icke. Om de dock slutligen gifta sig, så är det i regeln därför att mannen kan bjuda dem en mer lysande ställning än de själfva kunnat skaffa sig och mannen blir då betraktad och behandlad såsom penningautomat.

Min sageskvinna betonade äfven att de yngre, studerande eller arbetande kvinnorna i regeln verkade mer likformade, mindre originella, mindre betydande än de äldre kvinnorna, — särskildt kvinnosakskvinnorna — som ofta ej studerat men själfbildat sig och grånat inom äktenskapets och moderskapets uppgifter samt i socialt arbete. Den generation åter, som nu njuter frukten af den äldre generationens arbete, visar sig, trots utmärkta examina och framstående duglighet, såsom mindre kvinnlig, mindre mänsklig, mindre personlig.

Men äfven i Frankrike och annorstädes tala redan mödrar om huru klara, intelligenta, allmänt intresserade deras döttrar äro men tillika huru kritiska, huru fria från svärmeri och entusiasm. Det är ej det förhastade kärleksäktenskapet, många nu medelålders mödrar för sina döttrar befara, utan ett världsklokt giftermål utan kärlek.

behöfver hustruns arbetsförtjänst — den gifta kvinnan lämnar utomhusarbetet.

Häremot har emellertid nyssnämnda erotiska idealism börjat uppresa sig och sålunda har den kommit i konflikt med den konservativa riktningen inom feminismen, som vill likaställa hustrun med mannen, men i öfrigt strängt håller på det nuvarande äktenskapet såsom hustruns och barnens skydd.

Just denna skyddssynpunkt förkastas af den nya idealismen. För denna innebär »skyddet» innerst: att mannen köper kärlek och att kvinnan säljer den, hvilket tillsvidare anses »sedligt», medan det anses osedligt att mannen säljer och kvinnan köper kärlek. »Skydds»-förhållandet har medfört, att jungfruns »dygd» blir synonym med könslig oberördhet och hustruns med kroppslig trohet, medan på ynglingens och mannens »dygd» helt andra synpunkter anläggas.

Skyddsförhållandet har äfven medfört, att kvinnan icke öppet som mannen kunnat visa sin kärlek — utom när han varit den stolte, fattige, och hon den rika. Först när mannens underhållsplikt upphör, kommer kvinnan att fordra samma kyskhet och trohet af mannen som han af henne; hon kommer att, lika stolt och naturligt som han, visa sitt väsens blomning i stället för att som nu genom förställning stegra sin »begärlighet» inom »äktenskapshandeln». Så länge underhållet inom eller utom äktenskapet är priset för kvinnans »besittning», komma männen att anse kvinnan som »sin» och ju fogligare hon är, dess mer tillfredsställer hon hans äganderättsanspråk. Men först då, menar den nya kvinnan, skall mannen erfara hvad fullkomlig kvinnlig hängifvenhet är, när kvinnan

genom sitt arbete kan föra en människovärdig tillvaro; när ingen kvinna behöfver sälja men hvarje kvinna fritt kan skänka sin kärlek. Och, å andra sidan, när ingen man kan »besitta» kärlek utan mannen måste förbli älskvärd för att vara älskad, då skola kvinnorna erfara huru den manliga hängifvenheten kan stegras i fråga om innerlighet och finkänslighet.

Denna, nutidens renaste och varmaste erotiska idealism, är framtidens sedlighet. Men vägen till dess förverkligande är icke — som nu många kvinnor tro — att äfven mödrarna behålla sitt förvärfsarbete utan det är den väg, hvars riktning jag annorstädes angifvit. *

* Särskildt i de endast på tyska utgifna broschyrerna Ethik und Liebe samt Mutter und Kind. Mitt förslag är en faderskapsskatt till samhället som bidrag till barnens underhåll och en moderslön af samhället.

Detta har redan genom en serie anordningar — moderskapsförsäkran, mjölkdroppar, barnbespisning och -beklädnad m. m. — visat sin insikt att fadersunderhållet ej nog tillgodoser det nya släktet, liksom samhället med sina skyddsanordningar börjat ersätta modersvården. Men när barnet slutligen blir familjens omedvetna »öfverhufvud», måste modersyrket bli samfundets sak att löna. Äktenskapet kommer då att betyda tvänne fria och likaställda människors samlif på grund af kärlek och önskan till gemensamma barn. I lagen skall då modersrätt träda i stället för fadersrätt, men i lifvet kommer fadern alltjämt att äga allt det inflytande han, på grund af personliga egenskaper, kan uppnå och bevara, just så som hittills varit fallet med modern.

I och med en sådan anordning finnas inga »oäkta» barn mera; inga från sina späda barn ut till förvärfsarbetet hetsade mödrar; inga fäder, som med laglig hjälp kunna undandraga sig sin del af försörjningsplikten gent emot barnen — den plikt, som nu djuren bättre fylla än människan; inga mödrar, som för sitt

Här ha vi emellertid endast att göra med de nya själstillstånd, som uppstått inom nutidens äktenskap, vare sig hustrun behållit eller uppgifvit sitt arbete.

* *
*

Äfven den högt stående nutidsmannen, som med beundran och sympati omfattar hustruns mänskliga personlighet, söker dock alltjämt hos henne den »kvinnlighet», åt hvilken Goethe gifvit de klassiska uttrycken: det stilla och starka, fast sammanslutna, i sin egen fullhet harmoniskt hvilande, moderligt hulda kvinnoväsen, som är helt en natur, en »skön själ», med skådandets och skapandets gåfvor, men brukande dessa endast såsom hemdanerska. Det är denna skapande uppgift, den älskande nutidsmannen önskar trygga, när han alltjämt vill underhålla hustrun och ber henne lämna det yttre arbete, i hvilket han anar en fara för det innerliga samlif, båda drömma om. Den kvinna, som bredvid sin nya, självmedvetna individualitet och sin djupgående kultur behållit den »gammaldags» hängifvenheten, förstår vanligen denna

---

eget och sina barns underhåll nödgas stanna hos en brutal man; inga mödrar, som vid en skilsmässa kunna beröfvas sina barn, annat än på grund af egen ovärdighet. Med ett ord: samhället måste — på ett nytt och högre plan — återställa den ordning, som redan funnits på lägre kulturstadier, den ordning, som naturen själf danat: att moder och barn äro de innerligast förbundna, att de tillsammans bilda familjen, i hvilken fadern inträder genom moderns och sin egen fria vilja.

mannens vilja. Hon väljer — trots nämnda idealism — såsom han önskar i de fall, då hennes arbete icke varit mycket personligt. Men ju mer detta varit fallet, dess svårare är valet. I de fall, då skapandet har genialitetens styrka, torde nutidsmannen knappast ens uttala och — i hvad fall som helst — nutidskvinnan icke bevilja ofvannämnda önskan. Och emedan den geniala kvinnan vanligen är en fullmänniska, med starka erotiska lika väl som allmänmänskliga kraf, väljer hon ofta medelvägen. Hon söker i kärleken, i moderskapet nya uppenbarelser och inom hennes naturs hemlighetsfulla djup verkar det produktiva i den moderliga funktionen stegrande på den geniala skaparkraften. Sålunda ersättes hennes, genom moderskapet tidvis minskade, spännkraft liksom ock hennes samvetsoro stillas, då hon till andra nödgas anförtro mycket af barnens vård och fostran. Ty hon har ofta det medvetandet, att hon gifvit släktet rikare naturer än de flesta offervilligare mödrar gifva, och att hennes egen natur genom den dubbla skaparverksamheten nått en mognad och fullhet, som gör hennes personlighet betydelsefullare för man och barn än om hon för dem uppgifvit sitt kall. Dessa tankar kunna dock ej hindra de dagliga konflikterna mellan hennes kärlekskänslor och omöjligheten att, under tider af stark andlig alstring, ge uttryck åt desamma. Redan barnens närhet tar under sådana tider allt för stora summor af nervkraft. Och som allt skapande kräfver självviskhet — i mening af koncentration på de egna behofven i och för skapargärningen och försjunkande i denna, medan där-

emot alla kärleksomsorger kräfva vakenhet för de älskades behof — blir konflikten oafbruten och olösbar.

I öfvertygelsen om detta söka en del geniala kvinnor minska konflikten genom ett äktenskap utan barn. Sådana förhållanden uppstå ej sällan i vår tid sålunda, att en själfull man först i och genom en kvinnas verk gripits af hennes väsen. Mannen är då ofta den yngre eller den mindre utvecklade. Äktenskapet ger till en början båda en rik lycka. Men senare kommer en tid då makten i den geniala kvinnans personlighet blir mannen för stark; då han känner sig utsliten af alla de ömtåligheter och otåligheter, som göra luften omkring en skapande personlighet elektriskt sprakande. Han har fått nog af de idérika själsutbytena och trånar efter ett kvinnoväsen, som endast är frisk fullhet, solig ro, mjuk bildbarhet: ja, den nu försvunna »ingenuen» vore den kvinnliga typ, som allra mest skulle hänrycka honom. En annan gång är det hustrun, som tröttnar, när mannen ej längre följer med hennes utveckling eller tillför henne ingifvelser. Den geniala kvinnans som den geniala mannens erotiska lif företer oftast tvänne faser: under den ena ha de tilldragits af en sin motsats; under den andra af en sin själsfrände; under den ena hafva de sökt gemyt, innerlighet, natur; under den andra själ, lidelse, kultur. Ordningsföljden växlar med de olika fallen men fenomenet upprepar sig. Hvad båda omedvetet eller medvetet önska i och genom kärleken, är ej en annan individualitet att älska utan endast medel för sin egen inspiration. I samband härmed må i förbigående betonas, att många

af nutidens finast begåfvade och högst utvecklade kvinnliga personligheter intet producerat men blifvit hvad en fransman kallat »les grandes inspiratrices». Dessa ha icke, som medeltidsriddarens och diktarens »hjärtas dam» varit på afstånd dyrkade. Men de ha verkat på liknande sätt genom makten i sin rika personlighetsmeddelelse under förhållanden, som än haft karaktären af en amitié amoureuse, än af sympatifylld kärlek, hvilken ibland fört till äktenskap, oftare icke. Man behöfver endast nämna Richard Wagner för att genast se gestalterna af tvänne sådana kvinnor, af hvilka den ena, hon som blef hans andra hustru, i personlig storhet och verkan öfverträffat alla självständigt skapande kvinnor inom sin samtid. Men det har städse funnits mindre ovanliga väninnor eller hustrur, hvilka ägt betydelse såsom propagandister för en stor man och de ha fått denna betydelse genom sin specifikt kvinnliga gåfva att öfvertyga, att utbreda idéer, att modifiera åsikter o. s. v. Om framtiden — genom hustrurnas produktionsifver för egen del — förlorar detta kulturelement, vore det till stor skada.

Ett af kvinnorörelsens käraste argument har varit det att tvänne, inom samma yrke arbetande, makar äga de bästa förutsättningar att förstå hvarandra och således äfven att bli lyckliga. Och nog kunna dessa bäst föra yrkessamtal med hvarandra. Men detta är hvad en arbetande människa i hemmet minst behöfver; där söker hon hellre hvila från yrket eller åtminstone en alldeles omedelbar sympati med dess vedervärdigheter och fröjder. När nu den ena af de gifta yrkeskamraterna just behöfver denna sympati, är kanske

den andra upptagen eller allt för trött att orka med den lifliga medkänsla, som maken eller makan väntat. Eller den ena har haft besvikenheten, där den andra haft glädjen och då är en äkta sympati än svårare. Till dessa stämningskorsningar kommer den ofrivilliga täflan, som yrkeslikheten medför. Hustrun t. ex. erhåller patienter, mannen icke; han får loford för sin tafla, hennes blir nedgjord; hon kommer hem från teatern som segrande, han efter ett nederlag. Under arbetet stör ofta den enes kritik den andra; efter arbetet stör pressens kritik bådas harmoni. Kärleken vill sammansmälta dem till ett väsen, ytterverlden tvingar dem ständigt att känna sig såsom två. I början mena de att »intet kan komma mellan oss». Men ifall ej b å d a äga en lika sällsynt ömhet som sällsynt själsfinhet, flyger snart den ena isnålen efter den andra i luften mellan dem. Endast när hustrun, som så ofta i Frankrike, sätter in sin duglighet i mannens affär, hindrar det gemensamma intresset rivaliteten.

Vare sig att mannens och hustruns arbetsfält är detsamma eller icke, följer med hustruns yttre arbete städse den svårigheten, att hon sällan får goda ersätterskor för de husliga och moderliga uppgifterna. Och när mannen finner hemmet illa skött och barnen bråkiga, måste han själf tafatt råda bot eller söka sin trefnad utomhus. Men äfven då dessa stötestenar af andra kvinnliga händer undanröjas, återstå alltid de, att hustrun för sitt arbete af mannen måste kräfva liknande offer, som hans arbete i alla tider kräft af hustrun. Hon har ofta nödgats umbära alltför mycket af mannens

sällskap, af hans omsorger och ömhetsbevis, emedan han ej haft tid. Hvardera har nu försyn för den andras arbetsro och hänsyn till öfriga af arbetets stränga villkor. Men med detta goda följer att hvardera också återhåller sina kraf på sympati — liksom sin lust att ge den — när detta mottagande och gifvande skulle störa arbetet. Är detta för endera eller båda en verklig lidelse, då medför det äfven lidelsens blindhet för sådant, som ej rör arbetet, hvilket växelvis framkallar jubel eller kval. Hvardera maken oroar då den andra med sina lynnesskiftningar när hvardera behöfde omhuldas af den andre. Den ro och ömhet, ingendera hinner eller orkar skänka den andra, finner endera kanske — hos en tredje.

I de fall däremot, då ingenderas arbete är lidelsefullt absorberande eller då båda makarna äro mera förstånds- än känslomänniskor, kunna kamratäktenskapen slå väl ut. Hvardera har i den andra en förstående vän; samarbetet blir rikt och ingendera ger eller fordrar mer än den andra förmår motsvara. Hustruns bildning gör henne till en god organisator inom hemmet, som blir trefligt utan att arbetet lider. Då detta å ingendera sidan är öfveransträngande utan båda andligt fria kunna mötas i hemmet efter den måttliga arbetstidens slut — där båda ofta t. o. m. dela hemsysslorna — då blir hemlifvet gladt och arbetet där går lätt. Komma barn, då börjar äfven i dessa slags äktenskap hustruns lif över Ævne.

Men som naturen — i släktets intresse — ofta gör motsatser tilldragande för hvarandra, finner man

t. ex. en känslig och barnkär man förenad med en kvinna, för hvilken vetenskapen är lifvets stora värde, medan hon anser känslorna tillhöra ett lägre plan. Hon afvisar moderskapet som en djurisk funktion. I stället för den ömhet och de barn, mannen längtat efter, måste han nöja sig med att dela vetenskapskvinnans segrar och nederlag. Eller man ser en hustru, som drömt om ett innerligt samlif och som för detta offrat sitt arbete, men samlifvet strandar på mannens konstnärskoncentration och hustrun har en dubbel tomhet att bära: den efter arbetet och den efter lyckan. Så finner man fall, då hustrun behållit arbetet, emedan detta var ekonomiskt nödvändigt och hon ur sin unga krafts rikedom hoppats kunna lösa alla uppgifter. Hon har också kunnat det utom den ena: att under de oerhörda mödorna bevara sin skönhet, sin tjusningsmakt, sitt lynnes spänstighet. Kanske hör hon äfven till de allra högst stående bland de nya kvinnorna, de som äro så hela, så stolta, så stort tänkande om sig själfva, om mannen, om kärleken, att de äro ur stånd ens till en fullt berättigad behaglust; att de blindt lita på själsfrändskapens sammanhållande makt. Men så kommer kanske den dag, då dessa starka och, i allt annat, visa kvinnor icke hafva något annat att ge mannen än — friheten, mannen, hvars sinnen, hvars fantasi behöfver den tjusning, hustrun ej längre äger. I de fall däremot när mannens natur ej är af dem, för hvilka de dagliga hembehaglighetens silkestrådar dana det starka bandet utan tvärtom af den art, som behöfver förnyelser, då kan just hustruns tidvisa bortovaro för sitt arbetes skull länge bevara för-

hållandet friskt. D. v. s. under den förutsättningen att hon förstår hvad ofvannämnda kvinnor ej förstå: att gifva mycket men så att mannen städse längtar efter mera; att förbli väninna, ej endast vän; att kunna leka, ej endast tala allvar. Nutidens i så många ämnen examinerade hustru misstager sig ofta djupt i fråga om den art »själavård», mannen behöfver. Deras mormödrars enkla vishet var: att gifva mycket och fordra intet; att med mildhet och ödmjukhet städse underordna sig mannen, att aldrig häfda sig såsom en fri och självbestämmande personlighet bredvid honom. Nutidens, om kvinnorätt- och frihet heligt öfvertygade, hustrur lyckas bättre i att häfda sin personlighet än i att behaga mannen, och kvantiteten i deras kraf är ofta mer anmärkningsvärd än kvaliteten i deras gåfvor. Att många äktenskap dock gå väl visar att nutidsmannens anpassningsförmåga börjar bli lika stor som — forntidshustruns!

Fullkomligt misslyckas däremot äktenskapet, när hustrun till detta medför alla den nya kvinnans kraf men mannen alla sitt köns urgamla instinkter. Det som inom hvarje könsförhållande innerligast enar eller djupast söndrar, är och förblir hvarderas erotiska naturgrund. Olikheten i detta afseende mellan nutidens män och kvinnor skiljer dem allt djupare, och skilsmässan blir allt mer ödesdiger för såväl otaliga individuella kärlekspar i vår tid som för könens ställning till äktenskapet i det hela. Den erotiskt enhetliga kvinnan ser fientligt på dualismen i nutidsmannens erotiska naturgrund. Denna dualism visar sig — trots otaliga nyanser — på tre typiska sätt: det att i

oändlighet diskutera erotiken men hvarken med själ eller sinnen helt gripas af den; det att endast kunna älska med sinnena ej med själen och slutligen det att se ned på sinnena och vilja »den andliga kärleken». För nutidens fullmänskliga kvinnoväsen är såväl den talande tomheten, den djuriska driften och den asketiska andligheten frånstötande. Och dock kan det hända att förälskelsens röda dimma kommer ett sådant kvinnoväsen att dana sig en illusion af någon bland de ofvannämnda typerna. Oftast sker detta med den kraftige mannen, som intet anar af det andliga innehållet i det kvinnoväsen, hvars yttre uppenbarelse tjusat honom. Nutidskvinnans tragik liknar då den, Hebbel genom Judith uppenbarat: att könsvarelsen inom henne fängslades af den råa man, hvilken hennes mänskliga personlighet hatade som sin dödsfiende. Mannen å sin sida förbannar sitt misstag att ej ha valt en »gammaldags», vacker och vänlig kvinna, som punktligt dukat hans bord och villigt delat hans bädd; en kvinna, som ej »genom Ibsen fått griller i hufvudet», ej »genom feminismen blifvit ipratad några galenskaper».

* *
*

Till sådana galenskaper räkna dylika män — och många andra dessutom — det af kvinnorörelsen framförda kravet på den gifta kvinnans äganderätt liksom på en, åt den i hemmet arbetande hustrun tillerkänd, bestämd inkomst, medan hon af sin egendom eller »lön» bidrar till det gemensamma hushållet: ett till-

lägg, som städse glömmes af de antifeministiska författare, som ropa att »mannen blir slaf» när han »skall arbeta för det hela men hustrun behålla allt sitt»!

Nutidskvinnan, som före äktenskapet genom sitt arbete varit oberoende, afskyr ofta i den grad tanken på penningbegärandet — detta äfven i de lyckligaste äktenskap pinsamma moment — att denna afsky i somliga fall bestämt hustrun att behålla sitt eget arbete. Har hon däremot uppgifvit det, då gör henne medvetandet om sitt tidigare oberoende ofta så ömtålig, att hon såras af en än så hofsam protest i fråga om penningåtgången. Mer än en man har genom hustruns orimliga fordringar fått ångra att han bedt henne uppge sitt eget arbete. Å andra sidan finnes kvinnor, som fortsatt det egna arbetet och därigenom endast ökat odugligheten hos en odåga till man. I sådana fall hjälper det föga att lagen i flera land nu låter hustrun disponera sin arbetsinkomst. Löjligt är det oaktadt påståendet att »när mannen super upp hustruns pengar sker det med hennes vilja(!)» och »därför tjänar det till intet att ändra lagen!» Ty det gör en betydlig skillnad i mannens och hustruns inbördes ställning, om lagen ger honom r ä t t e n till detta eller om han med lock eller pock tar den. Men i detta som andra fall kan kvinnorörelsen självklart ej frigöra kvinnorna, så länge dessa af undermedvetna makter inom sig själfva drifvas till handlingar och offer, som stå i strid med deras medvetna personlighet. Det enda, kvinnorörelsen redan verkat och allt mer kan verka, är att mannens öfvergrepp upphöra att åtnjuta lagskydd.

Att — å andra sidan — den ogifta kvinnans personliga och ekonomiska självständighet danar hustrur, som i äktenskapet visa sig i hög grad egoistiska men som dock oaflåtligt gräla på mannens egoism, hustrur, som själfva visa mycket ringa offerlust och finkänslighet men ställa mycket stora kraf på hänsyn, detta är obestridligt. Dessa hustrur skulle nog också för femtio år sedan varit hvad man då kallade »rifjärn». Men den brist på älskvärdhet, som hos vissa kvinnor städse berott af födsel, har dessutom hos nutidskvinnan blifvit ohejdad vana under hennes ungmötids oberoende. Hennes fasta — och berättigade — beslut att ej vara sin man »underdånig», har haft till följd, först en väpnad fred, senare ett krig, under hvilket hustrurnas arbete är en af projektilerna. »Jag har mitt yrke; hvarför skall jag stanna här för att utnyttjas och utpinas?» frågar hon sig. Och när sådana frågor börja, plägar svaret sällan bli mer än ett.

En annan för vår tid typisk grupp bilda de många kvinnor, som intet val haft ifråga om sitt arbete, emedan detta varit af den art, att de — t. ex. genom förflyttning till en annan ort — måst uppge det. Oftare ha de inom hemmet funnit så tillräckligt med arbete, att all tanke på något därutöfver förfallit. Ty de, som mena att industrin nu gjort hustruns arbete i hemmet obehöfligt, känna *storstaden* allena, ja, egentligen endast storstadens *burgna* hem, där man har råd att köpa allt det, hustruns arbete ännu kan framställa billigare. Men på landet måste husmodern inom alla klasser vara arbetsledare och i alla icke rika landthem — liksom i otaliga halfburgna

eller fattiga stadshem — är husmoderns arbete ännu ofta oumbärligt. Och dessutom mer ekonomiskt än hennes utomhusförtjänst kunde vara, isynnerhet som den utvecklade nutidshustrun ofta är i stånd till en rationellare hemhushållning än äldre tiders.

Men medan äldre tiders husmoder ej visste af annat än hemarbete, har nutidens ofta såsom ogift och självförsörjande ägt en rörelsefrihet, en utvecklingsmöjlighet, som hon, när hon som gift öfverhopas af hemsysslor, ofta bittert saknar. Husmödrarnas arbete stegras ytterligare genom svårigheten att erhålla hustjänare — åtminstone dugliga sådana — liksom genom lyxanspråken. Följden af detta åter blir att gästfriheten i hemmen minskas, att man tolkar tidens lösen: »hemmets fönster vidöppna mot världen, frisk luft i hemmen, intet krypande in i kakelugnsvrån» sålunda, att värme och intimitet försvinna. Ja, den ansträngda husmodern påyrkar ofta själf att familjen t. ex. lämnar hemmet för någon rekreationsort under de årets högtider, som fordom blefvo barnens gladaste och ljusaste hem-minnen!

Till husmödrarnas öfveransträngning bidrar, att de flesta af nutidens bildade kvinnor ägna sig åt någon form af socialt arbete, ofta åt *flera*. Äfven när detta sker af ren altruism, hindrar motivet ej att altruismen stundom blir en sjukdom, af hvilken man dör likaväl som af andra sjukdomar. Denna slags död är lika omoralisk, som andra sätt att dö på grund af försummad hygien. Ingen har rätt att gå under af altruism, annat än då undergången är *villkoret* för att fylla uppgiften. Och i många fall är hustruns mångsyss-

lande sociala verksamhet, för hvilken hemmet nu ofta kommer till korta, icke en följd af altruism utan en yttring af den maktlust, som fordom utlöstes inom familjen. Eller också är den ett utslag af den hysteri, som kännetecknar nutiden. Under 1600-talet brändes hysteriska kvinnor som häxor; nu försvinna de i en verksamhet, som de kalla offervillig men som i själfva verket ger dem den omväxling, det offentlighetens rus, den lifseggelse, de behöfva!

Men äfven de sunda, allvarliga och samvetsgranna hustrurna drifvas af kvinnorörelsen och den sociala verksamheten att på sig hopa skenplikter, för hvilka de verkliga bli åsidosatta. Om man i stället för att hos hustrur och mödrar göra enquêter öfver allt hvad de hinna med, riktade frågorna till deras män och barn, skulle dessa — om de tordes vara ärliga — svara, att de betala priset för den altruistiska verksamheten!

Sedan hustrurnas förvärfsarbete utomhus, kvinnorörelsen och det sociala arbetet började, finner man sällan en alldeles frisk, lefnadsglad, harmonisk hustru och mor. Nutidshustruns stående klagan är att »aldrig ha tid». Det fåtal, som lefver ett arbetsbefriadt lyxlif — medan mannen febrilt arbetar för att skaffa den lyx, ingendera vill undvara, telefonerar bort en fjärdedel af dagen för att aftala de toalettangelägenheter, besök och nöjen, som upptaga den återstående delen. Och de andra, af hemarbete öfverhopade och mellan detta och förvärfsarbetet splittrade, huru skulle de finna tid!

Minst af allt den tid, som behöfves för de otaliga små ömhetsyttringar, som innerliggöra alla förhållanden mellan människor. En fransk mor, som var änka

och genom eget arbete försörjde sina barn, fick af den till yngling uppvuxne sonen den domen: »du har ju aldrig älskat oss!» För sent blef det henne sålunda klart, att »det fordras tid att älska»; att det icke är nog att äga ömheten — och, i stort sedt, handla genom den — nej, att den äfven måste uttryckas!

Fordom var det endast mannen och fadern, som saknade tid; hustrun och modern ägde den och kunde sålunda vidmakthålla värmen i hemmet. Men nu? Nu finnas visserligen kvinnor med så ringa fullkomningsträngtan att de anse sig ha fyllt sin fyrdubbla uppgift. I verkligheten ha de fyllt alla uppgifterna illa eller också tidvis undanskjutit någon för att mäkta med de andra. Ingen kvinna har någonsin samtidigt varit allt, en hustru kan vara för sin man, en mor för sina barn, en husmor för sitt hus, en arbeterska för sitt arbete! I den sistnämnda egenskapen stegras den gifta kvinnans svårighet ytterligare genom nutidens täflan, liksom därigenom, att, ju bättre en människa arbetar, dess mer arbete får hon; en fast och rimlig tidsfördelning mellan arbete och hem blir således ofta omöjlig.

Till alla dessa, genom sakförhållandena uppstående svårigheter, komma slutligen de enbart af »tidsandan» danade. En hustru t. ex. har beslutsamt lämnat sitt yrke, som hon ansåg ej kunna förenas med hemmet. Men hon får ändå ej ro. Hon jagas af »tidsandans» fordran, att en gift kvinna bör hinna med såväl hemmet som ett yttre personligt arbete; mannen — också bestämd af »tidsandan» — menar detsamma eller känner det plågsamt, att hustrun för hans skull offrar utöfningen

af en begåfning, han kanske dessutom är intresserad af; hos henne själf vaknar sålunda arbetslängtan. Så återupptar hon sitt yrke, och följden blir, att när hon energiskt bekämpat de fysiska och psykiska trötthetstillstånd, som följa med det vardande moderskapet, få hon och barnet umgälla detta. Eller hon lefver i oafbruten öfveransträngning, som slutligen når sin spets i nervösa tillstånd, af hvilka hela familjen, jämte hon själf, blir lidande. Hade hon i ro fått följa sin instinkt att fast rota sig i hemmets mark, att genom årsring efter årsring af kärleksarbete vidga och berika sitt väsen, då hade de för alla väsentliga värdena blifvit stegrade. Nu vilseledes hon af en tidsmening, som hämtar sin ensidighets styrka ur det enda sakförhållandet, att meningsdanaren beslutsamt — vänder ryggen till alla sakförhållanden!

Tack vare denna, af vissa feminister utbredda, tidsmening se vi allt större skaror af kvinnor, hvilka fylla sin »sociala arbetsplikt» såsom telegrafstolpar fylla sin, medan dessa kvinnor kunde fyllt den plikten såsom träden i en trädgård: växande, blommande, fruktbärande, fröjdbringande och fröjdefulla!

VIII.

Kvinnorörelsens inverkan på moderskapet.

Genom att stegra kvinnornas bildning och personliga ansvarskänsla har kvinnorörelsen medelbart, liksom äfven omedelbart, inverkat på äktenskapsålderns framflyttande, dels lagligt, dels i seden. De unga flickorna äro, sedan deras hjärnor ansträngas liksom gossarnas, icke längre så mycket före dessa i utveckling. Men då nutidens flickor sluta studierna, äro de i stället både fysiskt och psykiskt mer allsidigt utvecklade än deras mormödrar voro. De veta mycket mer om lifvets svårigheter och verkligheter, ej minst det sexuella lifvets. Detta vetande har ingifvit dem olust för att alltför tidigt åtaga sig moderskapets allvarstunga uppgift. De äga större sannings- och kulturbehof, mindre fallenhet för erotiska drömmerier än flickor af samma ålder i midten af förra seklet; deras arbetslust och samhällskänsla söka sig mål och de sätta in kraft på att nå dem. Och emedan — som ofvan är påpekadt — de båda könen nu för hvarandra hafva en mångsidigare tilldragning än den enbart erotiska, äro de unga ofta mer varsamma och långsamma i erotiska afgöranden. Vår tids högst stående unga flickor äro genomträngda af Nietzschetanken om

äktenskapet såsom tvänne väsens förenade vilja att dana ett nytt väsen, högre än de själfva. Men dessa ungmörs salighet är icke »att mannen vill»: de äro själfva vilja, framför allt äga de viljan att välja den för dem själfva som för barnen rätta fadern.

Är det sant, att den omedelbara, »blinda», erotiska attraktionen är den vid urvalet mest instinktsäkra, då blir ungdomens nutida kamratlif och den ökade klarsyn detta ger — liksom de unga kvinnornas växande erotiska idealism — icke obetingadt gagnande för det nya släktet. Frågan är alltjämt oafgjord. Här må endast betonas, att ungmön i vår tid, trots all förståndsutveckling, alltjämt gripes af den starka, själiskt-sinnliga kärlek, som kvinnorörelsen ofta behandlat som »quantité negligeable». Under inflytande af utvecklingsläran börja de unga kvinnorna inse, att deras värde som medlemmar af släktet till väsentlig del beror just på deras värde för fortplantningen af släktet; de känna alltmer sin plikt till en kroppslig kultur, som kan komma dem att bättre fylla denna funktion; de betrakta ej längre sin erotiska längtan såsom oren och ful utan såsom ren och skön. Det är ur detta själstillstånd, som — teoretiskt sedt — de många rörelserna för mödrarnas och barnens skydd uppvuxit. De äro nu den viktigaste »kvinnorörelsen», ehuru misskänd af den äldre kvinnorörelsen. För denna har det ännu ej blifvit klart att, då under de nuvarande äktenskapliga — liksom utomäktenskapliga — förhållandena, de urartade, råa, utlefvade hafva större möjligheter att fortplanta släktet än de unga, sunda, rensinnade och älskande, då blir det icke, ur släktets synpunkt, en synd, ifall dessa senare utanför äktenskapet bli för-

äldrar och det får således ej heller, ur samhällets synpunkt, förbli en skam. Alla kvinnliga rättigheter hafva ringa värde innan den ena är uppnådd: att en kvinna, som genom sitt utomäktenskapliga moderskap intet förlorat af personligt värde, nej, tvärtom vunnit, icke mister sitt sociala anseende.

Vår tid företer kvinnor, som blifvit typiska för tidens nydaningstendenser i detta afseende. Dessa kvinnor ha — ifall de verkligen genomfört den oerhörda uppgiften »ett barn och ett arbete» — dock egentligen lyckats, tack vare sin borgerligt »hederliga» natur, mot hvilken de i själfva verket handlat, drifna af en makt, starkare än deras medvetna personlighet.

Inom Europa torde ännu de flesta kvinnor före trettio år alltjämt drömma om moderskapet genom kärleksäktenskapet såsom lifvets högsta lycka.*

Men det oaktadt står fast, såsom medelbart och

---

* En enquête bland engelska kvinnor — som gaf det resultatet att, af cirka 7,000 svarande, $^2/_3$ ville förbli kvinnor och detta framför allt för att varda mödrar men $^1/_3$ ville vara män — anger antagligen den högsta siffra på kvinnor med obenägenhet för moderskapet, som en dylik europeisk enquête skulle gifva.

Men äfven de kvinnor, som önska gifta sig och bli mödrar, känna trycket af den genom kvinnorörelsens zeloter danade tidsmening, som fått sitt slående uttryck i följande samtal mellan tvänne forna studiekamrater om en tredje: »Hvad gör A. nu?» »Ingenting — hon är gift och har barn».

Den gamla folksägnen om flickan, som trampade på brödet, hon bar till sin mor, emedan hon ville komma fram torrskodd, kan tjäna som sinnebild för mången nutida kvinnlig »Streber»: lifvets stora, sunda värden offras för de mål, fåfängan satt sig.

omedelbart resultat af kvinnorörelsen, att man finner en stigande olust hos kvinnorna för moderskapet, en olust, som beröfvar släktet många ypperliga mödrar, medan samtidigt kvinnornas yrkesarbete inom alla klasser ökar kvinnornas ofruktbarhet eller gör dem ur stånd till den för barnen viktiga amningen.

Att nutidskvinnan genom sitt individuella öde eller sitt fria val ofta förblir ogift, är i och för sig ingen fara. Detta faktum sammanhänger — som jag ofvan betonat — med en mängd kulturella och materiella förhållanden, som komma att omvandlas, och därmed torde kvinnans äktenskapsvilja åter stiga. Den verkliga faran har inträdt först sedan kvinnor stärka tendensen till äktenskapslöshet genom den a-maternella teorien, som nu förvirrar de kvinnliga hjärnorna och förvillar de kvinnliga instinkterna.

Kvinnorörelsen sjunker — i och med sitt inflytande på moderskapet — till lägsta punkten på skalan af den här brukade värdemätaren: rörelsens inverkan på individernas och släktets lifsstegring. Visserligen står man i vår tid inför den dubbla gåtan, att det ej endast är kvinnor, kvinnor

... with breasts made right to suckle babes...

hvilka kringföra nyssnämnda teori, nej, att män finnas — enhvar af dem en moders son — hvilka äfven utbreda densamma.

I stort sedt är det emellertid just till följd af denna teori, som männens djupaste fientlighet mot feminismen håller på att utveckla sig. Till detta bidrager att utvecklingstanken nu börjar gå männen i blodet. Såsom

fordom mannen önskade sig arftagare till gods och namn, önskar han sig nu arftagare till sitt väsen; han vill sitt eviga lif, detta, som är visst endast genom föräldraskapet, i och med hvilket den enskilda människan, som blifvit fader eller moder, med kropp och själ fortlefver ej endast i sina barn men i den sista af sina efterkommande. Denna förvissning har ånyo gjort släktdriften helig såsom den var det för hedningen. Denna nya vördnad för uppgiften som släktvarelser leder nu unga män att bevara sin könsliga sundhet och styrka genom en askes, som är den fullkomliga motsatsen till den af kristendomen framkallade, hvars motiv var fruktan för släktdriften såsom oren och till synd förledande. Det innersta målet för de unga männens skaparvilja är nu släktets uppåtstigande utveckling. Kärleken blir för dem det tillstånd, hvarigenom de fullkomligast kunna utlösa sin religiösa visshet att vara delar af alltet, sin religiösa längtan till harmoni med lifvets skaparvilja, med det oändliga. Öfverallt är det nu män, som ifrigast arbeta för rasförädlingen — eugenics, som denna sträfvan kallas i England; män, som söka finna medel till mödrarnas och barnens skydd — »puericulture», som denna sträfvan kallas i Frankrike. Det är män, som skrifva ypperliga arbeten om barnets psykologi, om den sexuella upplysningen; män, som i konsten, i dikten gifva uttryck åt den nya vördnaden för generationens helighet, för moderskapet, för barnet. Det finaste, som skrifvits om barnet såsom kulturmakt är skrifvet af en amerikanare. Måleriet äger nu nya andaktsbilder af modern med sitt barn, framför allt de af en fransman och en italienare

danade; den skönaste uppenbarelse af ynglingens nya kärleksvilja är gifven af en tysk;* liksom en tysk — Nietzsche — ägt den djupaste synen på föräldraskapet och uppfostran såsom de medel, hvarigenom släktet öfver bryggan — nutidsmänniskan — skall skrida fram till öfvermänniskan.

Det är endast om man behåller allt detta i tankarna, man fattar hvad dessa nya män skola känna, då de nu möta de nya kvinnor, som ej »vilja vara slafvar under släktets fortplantningsdrift»; som i moderskapet se en »tidsförlust för arbetet»; »ett angrepp på sin skönhet»; ett hinder för den förfinade lifsförelse, som visserligen nedsätter kvinnans värde såsom generationsväsen men höjer henne till den utsökt fulländade kulturprodukten »världsdamen»; ett hinder äfven för kvinnan som skaparinna af andra objektiva kulturvärden. När en man med fadersvilja finner sig förenad med en sådan kvinna, känner han sig nu i äktenskapet »prostituerad», alldeles så som otaliga hustrur känt sig, då de endast varit medel för mannens lust.**

Mot männens här antydda nya lifssyn resa sig de

---

* Bret Harte: The Luck of Roaring Camp; E. Carrière och Segantini; Max Kruse: Liebesgruppe.

** Mannens och hustruns släktförbättringsvilja enas däremot ofta däri, att icke kvantiteten men kvaliteten af de barn, de ge släktet, är det betydelsefulla; att en jord med färre men fullkomligare människor är ett högre kulturideal, än den ur folktäflans synpunkt alltjämt uppehållna principen, att, om endast landets invånare äro många, må de gärna vara fuskverk ur artens synpunkt.

a-maternella kvinnorna med följande, nutidskvinnans känslor och vilja starkt påverkande tankegång:*

Kulturen ger nu kvinnan nya uppgifter, betydelsefullare än de blott naturliga. Ju mer det individuella lifvet stiger i värde, sjunker intresset för släktuppgiften och därmed också kvinnans värde *såsom kvinna* inom kultursamhället, där hon genom moderskapet blifvit ett väsen af andra ordningen. Det visar bristen på idealism, att man klandrar nutidskvinnornas böjelse att försaka moderskapet för andliga intressen. Medan modern koncentrerar sig endast på de egna, kan den, som försakar moderskapet, vidga sitt väsen till att omfatta flera. Som moder är kvinnan endast naturväsen. Men personligheten, med dess mångfald af känslor och sträfvanden, kräfver en själfständig verksamhet bredvid moderskapet.

Att helt sätta in hela sin personlighet på barnens uppfostran är en dubbel villfarelse. Ty först och främst äro flertalet mödrar *dåliga uppfost-*

* Den a-maternella tankegången är med stor talang framställd i några till vårt språk öfversatta arbeten af Charlotte Perkins (Gilman) Stetson och Rosa Mayreder. Det af mig gjorda ordet a-maternell brukas om den nedan anförda *teorien*, medan ordet icke-moderlig däremot betecknar det *själstillstånd*, som är motsatsen till moderlighet. Den maternella teorien åter är den, att kvinnans lif lefves mest intensivt och mest extensivt, mest individuellt och mest socialt, för egen del mest frigjordt och för andras del mest fruktbart, mest egoistiskt och mest altruistiskt, mest tagande och mest gifvande i och med *modersfunktionens fysiska som psykiska utöfning, på grund af den medvetna viljan att genom denna utöfning stegra såväl släktets som sitt eget lif.*

rare och gagna barnen mer, genom att anförtro dem åt födda uppfostrare; för det andra uppfostra de begåfvade barnen bäst sig själfva och böra lämnas i ro för alla uppfostringskonster; genomsnittet, som är mer mottagligt för uppfostran, har i regeln också endast genomsnittsföräldrar, som gagna barnen mest genom att lämna dem i ypperliga fostrares vård; de barn, som stå under genomsnittet, kunna äfven bäst skötas af sakförståndiga. Således återstår för modern, efter de första årens vård och »dressyr», icke någon egentlig uppgift såsom uppfostrare, åtminstone ingen, i hvilken hon verkligen kan inlägga sin personlighet. Att intala henne möjligheten af en rikare modersuppgift är att invagga henne i en villa, af hvilken hon får lida. En kvinna, som på annat sätt kan bruka sin personlighet, bör därför ej hängifva denna åt barnens uppfostran.

De a-maternella förneka att moderligheten är kvinnlighetens kännetecken; de finna detta kännetecken i — formen; i kvinnans sätt och fysiska företeelse, m. a. o. i de yttre kännetecknen för den inre bestämning, de förneka såsom den för kvinnligheten typiska! »Kvinnligheten» blir sålunda reducerad till en »estetisk princip», medan kvinnans andliga egenskaper anses »allmänmänskliga»; kvinnokönet får full rätt att emancipera sig från konsekvensen af den villoläran, att moderligheten skulle vara det etiskt normativa för kvinnlighetens »väsen». Den psykiska konstitutionens ändamålsenlighet för kvinnans uppgift såsom moder blir underkänd såsom bevis för att moderligheten är kvinnlighe-

tens kännetecken. Ty denna konstitution blir ju på högre stadier af differentiering mindre framträdande. Dess ändamålsenlighet var således ett anpassningsfenomen och ändrar sig med lifsbetingelserna. Sålunda får man ej bruka denna konstitution som anledning att inskränka kvinnans personliga kraftutöfning. Moderligheten är ingen social instinkt. Huru kan moderligheten, som vi ha gemensam med djur och vildar, anses högre än t. ex. rättvisa, sanning och andra småningom vunna andliga värden, dem kvinnan genom sin personliga verksamhet kan främja? Ju högre lifsformer kvinnan når, dess mindre blir hennes personlighet bestämd genom moderligheten. Hvarför skulle då k v i n n o r n a bringa hemlifvet offret af sin personlighet, medan ingen kräfver detta af m ä n n e n? Hvarför ej låta kvinnan som mannen i äktenskapet tillfredsställa sina kraf som könsvarelse och för öfrigt fullfölja sitt yrke, sin andliga utveckling, sina samhällsvärf? Hvarför döma kvinnan att förbli halfmänniska, d. v. s. med obrukad hjärna, endast emedan vissa hennes instinkter draga henne till mannen, medan han icke nödgas undertrycka sin personlighet, därför att han på samma sätt dragés till kvinnan? Det är den gamla vidskepelsen om hemlifvet som »kvinnans sfär», hvilken alltjämt förvillar begreppen. Genom familjelifvets nuvarande form är kvinnan »oversexed». Hennes, likaväl som mannens och barnens, högre utveckling kommer att främjas, när hustrun bevarar sitt oberoende genom förvärfsarbete; när hushållningen blir kooperativ; när barnuppfostran sker utom hemmet, inom hvilket modersömheten nu förvekligar bar-

nen och fostrar dem i familjeegoistiska, ej i sociala känslor. Sålunda lösas de svårigheter, dem kvinnans utomhusarbete nu medför; jämvikt inträder mellan hennes intellektuella och affektiva, hennes sociala och sexuella väsen; hennes värde kommer att, som mannens, mätas efter hennes mänskliga personlighet, ej efter hennes i familjen verksamma kvinnlighet, för hvars utöfning hon nu nödgas abdikera sin mänskliga personlighet.

Så lyder i korthet de a-maternellas teori.

* *
*

Det är redan påpekadt, att kvinnorörelsen i sin början endast kunde vinna sin styrka genom att med all kraft tränga undan fördomen, att kvinnan var ur stånd till samma slag af verksamhet som mannen. Men kvinnorörelsen i det hela har redan länge betonat, att kvinnan ej blott för sig själf, nej, just för sin verksamhet som husmor och hustru behöfver rätten till full kraftutveckling, till likställighet med mannen inom familj och samhälle. Ur det ofvan skisserade programmet talar däremot alltjämt den ensidighet, som för en generation tillbaka betecknade hela kvinnorörelsen: att lika rättigheter för könen måste innebära lika funktioner; att utvecklingen af kvinnans krafter måste medföra, att de äfven brukas på samma område som mannens; att m. a. o. könens likställighet, könens likavärde måste betyda likhet. Medan den måttfulla feminismen börjar inse, att när man och hustru

täfla på samma område, gagnar denna täflan hvarken kvinnan själf, mannen eller barnen,* så eggar alltjämt den fanatiska feminismen till den skarpast möjliga täflan. Och sedan denna en gång är fastslagen såsom för kvinnans personlighet och samhället värdefull, då är det självklart att kvinnan — med hela energien i den angripnas självförsvar — värjer sig mot att hon skall påtaga sig alla de moderskapets plikter, genom hvilka hon måste komma till korta i denna täflan.

Att lagen ej bör sätta någon gräns för kvinnans yrkesutöfning — utom där hälsofaran för henne själf och det kommande släktet är bevisad — detta är ur individualismens synpunkt självklart. Kvinnan måste för sin egen som samhällets skull äga det fria arbetsvalet, ty lifvet och naturen äga otaliga, oförutsedda möjligheter. Dessutom händer det lika väl, att en kvinna kan ge släktet ypperliga barn men känna sig ur stånd att uppfostra dem, som att två makar kunna få ypperliga barn och dock ej utstå att lefva samman. I ingendera fallet har lagen eller seden någon rätt att fordra orimliga offer af mor eller far.

Men den rätt, lagen ej bör äga, den rätten tar sig naturen. Allra först genom det enkla faktum, att ingen samtidigt kan vara på två ställen och ingen samtidigt med full energi fullfölja två olika själsverksamheter. Man kan ej ens räkna till hundra och, vid ett gifvet tal, utföra ett enkelt handgrepp utan att räk-

* Man kan t. o. m. påstå, att när mannen inträngер på kvinnans område — t. ex. i kok-konsten eller toalett-konsten — är det oftast han, som gör de nya uppfinningarna och hemför de stora framgångarna!

nandet något fördröjes. Och ehuru ingen nekar någon rätten att samtidigt lösa en matematisk uppgift och följa ett musikstycke, står det fast, att det effektiva i hvardera själsverksamheten därvid minskas. Dessa de allra enklaste iakttagelser kunna fortsättas upp till de mest sammansatta. När iakttagelsen kommer in på hemlifvets område, så skall hvarje hustru och mor, som verkligen vill utföra opartiska själfiakttagelser, komma att bekräfta svårigheten att arbeta med en delad själ. När en mor utför sitt skapande arbete i hemmet och sålunda kan skjuta undan detta — t. ex. för att stanna vid barnets sjukbädd eller för att vidtaga de anordningar, som dana hemtrefnaden eller för att hjälpa mannen — då känner hon att hennes bok eller tafla därvid kommer till korta; att den verksamhet, som innerligare förbinder henne med hemmet, tidvis löser innerligheten i hennes förhållande till verket. Man kan om dagen ha ett torrt förvärfsarbete, om natten utföra sin själs verk. Men man kan ej låta sin själ utstråla i en riktning och hafva dess energi kvar för en annan. Ett verk behöfver ensamhet. Och denna är redan i yttre mening svår under gemensamhet; i inre mening fordrar den ett afståndstagande, som för en älskande själ ständigt innebär en slitning. Därför fylles också kvinnolitteraturen sedan några tiotal år af böcker om den stora konflikten i nutidskvinnans lif: den mellan kallet och föräldrarna, mellan kallet och mannen, mellan kallet och barnet. Visserligen har familjen ofta varit en tortyrkammare för individualiteten, genom lagar och seder dem framtiden kommer att betrakta såsom vi nu sträckbänk och

tumskrufvar. Men naturen är hårdare än både lagar och seder, när den ställer oss inför val, vid hvilka, huru de än utfalla, ett stycke slites ur vårt hjärta.

Det är numera icke seden och sällan mannen, som kräfver »offret af kvinnans personlighet». Offret — när ett endels sådant sker — kräfves af den begränsningens lag, som råder öfver oss alla.

Den skapande eller annars utåt verkande mannen måste ofta döma den affektiva sidan af sin personlighet till half utveckling; han måste för sitt arbete försaka många, för denna del af sitt väsen viktiga, hemvärden. Om än kortare arbetstider delvis kunna minska detta kulturella offerväsen, den inre konflikten blir därmed icke häfd.

Äfven om nu mannen — i känslan af hustruns genialare begåfning — åtager sig en del hemplikter, särskildt ifråga om barnen, kvarstår dock för kvinnan den inre konflikten. Och allra minst blir konflikten löst genom de a-maternellas teori: att det personliga skall ställas öfver instinktlifvet. Ty, som ofvan är betonadt, valet står ej mellan det personliga lifvet och instinktlifvet, utan mellan den intellektuella och affektiva sidan af kvinnans personlighet. I detta val är lösningen icke funnen af de a-maternella, som vilja — under nyssnämnda anordningar — ena ett yttre arbete med äktenskap och moderskap. De kvinnor, som förbli ogifta eller som uppge det förvärfsarbete, de ej i hemmen kunna utföra, hafva ej heller löst konflikten, men åtminstone minskat dess svårigheter.

Det grundfalska i de a-maternellas problemställning är, att de beteckna moderligheten som en primi-

tiv, en icke social instinkt men kvinnans »personliga» verksamhet som uttryck af hennes sociala instinkter. Ty alla sociala instinkter ha genom kulturen blifvit utvecklade ur primitiva instinkter! Hela kulturutvecklingen ligger mellan australnegrinnans könsdrift och erotiken i E. B. Brownings sonetter. Och när den a-maternella påstår, att moderligheten, som vi »ha gemensam med djur och vildar», ej kan vara ett uttryck af personligheten, då har argumentet samma halt som det skulle äga, ifall man frånkände Sixtinska kapellet egenskapen att vara ett uttryck af personlighet — eftersom både djur och vildar visa dekorativ drift!

Modersinstinktens utveckling till moderlighet är ett af kulturförloppets stora förvärf, en utveckling, hvarunder moderns funktioner blifvit alltmer sammansatta och differentierade. Redan hos de högre djuren är moderskapet mycket mer än framfödandet: djurhonan ej endast går i döden för ungarna, hon ger dem äfven en fostran, som stundom visar omdömesförmåga. Kattan t. ex., som förgäfves sökt hålla ungen från vattnet och slutligen själf knuffade honom i, sedan drog upp honom och fullt nådde den önskade följden af sin pedagogik, hade nog icke — som nutidens mödrar — läst Spencer, men öfverträffade många af dessa! Redan de första moderliga funktionerna, amningen och vården, innebära en kultur af moderns eget själslif, icke endast genom en tillväxt i ömhet utan äfven i iakttagelse, urskiljning, omdöme, självbehärskning; en kvinna vinner ofta mer för sin karaktärsutveckling under en månads barnavård än under

år af yttre arbete. Moderskärleken och den motsvarighet, denna väcker hos barnet, utöfvar ej endast den första djupa inverkan på de enskildas känslolif; nej, den är den första formen för den ömsesidiga hjälpens lag, den är altruismens rot, den är hjärtbladet till ett nu vidtgrenadt träd af »sociala instinkter»! Om kvinnan redan i och med den kroppsliga modersfunktionen gör en stor social insats, växer denna till det omätbara, när man tar den själiska med i räkningen. Och om än faderskapet i viss mån äfven hos mannen utvecklat ömhet, vaksamhet, tålamod, så är den oerhörda öfvervikten af kvinnans fysiska del i föräldraskapet redan nog för att under tidernas lopp dana det ännu i dag bestående, innerligare sambandet mellan modern och barnet, liksom skillnaden mellan människan-kvinnan och människan-mannen. Moderskapets fysiska funktioner voro grundorsaken till den tidigaste arbetsdelningen. Och denna — hvars mål för båda könen, näst självuppehållelsen, var afkommans skydd — stegrade de egenskaper, dem hvardera för sina särskilda funktioner brukade. Latenta finnas alla mänskliga egenskaper hos båda könen. Men de kommo genom urvalet att hos hvardera könet framträda i skilda proportioner: hos kvinnan blef det omhuldande, ordnande, lifsbevarande, inåtvända ömsinnet, hos mannen blefvo mod, dådlust, viljestyrka, tankekraft, den sig naturen och lifvet bemäktigande verksamheten, grunddragen. Faderlighet blef sålunda psykologiskt som fysiologiskt något annat än moderlighet. Och om än kulturen allt mer utplånar den skarpa gränslinjen, så att det blir allt mindre möj-

ligt att generalisera öfver »kvinnan» och »mannen», allt mer nödvändigt att för hvar enskild kvinna »kvinnofrågan» löses individuellt — ur släktets synpunkt måste dock arbetsdelningen i det stora hela förblifva den hittills varande, ifall mänskligheten utveckling till högre former skall fortgå. För detta kulturens högsta mål kräfves att kvinnan på ett allt fullkomligare sätt fullföljer sin hittillsvarande högsta uppgift: att föda och fostra det nya släktet.

När de a-maternella påstå, att moderligheten ej kan vara för mer än t. ex. rättvisa och sanning, då är detta en antites, som kunde komma en att spotta blod af raseri: hvem skall utöfva rättvisa och sanning ifall ej nya människor födas? Huru skola rättvisa och sanning tillväxa inom mänskligheten, ifall ej redan barnen fostras till mer rättskänsla och sanningskärlek? Redan för att väl fylla denna ena uppfostringsuppgift behöfva nutidens mödrar hela sin allmänmänskliga kultur! Men äfven om ej så vore, att moderskapet kräfde insatser af kvinnans personlighet; äfven om moderligheten förblefve endast »primitiv instinkt», så vore denna instinkt hos de kvinnor, som bevarat den, värdefullare för släktet än de kvinnors allmänmänskliga kraftutöfning, som mist den instinkten. Ingen kvinnas individuella eller sociala verksamhet skulle kunna ersätta utdöendet af den »instinkt», hvilken kom hundratals mödrar i Messina att af sina kroppar dana en sköld för sina barn; den »instinkt», hvilken nyligen kom en mor — som före sitt barns födelse fick veta att hennes eget lif var priset för barnets räddning — att utbrista:

»jag har lefvat, men mitt barns lif tillhör nu släktet, rädda barnet!» Så dog modern utan att ens ha sett det härliga barn, för hvilket hon gaf lifvet. I de »personligt-mänskliga» kvinnornas värld kommer man däremot att, efter en ny Messina-katastrof, finna mödrarna med sina manuskript och taflor i famnen. Och inför ett val som det ofvannämnda, kommer modern att svara: »låt barnet dö; jag vill lefva mitt personliga lif till slut.»

Den a-maternella typen torde tillsvidare bli bestående. Det finnes verkligen i vår tid många kvinnor, som med tigande ögon kunna gå förbi ett älskligt barn; ja, äfven mödrar, som ej erfara den kyska sinnlighet, det visa vanvett, den berusade salighet, ett sådant barn väcker hos hvarje moderlig kvinna; mödrar, som ej ana hvilket spännande studium en barnasjäl kan erbjuda. Jean Paul, som sökte väcka sin tids sofvande mödrar med det ordet, att en kvinna, som har tråkigt, när hon har barn, är en föraktlig varelse, han skulle nu finna en mängd mödrar, som endast ha tråkigt, när de ha sina barn omkring sig!

Dessa cerebrala, a-maternella böra självfklart tillerkännas friheten att finna hemlifvet, med dess begränsade men intensiva maktutöfning, fattigt bredvid den maktkänsla, de såsom offentliga personligheter, såsom fulländade världsdamer, såsom skapande talanger njuta. Men hvad de icke hafva rätt till, detta är att till sin fördel förfalska lifsvärdena sålunda, att de själfva skulle uttrycka den högre lifsformen — den mänskligt personliga — bredvid hvil-

ken den »kvinnligt-instinktiva» innebär en lägre kulturgrad, en fattigare lifsform.

Kvinnor, som åstadkommit böcker och bildverk, hvilka i varaktigt värde kunna jämföras med konfetti i karnevalen, dessa skulle ha bevisat sig såsom mänskliga individualiteter, medan modern, som satt in oändliga summor af klara tankar, af rika insikter, af varma känslor, af stark vilja för att fostra en härlig barnaskara, hon skulle därjämte behöfva en offentlig gärning för att dokumentera sig som mänsklig individualitet? Det hjärnarbete, en kvinna brukar i en speditionsaffär eller bolagsstyrelse, skulle vittna om hennes mänskliga individualitet men ej det hjärnarbete, ett stort, väl skött hushåll innebär? Den kvinnliga läkaren, som förlossar en mor, uttrycker sin »personlighet», men modern själf har ingen »personlighet» satt in i de känslor, med hvilka hon burit barnet, de drömmar, med hvilka hon invigt det, de idéer, enligt hvilka hon sedan fostrar det? Flickan, som tagit en examen, har häfdat sin »personlighet», men hennes mormor, som nu sitter full af godhet och vishet, vunna under ett lif ägnadt åt hemuppgifter — ett lif under hvilket ensidigheten i uppgifter icke hindrat att hennes kulturella intressen varit mångsidiga, hennes medkänsla för mänskligheten allomfattande — hon skulle icke vara en personlighet?!

När männen mot kvinnans rättigheter invända, att de i det offentliga lifvet skola förlora sin kvinnlighet, svara feministerna att kvinnligheten — särskildt moderligheten — är allt för fast grundad i naturen för att denna fara skulle finnas. Intet har emellertid under kvinnorörelsens skede blifvit klarare,

än att moderligheten icke är en outrotlig instinkt. Lika väl som vår tid företer allt fler sterila eller till amning oförmögna kvinnor, företer den allt fler psykiskt a-maternella. Man kan lämna åsido de fall, där i hem eller barnhem barnen torteras, ty där spela ofta sexuell perversitet och religiös fanatism en rol; man kan också lämna åsido de millioner mödrar, som fördrifva sina foster, ty de fattiga bestämmas därvid mest af nöden, de rika mest af njutningslusten. Det blir dock tillräckligt många kvinnor kvar, hos hvilka modersinstinkten vissnat bort genom en tankegång som den ofvan framförda. Vår tid lämnar mångfaldiga bevis för det faktum, att modersinstinkten lätt kan försvagas, ja, kan vara helt försvunnen, ehuru den erotiska driften fortlefver; att moderligheten sålunda ej är en naturinstinkt allena utan en produkt, icke af årtusenden af barnafödande men af barnafostran; att den inom hvarje nytt släktled måste stärkas genom och under den omvårdnad, mödrarna ge barnen. Ja, en kvinna lär sig älska det främmande barn, hon vårdar, som ett eget; en far, som omhuldar sitt späda barn, gripes af »moderlig» ömhet för detsamma, liksom äfven äldre systrar och bröder för de små syskon de sköta. Men medan de a-maternella af fakta som de nyssnämnda draga den slutsatsen: att moderligheten således icke får brukas som kriterium på kvinnligheten, tvingar sig en helt annan slutsats fram hos enhvar, som i släktets och individens samfällda lifsstegring söker kriteriet för kvinnorörelsens lifsstegrande verkan: den att de a-maternellas själstillstånd ej allenast be-

kräftar mannens värsta farhågor ifråga om kvinnorörelsens följder, nej, att det innebär den värsta fara för kvinnorörelsen själf. Ty de a-maternella komma att frammana en kraftig reaktion från männens sida, ifall de icke i tid mötas af en sådan från kvinnorna själfva.

Denna senare reaktion borde tillika innebära en uppresning mot det produktionssätt, som utsuger mödrarnas och barnens kraft. Ty industrialismens invändning, att »den ej kan bestå utan kvinnorna», faller till marken inför det faktum, att en ras ej kan bestå utan sunda och sedliga mödrar. Och sedliga betyder här: mödrar, dugliga och villiga att föda och fostra sunda och sedliga barn. Om däremot Europa och Amerika fasthålla de ekonomiska och etiska principer, hvilka hindra en mängd kvinnor af sist nämnda slag att bli mödrar; om en mängd andra kvinnor, hvilka kunde bli mödrar, fortfara att ej vilja bli det, då kommer det här berörda problemet slutligen att utmynna i problemet om de europeiskt-amerikanska folkens framtid.

Kvinnorörelsen borde nu afgjordt aflägsna sig från den ensidighet, som ännu en generation tillbaka var psykologiskt naturlig: den att feminismens zeloter ingen annan värdemätare ägde på en idé, en undersökning, en bok än om den främjade eller icke främjade kvinnosaken; om den bevisade eller icke bevisade kvinnans jämlikhet med mannen; den ensidigheten att för kvinnliga verk, studier och öfriga prestanda ingen annan värderingsgrund brukades än likheten med mannens verk, studier och andra prestanda. M. e. o. uppgiften var att bevisa att

kvinnan samtidigt kunde utföra en kvinnas och en mans lifsgärning!

Visserligen måste hvarje framåtsträfvande människa instämma i Goethe-ordet: den lieb ich der Unmögliches begehrt. Ty detta begärande har lyft släktled öfver släktled. Men som handlande måste hvarje människa gå under, som ej är genomträngd af nutidens psykologiska syn på den tragiska skuld, hvilken uppstår då människan går utöfver sin kraft. Det är genom denna hybris, kvinnokönet nu försyndar sig mot människosläktet. Därför är också vår tid så rik på tragiska kvinnoöden.

* * *

Men vår tid företer äfven andra, mindre krampaktigt spända kvinnliga själstillstånd och därmed äfven ljusare kvinnoöden. Den visar för det första hustrur förenade med sin man såväl genom den sympati, hvarderas mänskliga individualitet ingifvit, som genom den erotiska tilldragning, hvarderas könskaraktär utöfvat. Sålunda hafva båda vunnit den enhet, genom hvilken deras väsens bästa krafter frigöras och stegras på samma sätt som genom religionen. Och i föräldraskapet har deras religion funnit sitt högsta uttryck.

Endast religiösa naturer äro — i ordens djupaste mening — vare sig älskande eller troende eller skapande. Det är samma psyche, som hos den ena uppenbarar sig i trons extas, hos den andra i skaparglöden, hos den tredje i en stor erotisk lidelse, hos den fjärde som föräldrakärlek, hos

åter andra som fosterlandskärlek, frihetsentusiasm, nydaningsvilja. Stundom har en och samma själ — kvinnlig som manlig — brunnit af alla dessa flammor. Men aldrig har samma själ samtidigt, i deras högsta potens, kunnat nära alla dessa lågor. Vare sig det är en gud, ett verk, en människa, som själen med hela sin hängifvenhet omfattar, visar sig den religiösa arten i denna hängifvenhet genom en oaflåtlig längtan, en oaflåtlig vakenhet, ett oaflåtligt sökande efter uttrycksmedel, ett oaflåtligt tjänande, ett oaflåtligt bidande på växelverkningar från kärlekens föremål. Den religiösa lifskraften i en känsla innebär, att själen under hvarje erfarenhet, hvarje sorg, hvarje glädje — med ett ord hvarje tillstånd, hvarje upplefvelse — medvetet som omedvetet allt innerligare förbinder sig med Gud, med verket, med den älskade, tills hvarje väsendets finaste rottråd går djupt ned i det outtömliga djup, som kärlekens föremål för den älskande är.

I detta själslifvets nödvändiga tillstånd af koncentration finnes sanningen i t. ex. hustruns klagan att den i sitt kall försjunkne mannen ej »längre älskar henne»; sanningen i rönet att den jordiska kärleken ovillkorligen tager något från kärleken till Gud; sanningen i tvänne makars ofta gjorda erfarenhet, att med barnen rikedomen i mannens och hustruns själiska samlif i vissa afseenden minskas; sanningen i mannens fruktan att kvinnans försjunkande i en henne personligt kär lifsuppgift måste taga något från hennes hängifvenhet för hemmet; sanningen i rönet att moderskallet ofta hämmar kvinnans intellektuella kraft.

Endast människor, utmärkta genom hvad Heine kallade »Überfluss an Geistesmangel» — eller hvad jag i analogi därmed vill kalla en afgrund af ytlighet — hafva ej erfarit den stränga och sköna psykiska verkligheten i Jesu lofprisande af enfalden. Det stilla lyssnandet till Guds röst eller till ingifvelserna i och för verket eller till de fina rörelserna i en annan ande; de dagliga, stundliga och minutliga villkoren för att själen fullt och helt skall lefva i sin tro, sitt verk, sin kärlek, så att dessa känslor växa sig stora — och själen växer sig stor genom dessa känslor — allt detta har som villkor »enfalden». Med andra ord: enhetligheten, helhetslängtan, den inre samlingen, gripenheten. Troheten — mot en tro, ett verk, en kärlek — är ingen pliktprodukt. Den är en växtprocess, hvars villkor här ofvan äro angifna.

Det är dessa villkor, många nutida — innerst kvinnliga men splittrade, oroliga, famlande, mångfrestande — kvinnor ej vilja böja sig under. De kunde redan lära vörda dessa villkor hos barnet, för hvilket leken är ett så heligt allvar. Men de förvandla i stället det heligaste allvar i lek.

Andra kvinnor åter börja förstå själens växtvillkor. Och därmed äfven att just kvinnans skyddade ställning inom hemmet möjliggjort att hennes familjekänslor fått det djup, som vinnes genom koncentration. Blir denna ej längre möjlig, då kommer kvinnan att älska de sina med mindre religiös värme. Intet kan bättre belysa den skillnad, som i detta afseende alltjämt finnes mellan man och kvinna, än att flertalet män skulle känna sig olyckliga, om deras hela kraftutöfning skulle koncentreras på familjen,

medan flertalet kvinnor just så känna sig lyckliga, d. v. s. äga fullt bruk för det yttersta af de hos dem inneboende krafterna. Ty de flesta kvinnor älska bäst personligt och i sin närhet, medan männens kärlekskraft ofta söker aflägsnare mål. Kvinnan är lycklig i den mån hon på henne närstående människor får bruka sin kärlek; om hon ej får detta, kan hon vara nyttig, resignerad, nöjd men aldrig lycklig. Just detta att kvinnans starkaste primitiva instinkt sammanfallit med hennes största kulturuppgift, har varit ett väsentligt moment i hennes väsens harmoni.

Den nutida, utvecklade modern känner sig med hvarje andedrag af tacksam glädje lefva det fullkomligaste lifvet, när hon får bruka sina utvecklade mänskliga krafter, sin frigjorda mänskliga personlighet i och för hemdanandet och moderskallet. Dessa funktioner, fattade som sociala — i hela den vidd, ordet nu innebär — gifva dessa nya mödrar rikare tillfällen att bruka hela sin personlighet, än de i ett nutidens yrkesarbete kunnat finna. Under ett sådant måste de undertrycka tanke- eller känslosidan, under ett annat fantasi- eller viljelifvet. I hemuppgifterna åter kunna nu alla dessa själskrafter samverka. Detta är helt visst den djupaste orsaken till att, i stort sedt, kvinnorna blifvit mer jämviktsfulla, männen starkare i något visst af dessa moment, att kvinnorna blifvit själfullare, männen genialare. Och dock var denna själskrafternas samverkan i tidigare tider delvis hämmad genom mannens kraf på hustruns passivitet såsom tänkande och viljande personlighet, men på hennes oaflåtliga aktivitet såsom främjerska af

hans och hela hemmets välbehag. Nutidens husmor brukar 'såsom konsumtionsledarinna' kultur, tanke, öfversikt, omdöme, kritik för att göra sitt köns förmåga af förutseende och organisation fullt effektiva. Hon använder en stor summa andlig energi för urvalet af väsentligheter och underordnandet af bisaker, för skapandet af sådana lättnader i det materiella arbetet, att tid och råd bli öfriga för de andliga värden, som ännu illa tillgodoses såväl inom de små hemhushållen som inom statshushållningen. Och såsom mor är det först rätt nödvändigt för nutidskvinnan att häfda sig såsom tänkande och viljande personlighet.

Moderskallet har — äfven af moderata feminister — blifvit nedsatt till sin betydelse. Och dessa hade rätt, när de påvisade, att »helgden» i detta kall blifvit en fras, så slentrianmässigt och dilettantiskt uppfylldes det — en anklagelse, hvari Nietzsche och feministerna för en gångs skull mötte hvarandra. Mödrarna ha behöft eggas af ringaktningen; behöft att deras ansvarskänsla, deras allmänmänskliga bildning, deras personliga självkänsla genom kvinnorörelsen blifvit höjda. Endast så kunde det nya släktet erhålla de nya mödrar, hvilka tills vidare själfva söka fullkomna sig för moderskallet i afvaktan på att — för alla kvinnor — en obligatorisk utbildning för modersyrket kommer till stånd. Så länge detta yrke får skötas utan all utbildning, kan man intet veta om genomsnittsmödrarnas möjlighet att bli goda uppfostrarinnor — utom det att de, framför äfven den yppersta främmande uppfostrarinna, hafva moderskärleken och den intuition, denna

ger dem af barnets natur. Liksom en härlig röst gör bondflickan till »natursångerska», har naturen i alla tider gjort vissa mödrar — ej minst af folket — till naturliga uppfostrarinnor. Nästan alla stora mäns lifshistoria vittnar t. ex. om hvad modern genom sin personlighet, genom den stämning, hon utbredt omkring sig i hemmet, genom sin inverkan för sonen varit. Men först den målmedvetna kulturen af dessa naturgåfvor skall göra mödrarna till konstnärinnor. När Nietzsche skref: Es wird eine Zeit kommen in der man keinen anderen Gedanken denkt als den der Erziehung — och när han i första rummet lade denna i mödrarnas hand — då tänkte han sig minst af allt några »uppfostringskonster», de konster, de a-maternella anse sig rädda barnen från genom att förkasta tanken på en »konstnärligt skapande» hemuppfostran genom modern!

Den nya modern, sådan utvecklingsläran och den äkta kvinnofrigörelsen danat henne, står med djup vördnad inför det mystiska djup, hon kallar sitt barn, ett väsen i hvilket hela släktens lif är samladt. Ju rikare barnets natur är, dess ifrigare är hon att åt detsamma skapa den ensamhet, det behöfver och samtidigt tillföra det stoff att själf bearbeta. Verkan af lekkamrater, af böcker, af den konst, den musik, de samtal, hela den hem-miljö, barnet i sig upptar — först och främst den verkan, moderns och faderns personligheter och intressen utöfva — iakttages af den konstnärliga uppfostrarinnan, för att upptäcka, och sedan medelbart befästa och befordra, barnets egenart. Därjämte söker hon

finna hvilka hämningar, som behöfvas för att icke egenarten själf skall bli hämmad i sin växt genom sekundära egenskaper. Men det nya slaget mödrar söka intet utrota: de förstå liknelsen om hvetet och ogräset. Den hittills brukade kristliga uppfostran har varit en återhållande våldsverkan på den »syndiga naturen», som måste brytas och böjas; denna uppfostran var dermatologisk, icke psykologisk. Den nya modern igenkännes allra först därpå, att hon förkastat den förra metoden för den senare; att hon hjälper barnet att själf finna allt ädlare hämningsmotiv. Och hon kan detta, emedan hon själf från första början sköter barnen; år från år håller ut i mödan att dana de goda vanorna; söker göra födan, badet, bädden, dräkten, luften, leken, idrotten till sina medarbetare, under sträfvan att bevara barnen starka, sunda, sexuellt rena, dessa grundvillkor för människans hela senare lifsförelse. Af modern själf kan en sådan metodisk kroppslig vård utföras, medan lejda händer redan under de första barnaåren kunna förstöra de härligaste möjligheter genom slarf, dumhet, grymhet, liderlighet eller klemande. Vore också allt, modern kunde ge, detta enda att hindra naturens medfödda goda möjligheter att förstöras, då vore redan denna enda uppgift viktigare att utföra än något annat socialt räddningsarbete!

Betecknande för de nya mödrarna är just att de inse den oerhörda betydelsen af de tidigaste åren, de, då den oumbärliga »dressyren» äger rum, denna dressyr, vid hvilken det blir lifsafgörande om tortyr-

medel eller kulturmedel, oförnuft eller förnuft användes. Då måste de stora nya problemen lösas att, i den hittills påtvungna lydnadens ställe, dana den inifrån villiga lydnaden; i den hittills ålagda självbehärskningens ställe, uppnå den självtillkämpade; att i de hittills påbjudna försakelsernas ställe, framkalla de frivilliga. Ty förmåga af lydnad, självbehärskning, försakelse förbli grundvillkor för människans hela lifsförelse. Detta vet den nya modern lika väl som äldre tiders. Men hon söker dana denna förmåga med långsamma och säkra medel. Sak samma gäller om det fysiska och psykiska modet, som, i späda år brutet genom skrämsel, ofta aldrig mer får sin raka resning. Den dressyr, som hittills varit den brukliga, den förbjudande och tvingande, har varit en verkan på ytan, som hindrat barnen från att själfva erfara följderna af ett eget val. Det är den medelbara uppfostran genom följderna, som är den nya moderns metod. Hennes oaflåtliga vaksamhet och följdriktighet syfta till att verkligen låta barnen bära sina handlingars följder. Hvad hon för detta behöfver är först och främst tid, tid och åter tid. Det går mycket snabbare att nå skenbart goda verkningar genom att ingripa, hindra, straffa och — sålunda afleda de verkliga följderna! Men genom den metoden beröfvas barnen den inre växt, som verkligheten, fullt upplefd, i bittert som ljuft erfaren, ensam kan gifva. Och det är denna inre växt, den nya modern vill främja. Ännu mycket mer tid kräfves för det psykologiska schackspel, där uppgiften är att hvitt till slut skall göra svart matt, m. a. o. att de positiva

egenskaperna i och genom barnets egen aktivitet skola öfvervinna de negativa. En uppgift, i hvilken barnet först måste vägledas — just som vid tillsägelsen af elementen i hvarje annan färdighet — men hvari det sedan kan fullkomna sig själf. Nutidens forskningar på själens område låta oss skymta faror, hvilka en gång torde komma att kräfva lika nya metoder vid själens hygien som t. ex. bakteriologien nu framkallat vid kroppens. Men vi skymta äfven ännu obrukade själsmakter, ännu oförstådda andliga lagar, hvilka en gång kanske i grund omdana uppfostrans medel. De nya mödrarna komma framdeles att skapa ett rättsskydd för barnen af en omfattning, som vår samtid skulle le åt. T. ex. lagligt förbud för föräldrar som lärare att bruka kroppsaga; lagligt förbud mot minderårigas industriarbete, mot vissa bostadsförhållanden, vissa »nöjen», vissa press-oseder! Tillsvidare måste hvar enskild uppfostrare ställa dessa lagar öfver sig; måste ihärdigt dana motverkningar till de fördärfliga inflytanden, som särskildt storstaden utströmmar öfver barnen.* De nya mödrarna föra ifrigt barnen ut i naturen och söka tillmötesgå deras verksamhetslust genom för dem lämpade uppgifter, liksom, genom lämpliga medel, deras uppfinningsbegär och leklust. På landet sörja barnen själfva delvis för detta senare. Men hvad både stads- och landtbarn behöfva är en naturkunnig mor, som kan

* Huru många barn fingo ej t. ex. sina rättsbegrepp förfalskade genom det sätt hvarpå den omskrifna »kaptenen från Köpenick» vid frigifvandet blef mottagen — för att nämna ett enda exempel!

besvara de frågor, barnens egna iakttagelser föranleda. Både stads- och landtbarn behöfva äfven en sagoberättande mor. Liksom koloniträdgårdarna klarast bevisa storstadsarbetarens afskildhet från naturen, vittna de »sagoaftnar», som nu anordnas för barn, om dessas afskildhet från modern, hon, som fordom samlade dem omkring sig till sagostunder, till lek och sång. Hvad slutligen barnen behöfva, är moderns finkänsliga ledning ifråga om de sexuella mysterierna, som ofta tidigt sysselsätta barnens tanke och i hvilka de, stilla och stegvis, af modern böra införas.

Alla de fostrande inverkningar, som här äro skildrade, utöfvas nu af den upplysta, personligt utvecklade, sitt kall mäktiga nutidsmodern. Och dessa inverkningar äro lika väsentliga för geniets som för hvardagsmänniskans fostran till det högsta möjliga, hvardera kan blifva! Sådana inverkningar stärka i lika grad geniets egenart som de, släkte efter släkte, lyfta genomsnittet till en nivå, där det kan lefva efter högre normer än de nuvarande. De nya mödrarna inse, att de för alla dessa, redan under barnets sju första lefnadsår sig inställande uppgifterna, icke ha nog af moderlig ömhet, mildhet och tålamod; nej, att de behöfva allt hvad de äga af förnuft, fantasi, finkänsla, liksom af vetenskaplig iakttagelsemetod, af etisk och estetisk kultur och alla andra, medelbara eller omedelbara, vinningar af kvinnorörelsen.

När studierna och kamratlifvet börja upptaga barnen, när moderns inflytande — d. v. s. den nya moderns, som har aktning för barnets egenart, människo-

värde och rätt att lefva sitt eget lif — således blir allt mer medelbart, då vet hon att det alltjämt är af vikt att sonen, att dottern finna modern hemma, när de komma hem; att de i hemmet få andas en atmosfär af frid, af värme; att de där möta det vakna ögat, det lyssnande örat, den hjälpande handen; att modern är i stånd till den finkänsliga iakttagelse, som sällan ingriper i men vaket följer de ungas svårigheter; som ej fordrar förtroenden men är till hands att mottaga dem, då de komma; att modern hinner visa en lefvande sympati i de ungas arbetsplaner, motgångar, glädjeämnen; att hon alltjämt har tid till smekningar, tårar, leenden, tröst, omsorger; ro att ana stämningar, att förekomma önskningar. Under allt detta förevigar hon i barnens själ, dem och sig ovetande, sin egen personlighet. Den begåfning, som hon ej i en egen produktiv gärning utlöser, kommer ofta kanske just därigenom släktet till godo genom en son, en dotter, i hvilkas själ modern nedlagt de sociala idéer, de drömmar, den indignation, som senare hos dem blir till samhälleliga dåd eller konstnärliga verk. Framför allt är det under de oroliga, ömtåliga, lifsafgörande år, då gossen blir yngling och flickan jungfru, som modern behöfver ro och tid för att kunna gifva de då outsägligt behöfvande barnen »den versammelten, heimlichen Schatz ihres Herzens», som det sköna Dürer-ordet lyder.

Där en sådan mor finnes — och sådana finnas redan — där är hon den yppersta frukten af kvinnorörelsens sådd på den kvinnliga naturgrunden.

Emedan den nya modern danat sig ett fritt

rum omkring sin egen personlighet, förstår hon sin son eller dotter, då dessa skjuta henne åt sidan för att skapa samma utrymme åt sig själfva. Ty i hvarje generation tar ungdomen afstånd från föräldrarnas ideal och lifsmål. Vetskapen om detta hindrar ej att den nya modern, som mödrarna i äldre tider, lider af att åsidosättas. Men den förra kan hoppas på en dag, då son och dotter fritt välja henne till vän, sedan de upptäckt hvilken betydelsefull glädje, moderns personlighet kan skänka dem.

* * *

Som fågelboet danas af idel små strån och dun, så danas hemkänslan af idel lena, enkla ting, idel små, fina rörelser, icke vägbara, icke mätbara såsom nationalekonomisk produkt. När Segantini målade de båda nunnorna, som smärtsamt längtande blicka ned i fågelboet, gaf han ett uttryck åt mångfaldiga nutidskvinnors djupaste lidande: det att lifvet, i och med friheten, gaf dem ensamheten; att det nekade dem hemdanandets uppgift och därmed den skapargläjde, naturen ämnat dem; nekade dem att lefva vidare i barn, de gifvit lifvet.

Här stå vi vid en punkt, där kvinnorörelsen och de öfriga sociala omvandlingarna löpa så nära hvarandra som skenorna af samma järnvägsspår och båda föra till samma slutpunkt. Nutidsmänniskan — framför allt kvinnan — har mist ett stort lyckomoment, genom att mista samhörighets- och trygghetskänslan. Såsom fordom familjerna kände sig säkra

på de gamla gårdarna, kände sig hvar familjemedlem trygg inom familjen. Nu räkna barnen ej med visshet på föräldrarna, dessa ej på barnen, hustrun ej på mannen, han ej på hustrun. En hvar litar ytterst till sig själf. Detta har medfört samma ändring i de mänskliga personligheternas art som i trädens, när skogen huggits ut omkring några kvarlämnade. Kunna de stå mot stormarna, då få de mer »karaktär», än när de stodo tätt samman under ett ömsesidigt men likformande skydd.

Redan från den första ungdomen måste ju nu otaliga kvinnor lita på sig själfva, afgöra för sig själfva. Så har nutidskvinnans självständighetskänsla vuxit på bekostnad af hennes ro, hennes egenart på bekostnad af hennes harmoni. Hennes ensamhetskänsla mildras i viss mån af den växande samkänslan med det hela. Men denna känsla kan dock för innerliga naturer icke ersätta de värden, forna tiders kvinnor ägde, när de sutto säkra och skyddade inom hemmets väggar, sögo musten ur släktkrönikan, vårdade traditionen, uppehöllo de gamla festsederna, lefde i förtiden och i nuet.

Den nya kvinnan lefver i nuet, stundom också i framtiden, hennes romantiska land! Den gamla romantikens svärmeri om en »hydda och ett hjärta» är hon ej böjd för. Ty hon känner verkligheten och detta hindrar henne att hängifva sig åt den forna kvinnliga illusionen att 2×2 kan bli 5. Hvad hon däremot vet är, att af fyror småningom kan bli sexton. Medan den forna kvinnan endast kunde spara, kan den nya förvärfva. Kvinnans vackra, vilda öfvertro på lifvet är minskad. Men hennes dådlust

kan alltjämt försätta berg och hennes vågsamhet får ännu ofta glans från en dröm. De intellektuella värdena äro ej längre för henne tidsfördrif utan lifsbehof; med hennes kultur har hennes känsla för sanning och rättvisa vuxit. Detta hindrar ej att den nya kvinnan alltjämt är utsatt för nya slags illusioner och känslovillor, liksom att hon utvecklat passioner, hvilkas värde är minst sagdt omstridbart. Men i och genom sin känsla att »vara någon», att äga en säregen personlighet, har hon fått en mångfaldigad lifslust på godt och ondt; en ny förmåga att njuta sin egen och andras egenart, liksom en ny lust — stundom en oblyg lust — att uttrycka sitt eget väsen. I stället för den forna resignationen inför samhället finner man nu redan hos skoltösen, med den röda mössan på sitt burriga hår, uppror i de tindrande ögonen.

Nutidens unga kvinnor — gifta som ogifta, mödrar eller icke mödrar — äro ännu friskare till själen, modigare, lifsgirigare än männen. Ty för kvinnorna är allt det nytt, rikt, hänförande som männen städse åtnjutit, t. ex. det fria lifvet i naturen, det allvarliga arbetet med konsten, de vetenskapliga studierna, det ekonomiska oberoendet. Äfven hos en fin och själfull kvinna finnes nu något af den hårdhet mot sig själf och andra, som mannen instinktivt fruktar, när det om en kvinna säges »att hon nog kommer att gå långt» på den bana, hon valt. Nutidens unga kvinna vill framför allt sin egen personlighetsstegring. Hon erfar samma lyckokänslor som mannen när hon känner sin viljekraft växa, sitt kunnande bli säkrare, sin tanke djupare, sina idéassociationer rikare. Hon står beredd att gripa

sitt arbete, sitt öde; i lidande som i lust erfar hon lyckan af att växa och sin lifsåskådning, sitt lifsvärk älskar hon ofta som mannen sitt.

Jämför man sjuttonåringen nu med den i förra seklets midt, så var denna mer bestämd af känslovärden, den nutida flickan mer af idévärden; den förra oftare riktad mot lifvets centrum, den senare står periferien närmare; den förra var varmare, den senare är vaknare; den förra jämviktsfullare, den senare intressantare. Oron, osäkerheten, tomhetskänslan, lidandet, som man stundom finner hos den unga nutidskvinnan, äga en orsak i upplösningen af den religiösa tro, som gaf den äldre generationen af frigjorda kvinnor en inre halt, gaf dem resignation och självdisciplin. Vetenskapen har tagit mången nutidskvinnas tro och de, som själfva förmå dana sig en ny, äro ännu få. Till den yttre hemlösheten har sålunda kommit en inre. Kvinnorörelsen har medelbart bidragit till detta kvinnornas andliga nödläge, genom att öppna dem vägen till männens bildning. Ty äfven männen lida på liknande sätt; lida framför allt af att vår kultur är hållningslös och utan mål, att den saknar stil, just emedan den nu saknar en religiös medelpunkt. Och ej torde framtiden gifva mänskligheten en ny sådan, som t. ex. medeltiden ägde i katolicismen. Individualismens genombrott har för alltid hindrat denna möjlighet. Men ett moment i forntidens religion, dyrkan af generationsfunktionen såsom heligt mysterium; ett moment i medeltidens religion, madonnakulten, ha emellertid genom utvecklingsläran blifvit nutiden återgifna. Och med den allmängiltighet, som tankar måste äga, hvilka

åter skola kunna skänka kulturen en medelpunkt. Stora, ensamma — profeter oftare än sibyllor — ha förkunnat denna släktets religion. Men ordet varder kött först genom fäder och mödrar, som i barnens blod och själar nedlägga sitt fromma hopp om en högre mänsklighet. När kvinnokönet genomtränges af denna nya fromhet, då torde den pietet, den ro, den harmoni, som tillsvidare — och delvis genom feminismen — gått förlorade, återkomma i kvinnans väsen.

De otaliga nya förhållanden, som kvinnorörelsen medfört mellan kvinnan och hemmet, kvinnan och samhället; alla nya växelverkningar mellan själarna, som uppstått genom dessa förhållanden, kunna omöjligt fixeras i några formler. Allra minst så länge kvinnorörelsen alltjämt är rörelse — d. v. s. allt är flytande, i vardande, allt skiftar individerna emellan. Ständigt nya, fina, med ord oåtkomliga känslor afgöra hvar kvinnosjäl och hvarje kvinnoöde. Och äfven urgamla känslor erhålla alltfler nyanser, alltfler olika betoningar. Det är därför endast antydningar utan allmängiltighet, jag ur det ofvan sagda här nedan vill sammanfatta rörande nutidens kvinno-psyke, sådan jag skymtat den hos en del af generationen mellan tjugu och trettio år, d. v. s. den för den närmaste framtiden afgörande.

Genom alltmer gemensam uppfostran börja kvinnor som män grunda sin självfaktning på sitt arbete. När alla kvinnor slutligen genom kultur och arbetsduglighet blifvit viljekraftiga, självförsörjande medarbeterskor i samhället, kommer ingen mer hvarken att vilja ge eller motta kärlek för någon som

helst yttre vinning. Inga band och inga yttre fördelar genom kärleken, detta är den nya könsmoralens slutliga mål, så som nutidens högst utvecklade unga kvinnor se det. Den nya kvinnan är djupt förvissad, att förhållandet mellan de två könen når sin sanna skönhet och helighet endast när hvarje yttre privilegium å båda håll försvinner, när mannen och kvinnan stå fullständigt lika, hvad laglig rätt och personlig frihet angår.

Hon fordrar att motsatserna mellan lagliga och olagliga, rika och fattiga, gosse- och flickebarn skola försvinna och samhället visa samma intresse för alla barns fullmänskliga utveckling. Hon vet att, när båda könen vaknat till känslan af ansvar mot den framtida generationen, då blir den sexuella moralens kärna budet att ge släktet en allt fullkomligare afkomma. Och för att väl känna detta bud torde jungfru som yngling framdeles fordra en vetenskaplig undervisning i de sexuella plikterna mot sig själfva och sina möjliga barn.

Den nya kvinnan är djupt förvissad därom, att endast när hon känner sig lycklig — och lycka vill säga utveckling af de i personligheten inneboende krafterna — kan hon väl fullgöra sina plikter som dotter, hustru och moder. Hon kan medvetet offra en del af sin personlighet, t. ex. utbildningen af en begåfning, men aldrig underkufva eller tillintetgöra hela sin personlighet och samtidigt vara en viljekraftig medlem af familjen eller af samhället i ordets vidsträcktaste betydelse. Hon vill häfda sin lifsåskådning, sin rättskänsla, sina ideal. Och inga sociala hänsyn till barn, man, familjelif stå för henne öfver de hänsyn, hon i

detta afseende är skyldig sin egen personlighet. Vid konflikter söker hon i det längsta en sådan lösning, att hon kan utföra sin plikt utan att tillintetgöra sig själf. Men om detta icke är möjligt, då inser hon att hennes första plikt är att hvarken kroppsligt eller andligt duka under. Ty detta hindrar henne just att fylla de plikter, för hvilka hon sålunda skulle offrat sig, plikter, dem hon kanske senare, under andra förhållanden, kan tillgodose, ifall hon räddar sig från att gå under genom brutalitet eller despotism.

Men bredvid denna individualism lefver hos den nya kvinnan känslan af tillvarons enhet, den enhet, i hvilken alla äro delar och inom hvilken intet förgås. Hon ser således ej man och barn såsom de offerkräfvande, sig själf som den offrande: hon ser sig och dem alltjämt — som i släktets urtid — bestå genom h v a r a n d r a. Hon uppgår ej restlöst i sina kära. Ty hon vet att sålunda beröfvade hon dem rikedomen af sin personlighet. Men ehuru hon ej, som äldre tiders kvinna, o i n s k r ä n k t vill uppge sitt eget jag, vill hon ej heller, som vissa nutidsfeminister, o i n s k r ä n k t häfda det. Hon vill på ett högre plan bevara den gamla arbetsdelning, som gjorde mannen till den, som fällde bytet, genomkämpade striderna, eröfrade, gick fram genom segrar, gjorde genombrotten; kvinnan till den, som gjorde de nya områdena beboeliga, som tillgodogjorde bytet åt sig och de sina; som öfverlämnade det vunna till det nya släktet, allt detta, för hvilket kvinnans uråldriga uppgifter såsom eldvårderska och jordbrukarinna äro sköna symboler. Hon känner, att när hvardera könet går sin

väg till de enskildas och släktets lycka, men hvardera som full jämlike hjälper den andra i de skilda uppgifterna, då förmår hvardera mest, då når samfundet längst.

Att ännu så mycken manlig brutalitet och despotism finnas — och så många lagliga medel stå till männens rådighet för att ostraffadt kunna utöfva brutalitet och despotism — detta gör att den nya kvinnan alltjämt är »feminist», alltjämt förfäktar kvinnorörelsens grundläggande idéer. Men hon är icke feminist i den mening, att hon riktar sig *mot* männen; hennes lösen är alltjämt Mary Wollstonecrafts: »Vi vilja ej råda öfver männen utan öfver oss själfva.» Hon visar numera ofta vid öfverläggningar och beslut de egenskaper, man tidigare kallat maskulina: sakkunskap, sanningskärlek, mod till egna meningar; hon afstår allt mer från lösa anklagelser och talesätt, kommer allt oftare med genomtänkta förslag till förbättringar. Kvinnorörelsen har, med ett ord, alltmer fått en allmänmänsklig, en mindre ensidigt feminin prägel. Allt oftare betonas att kvinnans rätt är villkoret för att hon skall kunna fylla plikterna i den enskilda familjen, ej endast bruka sina krafter i arbetet för det allmänna bästa. Den nya kvinnan vill hvarken afdanka mannen eller afskaffa samhället. Men hon vill *öfverallt* kunna utöfva sin skönaste rätt, den att hjälpa, stödja, trösta — och detta kan hon icke, så länge hon ej är fullt berättigad som medborgerlig och fullt utvecklad som mänsklig personlighet. Hon vet att detta ej endast är ett villkor för hennes egen lycka utan i lika hög grad för mannens. För hvarje man, som i lifvet arbetar,

kämpar och lider, finnes en mor, en maka, en syster, en dotter, som lider med honom. För hvarje kvinna, som på sitt håll arbetar och kämpar, finnes en far, en make, en bror, en son, för hvilken hennes insats medelbart eller omedelbart äger betydelse. Framför allt inser nutidskvinnan att inom hvarje äktenskap, där en hustru ännu lider under mannens missbruk af sin lagliga myndighet, där är det ytterst mannen, som tar den största skadan. Ty under de nu gifna omständigheterna behöfver han i hemmet ej bruka godhet, rättvisa eller intelligens. Dessa humana egenskaper måste han däremot börja utveckla, när hustrun står som laglig jämlike vid hans sida.

Den nya kvinnans heliga visshet är med ett ord: att man och kvinna tillsamman stiga som de tillsamman sjunka.

De antika grafmonumenten, där man och hustru stå hand i hand för det eviga afskedet, kunde lika väl vara symboler för nutidsmannens och nutidskvinnans inträde i det nya lifvet, där de tillsamman verka för att hvarderas högsta ideal — rättvisans och godhetens — skola taga gestalt inom verkligheten. Kvinnans samhällsmoderliga omsorger omfatta nu närmast barnen, de svaga, de lidande. Att kvinnan skall erhålla möjligheten att i dess fulla — äfven folkrepresentativa — utsträckning kunna utöfva samhällsmoderligheten, detta är endast en tidsfråga. Inom ett sekel ler man åt nutiden, i hvilken man ännu tvistade om så självklara ting. Och de, som nu bele kvinnorörelsen, komma då att bli de mest beledda!

* * *

Vid den tidpunkten kommer man att äga en sådan öfversikt af tidens två stora makter, arbetarnas och kvinnornas emancipationsrörelser, att man inser, huru nödvändiga båda varit för att samhället skulle komma till den insikten, att icke den materiella produktionsmassan men släktets uppåtstigande utveckling är det socialpolitiska målet och att för detta mål moderstjänsten bör erhålla de offer och den ära, som samhällena nu gifva krigstjänsten.

Och kvinnorna själfva, dem naturen gjort till de födande, de späda lifven beskyddande — den uppgift, för hvilken naturen redan i växtvärlden danat så underbart fina utvägar — skola icke längre uppresa sig mot att vara innerligare förenade med naturen, jorden närmare, plantlikare, i yttre afseende mer bundna och därmed äfven i inre afseende mindre rörliga än männen, som städse haft mer af skogsdjurens rörelsefrihet. Framtidens kvinna kommer ej, som många af nutidens, att vilja befrias från sitt kön. Men hon kommer att vara befriad från sexuell hypertrofi, att vara befriad till fullmänsklighet. Ty de allmänmänskliga egenskaper, hvilka vid den primitiva arbetsdelningen måste förbli latenta — emedan fadern då behöfde samla hela sin styrka i en riktning och modern i en annan — kunna nu, genom kulturens lättnader i lifskampen, å hvardera sidan utvecklas: hos kvinnan det latenta, som blef aktivt hos mannen, blef »manlighet»; hos mannen det latenta, som blef aktivt hos kvinnan, blef »kvinnlighet». Men det proportionsförhållande i dessa egenskaper, som utvecklingen befäst, kommer i det stora hela

dock att bestå, det proportionsförhållande, som under evolutionsförloppet gaf kvinnan öfvervikten ifråga om de inåt skapande, mannen ifråga om de utåt skapande krafterna. Ett proportionsförhållande, som tillsvidare gjort henne genialare inom gemytets, honom inom idéernas område; henne till lyssnerska och längterska på själslifvets område, honom till forskare och systembyggare; åt henne gifvit mer af de kristliga, åt honom mer af de hedniska dygderna. Höjandet af båda könens allmänmänskliga egenskaper höjer äfven planet, från hvilket de utöfva sin säregna, för kulturen likavärda funktion. Och allt oftare skall den ena — då så kräfves — kunna upptaga den andras kulturfunktion.

Men ett fullständigt sammansmältande af de andliga könskaraktärerna, torde däremot erhålla samma följd som den kroppsliga hermafroditismen: ofruktbarhet. Geniet — d. v. s. det dikteriska, ty verkliga kvinnliga genier ha hittills endast framträdt inom detta område — har, som ofvan betonades, inom sig både en man och en kvinna. Men icke harmoniskt sammansmälta. Då vore ett sådant geni oproduktivt, såsom vi tänka oss »jene himmlischen Gestalten», hvilka ej äro »Mann und Weib». Man- och kvinnoart, som bestå bredvid hvarandra i diktarsjälen, alstra där tillsamman verket. Dessemellan taga de växelvis makten, hvarigenom just disharmonien uppstår i de människors lif, som tillika söka fylla den allmänmänskliga könsuppgiften. Ja, kanske en af orsakerna till det faktum, att de stora diktargenierna — manliga som kvinnliga — ofta ägt alls ingen, ofta en

föga betydande afkomma, är att deras natur icke orkat med den dubbla alstringen, att verket fått den rikaste delen af den fysiska och psykiska kraften?

Huruvida den här uttalade meningen om geniet är riktig eller ej, betyder emellertid intet i det stora hela. Ty genierna komma städse att gå egna vägar, hvilka aldrig bli genomsnittets. Från genomsnittets synpunkt vore ett utplånande af den själiska könskaraktären i ännu högre grad en olycka för kultur och natur. Ty det är olikheten i den andliga lika väl som i den kroppsliga könskaraktären, hvilken gör kärleken till ett sammansmältande af tvänne varelser i en högre enhet, där hvardera finner sitt väsens fulla utlösning och harmoni. Med den andliga olikheten komme den själiska kärleken att försvinna. Man hade endast kvar, å ena sidan parningsdriften, vid hvilken samma synpunkter som vid djurafvel komme att göra sig gällande; å den andra samma slags sympati, som uttrycker sig i vänskapen mellan personer af samma kön, den sympati, där den mänskligt individuella, icke den könsliga olikheten, utgör det tilldragande. I kärleken åter fördubblas sympatien alltmer, ju mer allmänmänskligt och könsligt tilldragande individen är: det »manliga» i mannen tjusas då af det kvinnliga hos kvinnan, medan det »kvinnliga» i mannen tillika tjusas af det »manliga» hos denna samma kvinna och omvändt. Men när ingendera behöfde den andras andliga kön som sitt komplement, då återkomme man i erotiskt afseende till den antikens syn på könsförhållandet, hvars ytterste konsekvens Plato utdrog.

Det »humana» i mannens själ växte när han

kände sig nödvändig för modern och barnet. När kvinnan, genom behag och ömhet, lärde mannen älska, ej endast åtrå, då steg hans humanitet omätligt.

I vår tid börjar genomsnittsmannen erfara, att kvinnan ej längtar efter honom såsom man, att hon ser ned på honom som ett lägre slag af människa, att hon ej behöfver honom som försörjare. Han fattar ej ens hvad det är den högst stående kvinnan söker, fordrar och väntar af hans kön. Men han erfar, att äfven genomsnittskvinnan förkastar det bästa, han erotiskt har att gifva; att hon i sin »allmänmänsklighet» icke längre söker honom såsom sin könsliga varelses utfyllnad. Då vaknar inom honom ånyo brutaliteten; då mister hans erotiska lif, hvad det vunnit af humanitet; då börjar han hata kvinnan. Och icke med teologens, tänkarens, diktarens idérika, teoretiska hat: nej, med den grofva harm, som den svagares ringaktning för den starkare hos denne väcker. Därmed stå vi inför kanske den innersta orsaken till den nutida, inom bokvärlden som inom arbetsvärlden då och då framträdande fiendskapen mellan könen.

Här leker den ensidigt ytterliga feminismen ovetande vid en afgrund: urdjupen i mannens natur, ur hvilka de elementära, hundratusenåriga drifterna välla, de drifter, dem inga kulturella vinningar eller inflytanden kunna utrota, så länge människosläktet alltjämt lifnär och förökar sig under de nu gifna betingelserna. Den feminism, som drifvit individualismen till en punkt, där den enskilda häfdar sin personlighet, ej

inom släktet, men mot detta, den individualism, som blifvit själfkoncentration, antisocial egoism — ehuru den på sin fana skrifvit samhället i stället för familjen — denna feminism har skulden, ifall nämnda hat slutligen leder till ett krigsutbrott.

* *
*

Men det vore för smärtsamt att sluta denna öfverblick af kvinnorörelsens verkningar med farhågan att nyssnämnda feminism kunde bli den segrande. Jag tror det icke. Jag tror ej heller att solen — tillsvidare — slocknar eller att floderna komma att flyta tillbaka mot sina källor.

De stora grundlagarna inom naturen kan ingen »kultur» upphäfva. Och moderligheten är en af dessa grundlagar. Jag hoppas, att framtiden skall dana ett nytt, säkrare skydd för moderskallet än den nutida familjen och samfundsordningen bjuda. Jag tror på ett nytt samhälle med en ny sedlighet, som skall varda en syntes af mannens och kvinnans väsen, af individens och samhällets kraf, af hednisk och kristen lifssyn, af framtidsvilja och af pietet mot förtiden.

Då jorden blommar af denna sköna och starka sedlighet, finnes ingen kvinnorörelse mera. Men de finns alltjämt en kvinnofråga, icke ställd af kvinnorna till samhället utan till kvinnorna af samhället: den om de, i allt högre grad, vilja förtjäna sitt stora privilegium att vara de nya släktenas mödrar?

I den mån, som denna nya etik genomtränger mänskligheten, komma kvinnorna att besvara den frågan i lifsbejakande riktning. Och följden af denna deras lifsbejakelse blir en oerhörd lifsstegring, ej endast för kvinnorna själfva men för hela mänskligheten.

Förut ha utkommit af

ELLEN KEY:

Lifslinjer. I. 2:ne afdeln. 6 kr. (Utsåld.)
Lifslinjer. II. 2:ne afdeln. 7 kr.
Lifslinjer. III. 2:ne afdeln. 7 kr.
Tankar. Utdrag ur »Lifslinjer». 1 kr.
Tankebilder. 2:a upplagan. 4 kr.
Människor. 2:a upplagan. 4: 50. (Utsåld.)
Barnets århundrade. Studie. 2 delar. 6 kr.
I Finland och i Ryssland. Några intryck. 2: 50.
Anne Charlotte Leffler, D:ssa di Cajanello. Några biografiska meddelanden. 3 kr.
Ernst Ahlgren. Några biografiska meddelanden. 1 krona.
Rahel Varnhagen. Med 2 porträtt. 2:a upplagan. 3: 50.
Kvinnorörelsen. 3: 50.
Missbrukad kvinnokraft och *Naturenliga arbetsområden för kvinnan.* Tvenne föredrag. 3:e upplagan. 50 öre.
Kvinno-psykologi och kvinnlig logik. En studie och ett försvar. 1: 50.
Några tankar om Huru reaktioner uppstå, Om yttrande- och tryckfrihet samt *Slutord.* 2:a upplagan. 75 öre.
Fredstanken. Fredsrörelsen och försvarsrörelsen. Fredens förverkligande. Två uppsatser. 30 öre.
Svensk eller Storsvensk patriotism? 2:a upplagan. 35 öre.
Några tankar om Skandinavismens framtid. 35 öre.

I serien *Studentföreningen Verdandis Småskrifter:*

Från människoslägtets barndom. 3:e upplagan. 25 öre.
Moralens utveckling. Fri bearbetning efter A. Letourneau. 2:a uppl. 25 öre.
Individualism och socialism. Några tankar om de få och de många. 3:e uppl. 25 öre.
Bildning. Några synpunkter. 3:e upplagan. 25 öre.
Skönhet för alla. Fyra uppsatser. 4:e upplagan. 25 öre.
Fredsrörelsen och kulturen. 25 öre.

Bilder från Sveriges forntid och medeltid (i Barnens bok, utgifven af P. E. M. Fischier).
Sveriges modernaste diktare (C. J. L. Almqvist). 1 krona.